

R
377
51

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİR SİYASAL PROGRAM OLARAK
YÖNETİŞİMİ ANLAMAK

MEHMET NURİ DURMAZ
05716008

TEZ DANIŞMANI:
Yrd. Doç. Dr. İSMET AKÇA

İSTANBUL
2008

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİR SİYASAL PROGRAM OLARAK
YÖNETİŞİMİ ANLAMAK

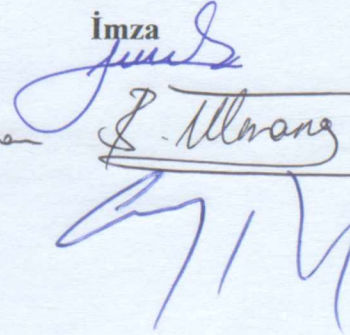
MEHMET NURİ DURMAZ
05716008

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: ..30..05..2008
Tezin Savunulduğu Tarih: ..10..06..2008
Tez Oy birliği / ~~Oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyad
Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. İsmet AKÇA

Jüri Üyeleri : Yrd. Doç. Dr. Burcu İlman
Yrd. Doç. Dr. Cengiz Cagla

İmza

İSTANBUL
MAYIS 2008

ÖZ

Bir Siyasal Program Olarak Yönetişimi Anlamak

Mehmet Nuri Durmaz

Mayıs, 2008

İlk kez 1989 yılında Dünya Bankası'nın Sahraaltı Afrika ile ilgili bir raporunda güncel anlamıyla zikredilen yönetim, neoliberal dönemde artan bir hızla yaygınlaşmıştır. Terimin ilk elde uyandırdığı birlikte yönetim, çok aktörlülük ve katılımcılık gibi olumlu izlenimler, kavramın kabulünü de aynı süratle kolaylaştırmıştır. Kavramı ortaya atanlar ve kavramın savunucuları da, yönetişimin müzakere, diyalog ve uzlaş temelinde yeni türden bir yönetsel biçimi ifade ettiğini savunmaktadırlar. Ancak, tanımlanmış aktörler ve öngörülen işleyiş mekanizmasıyla siyasal alanın yeniden düzenlenmesi temelinde bir yaklaşımı ifade eden yönetişimin bu iddiaları, ciddi bir biçimde irdelenmeye muhtaçtır. İşte, bu çalışmada, belli iddialar eşliğinde sunulan yönetişimin, bu iddialarının geçerliliği sorgulanarak, kavramın eleştirel bir gözle anlamaya çalışılması amaçlanmıştır.

Yönetişimi anlamak için öncelikle yönetim kavramının ortaya çıkış süreci ele alınmıştır. Bu amaçla dünya kapitalist sisteminin refah devleti dönemi ve neoliberal dönemine anahatlarıyla değinilmiştir. Ardından yönetim kavramı; korporatizm, iktisadi alanla siyasal alanın ayrıştırılması, devlet ve demokrasi olmak üzere dört analiz aletiyle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Böylece, yönetişimi anlama noktasında deskriptif olmanın ötesinde var olan tartışma alanlarına katkı sunularak ya da yeni tartışma alanları açmaya çalışılarak özgün bir yaklaşım geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Çalışmamızda varılan sonuçlara göre yönetim, dünya kapitalist sisteminden azade bir biçimde ele alınamaz. Bir başka deyişle yönetim ile kapitalist sistem ve neoliberalizm arasında varoluşsal bir bağ bulunmaktadır. Yönetişim, sermaye birikimi sürecinin aksamadan sürdürülebilirliğinin sağlanması amacına uygun bir biçimde, belli türden mistifikasyonlar temelinde ortaya atılmış siyasal bir program adıdır.

Anahtar kelimeler: Yönetişim, Neoliberalizm, Korporatizm, İktisadi Alan ile Siyasal Alanın Ayrıştırılması, Demokrasi, Devlet, Kapitalizm

ABSTRACT

Understanding the Governance as a Political Program

Mehmet Nuri Durmaz

May, 2008

The conceptualization of governance, which was firstly used in a report of the World Bank about Sub-Saharan Africa in 1989, has been more frequently employed in the age of neo-liberalism. At first hand, the term made positive implications within the context of collective management, multi-actors and participation. These positive implications facilitated the acceptance of the conceptualization. The people who formulated or accepted the term regarded the governance as a new kind of administrative form within the context of dialogue, negotiation and reconciliation. However, the claims of the governance which aim to regulate the political space through the defined actors and prescribed mechanism should be seriously examined. In this regard, this study aims to comprehend the governance within the framework of the critical investigation of its claims.

At first, the emergence process of the governance was discussed in order to understand this conceptualization. The social welfare state practices and neo-liberal age of the world capitalist system were handled substantially for this aim. Then, the term of governance was scrutinized within the framework of the four analysis points which were corporatism, the decomposition of political space and economic space, state and democracy. Thus, this study not only aimed to understand the governance descriptively, but also intended to make contribution to the current discussion points and to provide material for new discussions through an original rapprochement.

This study asserts that the governance can not be analyzed without the world capitalist system. In other words, it emphasizes that there is a crucial relation between the governance and capitalist system. The governance is a political program which aims to maintain the process of capital accumulation on the basis of particular mystifications.

Keywords: Governance, Neoliberalism, Corporatism, Decomposition of Political Space and Economic Space, Democracy, State, Capitalism

ÖNSÖZ

Neoliberal dönemde ortaya atılan ve kullanım alanı hızla genişleyen yönetim, kavramı savunan yaklaşımların iddialarının aksine, siyasal alanın aktörleri ve işleyişiyle yeniden kurgulandığı bir modele işaret etmektedir. Bu çalışma, yönetişimin kapitalist sistem ve neoliberalizmle varoluşsal bir bağının olduğu argümanının vurgulanması ekseninde, yönetişimi eleştirel bir gözle anlamaya çalışmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel kaygısı, yönetişimi ortaya atan ve savunan yaklaşımların iddialarının geçerliliğinin de sorgulamaya çalışılması temelinde kavramın kapitalist sistemle bağının kurulması çabalarına katkı sunmaktır.

Her şeyden önce bu naçizane çalışmanın ortaya çıkmasında, tez süreci boyunca sunduğu katkı, gösterdiği ilgi ve demokratik tavrı için tez danışmanım İsmet Akça'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

Değerli zamanını ayırıp bana her konuda yardımcı olmaya çalışan hocam Adalet Bayramoğlu Alada'ya ne kadar teşekkür etsem azdır. Sadece bu tez sürecinde sunduğu katkılar için değil; hiçbir zaman esirgemediği sıcacık desteği, cesaretlendirici ve yol gösterici teşviklerinden dolayı kendisine minnettarım. Gerçekten de yoğunluktan bunaldığım, sıkıntıya düşüp umutsuzluğa kapıldığım anlarda hep umudumu korumama ve büyütme vesile oldu.

Aynı kaderi paylaştığım sınıf arkadaşlarıma ise, bir araya gelme fırsatı yakaladığımızda sundukları direkt ya da dolaylı katkıları için teşekkürlerimi sunuyorum.

Hem moral hem de somut anlamda, ihtiyacım olan her konuda, içten bir biçimde ellerinden geleni yapan Uğur'a, Mehmet'e ve Selçuk'a; aynı şehirde aynı havayı solumasak da her an yanımdaymışçasına bana destek olmaya çalışan Fikret'e, Koray'a ve Gürcan'a müteşekkirim.

Ve tabii ki "uzak"tan da olsa, hayatımın her anında, bana her türden maddi ve manevi desteği göstermekte bir an bile tereddüt etmeyen, beni bugünlere getiren, her zaman yanımda olan sevgili aileme sonsuz teşekkürler. Onların desteği olmasa bu çalışma ortaya çıkamazdı.

İstanbul; Mayıs, 2008

M. Nuri Durmaz

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
1. GİRİŞ	1
2. YÖNETİŞİM: KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE	4
2.1. Kavramın Tanımlanması Sorunu ya da Muğlaklığı	6
2.1.1. Farklı Yönetişim Yaklaşımları	6
2.1.1.1. Kurumlar Ne Diyor?	7
2.1.1.2. Uluslararası Literatüre Genel Bir Bakış	12
2.1.1.3. Türkçe Literatürde Yönetişim Yaklaşımları	19
2.2. “Şekil”den Sıyrılıp “Öz”e Yönelmek	26
3. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE YÖNETİŞİMİN ORTAYA ÇIKIŞI	30
3.1. Tarihsel Arkaplan: Refah Devleti Dönemi ve Neoliberal Dönem ...	30
3.1.1. Refah Devleti Dönemi	31
3.1.2. Neoliberal Dönem	45
3.2. Yönetişim Kavramının Ortaya Çıkışı	54
3.2.1. Dünya Bankası: Kuruluşundan 1989 Raporu’na	54
3.2.2. DB Raporlarında Yönetişim	62
3.2.2.1. Kavramın İlk Telaffuzu: 1989 Raporu	62
3.2.2.2. 1991 Yönetişim ve Ekonomi Raporu	64
3.2.2.3. 1992 Tarihli Yönetişim ve Kalkınma Raporu	64
3.2.2.4. 1994 Yönetişim Raporu	66
3.2.2.5. Değişen Bir Dünyada Devlet (1997 Dünya Kalkınma Raporu): “Devlete Dönüş”	69
4. YÖNETİŞİMİ ANLAMAK: KURAMSAL BİR ÇABA	76
4.1. Korporatizm ve Yönetişim	77
4.2. İktisadi Alan ile Siyasal Alanın Ayırıştırılması, Teknokrasi ve Yönetişim	90
4.3. Demokrasi ve Yönetişim	100
4.4. Devlet ve Yönetişim	111

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BDK	: Bağımsız Düzenleyici Kurumlar
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu/Kurulu
BM	: Birleşmiş Milletler
DB	: Dünya Bankası
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Found)
İKV	: İktisadi Kalkınma Vakfı
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (Organization for Economic Co-Operation and Development)
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme)

1. GİRİŞ

1980'lerin sonunda dünya kapitalist sisteminin küresel bir aktörü olan Dünya Bankası tarafından ortaya atılan yönetim kavramı ve pratiği, neoliberal dönemin siyasal bir düzenleme yaklaşımına işaret etmektedir. Gündelik dilde dahi kullanımı yaygınlaşan kavram; birlikte yönetim, çok aktörlülük ve işteşlik gibi iddialar eşliğinde sunulmaktadır. Yöneten yönetilen ayrımını dahi ortadan kaldırdığı söylemiyle kendisini meşrulaştırmaya çalışan terim, böylece yeni türden bir diyalog ve uzlaşma modeli getireceğini de iddia etmektedir. Bir anlamda geçmişteki yönetsel modellerin yerine geçerek yeni bir yönetim mantığı geliştireceği ifade edilen yönetişimin, söylem düzeyinde nötr bir kavram biçiminde sunulması, kavramın ilk elden olumlu bir biçimde karşılanmasına da katkı sunmaktadır. Ancak, siyasal alanı yeniden düzenleyen ve bu çerçevede aktörler tanımlayıp, bunları bir işleyiş temelinde işlevselleştiren yaklaşımın bu iddiaları ciddi bir biçimde irdelenmeye muhtaçtır.

İşte, tabiri caizse tezimizin “derdi”, siyasal alanın aktörleri ve işleyişiyle yeniden kurgulandığı bir modele işarete eden yönetişimi, eleştirel bir gözle anlamaya çalışmak. Yani, belli iddialar eşliğinde sunulan yönetişimin bu iddialarının geçerliliğini sorgulamaya çalışmak. Bunu yaparken tarafsız ve nötr bir biçimde ortaya konan yönetişimin kapitalist sistem ve neoliberalizmle varoluşsal bir bağının olduğu savunusu tartışmamızın ana eksenini oluşturacak. Çünkü yönetim, dünya kapitalist sisteminin belirli koşullar altında ortaya attığı ve geliştirdiği bir yaklaşım. Yani, bir siyasal program olarak, politik alanın düzenlenmesini ifade eden yönetim, küreselleşme döneminde sermaye birikim sürecinin aksamadan sürdürülebilmesi amacıyla yönelik işlevselleştirilen bir modeldir. Dolayısıyla yönetişimin, kapitalizmle olan organik bağının önemle vurgulanması yoluyla politik alanın düzenlenmesini ifade eden bir siyasal program olduğunu, çalışma boyunca ortaya koymaya çalıştık.

Literatürde yer alan konuyla ilgili eleştirel çalışmalar ise, özellikle dünya kapitalist sistemi ile yönetim arasındaki bağa dikkat çekilmesi noktasında oldukça isabetli bir bakış açısına sahip. Ancak sorunun salt kamu yönetimi ya da idare hukuku

kapsamında ele alınmamasını, bunun yanı sıra daha makro ölçekte bütünsel analizlerin yapılması gerektiğini düşünüyoruz. Yani, siyasal alanın dünya kapitalist sisteminin sermaye birikimi sürecinin gereklilikleri temelinde düzenlenmesini öngören bir yaklaşım olarak yönetişimi, daha geniş bir perspektifle değerlendiren eleştirel çalışmaların artmasının gerekli olduğunu düşünüyoruz. Böylece, bir siyasal rasyonalite olarak yönetişimin kapitalist özünün hesaba katılarak, salt yönetsel işleyişe ilişkin bir yeniden kurgulama olmadığının daha net bir biçimde ortaya konabilmesi mümkün olacaktır kanaatini taşıyoruz. Bir başka deyişe, kendisini belli özellikler üzerinden sunan yönetişimin söz konusu iddialarının sorgulanması, sistemik boyutunun da hesaba katılmasıyla daha olanaklı olacaktır.

Çalışmamızda bu temelde, öncelikle çeşitli küresel kurumların, uluslararası literatürün ve Türkçe literatürün kavrama yönelik yaklaşımlarını, yönetişim teriminin kavramsal bir çerçevesini çizmek için anahatlarıyla vermeye çalıştık. Tasnif edici ve deskriptif bir yöntemle yönetişim terimini ortaya koymaya çalıştıktan sonra, iki ana izlek üzerinden hareket ettik. İlk olarak kavramın kapitalist bağlamının vurgulanması temelinde, dünya kapitalist sisteminin tarihselliğini filmi biraz başa sararak aradaki illiyet bağını koparmaksızın, önce refah devleti döneminden ardından neoliberal dönemden bahsettik. Sonraki bölümde ise bu kez, yönetişimi korporatizm, iktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılması (teknokrasi), demokrasi ve devlet ekseninde ele alarak, aralarındaki bağı ve ilişki düzeyini analitik bir biçimde sorgulayarak kuramsal bir çaba ortaya koymaya çalıştık.

Bu tartışma eksenlerinden korporatizm ile yönetişim arasındaki ilişkiselliğin; devlet, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları (STK) biçiminde tanımlanan yönetişim modelini anlamak açısından önemli olduğu kanaatindeyiz. İkinci olarak ele almaya çalıştığımız iktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılması sorunsalının da, neoliberal dönemin bir siyaset rasyonalitesi olarak yönetişimin kapitalizmle olan bağının vurgulanmasına katkı sunan bir tartışma alanı olduğunu düşündüğümüzden önemsemekteyiz. Üçüncü bir eksen olarak ele almaya çalıştığımız demokrasi ve yönetişim arasındaki ilişkiselliğin ise, özellikle yönetişimin yeni bir demokrasi modeli biçiminde sunulurken meşrulaştırılmasının sorgulanması amacını taşımakta. Son olarak ele aldığımız devlet ve yönetişim başlığı altında ise, yönetişim modelinde devletin ne şekilde tanımlanıp işlevselleştirildiğini irdelemeye çalıştık. Kısacası,

yönetişimi anlama noktasında bu dört eksen üzerinden giderek, tartışma alanlarına olabildiğince temas edecek bir kuramsal çaba ortaya koymaya çalıştık.

Yönetişimin ortaya çıkış sürecini izlemeye çalıştığımız bölüm sonucunda rahatlıkla görülmektedir ki, yönetim dünya kapitalist sisteminin tarihsel süreci içerisinde sistemin gereksinimleri amacına uygun olarak ortaya atılmıştır. Yani yönetim neoliberal dönemde gündeme getirilmiş, dünya kapitalist sisteminin siyasal alanını dizayn etme amacı doğrultusunda geliştirilmiş bir yaklaşımdır. Dolayısıyla her ne kadar kavrama olumlu yaklaşan çalışmalar pek değinmese de, yönetim dünya kapitalist sisteminden azade bir biçimde ele alınamaz. Öte yandan, korporatizm, demokrasi, iktisadi alanla siyasal alanın bağının koparılması ve devlet üzerinden yaptığımız tartışmalar da göstermektedir ki, siyasal alanın yeniden düzenlenmesine yönelik bir gayreti ifade eden ve de ideolojik bağlamından koparılıp sunulan yönetim, net bir biçimde neoliberal ideolojik bir bağlama sahiptir. Bu nedenle dünya kapitalist sisteminin belirli bir tarihsel dönemine tekabül eden, belirli tarihsel koşullar altında ortaya atılmış bir siyasal program olarak yönetişimin, kapitalizmle olan organik bağının altının çizilmesi yoluyla siyasal alanın düzenlenmesini ifade eden bir siyasal program olduğunu, bu çalışma boyunca ortaya koymaya çalıştık. Bu noktada, yeni tartışma alanlarının açılarak ya da mevcut tartışma alanlarının derinleştirilerek, siyasal alanı yeniden düzenleme iddiasına sahip bu yaklaşımın deşifre edilmesine yönelik özellikle eleştirel çalışmaların yoğunlaşmasının gerekli olduğunu düşünüyoruz. Şayet bu çalışma, kavramın ideolojik bir mistifikasyonla, aldatıcı bir biçimde sorgusuz sualsiz kabulünün önüne geçilmesi noktasında, zihinlerde soru işaretleri uyandıracak bir şekilde, yeni tartışma alanlarının açılmasına ya da mevcut tartışma alanlarına, bir nebze de olsa katkı sunacak olursa, amacına ulaşmış olacaktır.

2. YÖNETİŞİM: KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

Yönetişim sözcüğü, 1980'lerin başından başlayıp, 1990'lı yıllara, oradan da günümüze değin yaşanan hızlı değişim sürecinde, bu sürecin hızına ayak uydururcasına, birçok alanda yaygınlaşarak yerini aldı.¹ Bu dönemde, küreselleşme olarak adlandırılan, sermayenin büyük bir akışkanlık kazanarak dünya yüzeyinde hareket hızının artması sürecine paralel bir biçimde, yönetim kavramı da adeta “likit” bir kavram haline geldi. Giderek artan bir biçimde iktisat, işletme, kamu yönetimi, sosyoloji, idare hukuku ve kısmen de siyaset bilimi ve daha birçok başka disiplinde kapsamı ve bağlamı genişler bir biçimde dallanıp budaklandı. Bu yönüyle yönetim, Ahmet İnsel'in deyiimiyle adeta neoliberalizmin yeni fetişi oldu.² Bob Jessop ise, sözcüğün bu denli popülerleşmesini “joker bir kavram” metaforuyla ifade etti.³

Kavramın bu denli popülerleşmesi, beraberinde onun etimolojisine ve tarihselliğine yönelik bir merakı da uyandırmıştır. Türkçeye “yönetişim” olarak çevrilen sözcüğün İngilizce karşılığı *governance*’dir. “İlk olarak İngilizce’de kullanılmaya başlanan terim Fransızca’ya ‘gouvernance’, Almanca’ya ‘steuerung’ olarak çevrilmiştir.”⁴ Governance sözcüğünün İngilizce *government*⁵ sözcüğünden türediği ya da onunla aynı kökten geldiği açıktır. Benzer bir mantıkla *governance* sözcüğünün Türkçe’ye,

¹ Birgül Ayman Güler, “Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye”, *Praksis*, s. 9 (2003): 93; Sonay Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 27.

² Ahmet İnsel, “Yönetişim İdeolojisi”, *Radikal İki*, 23 Eylül 2001.

³ Bob Jessop, “The Rise of Governance and the Risks of Failure: The Case of Economic Development”, <http://eprints.lancs.ac.uk/239/> [02.01.2008]. Aynı makalenin matbu biçimi için bkz. Bob Jessop, “The Rise of Governance and the Risks of Failure: The Case of Economic Development”, *International Social Science Journal*, Vol. 155 (1998).

⁴ Güler, *age*, 94.

⁵ Government sözcüğünün Türkçe karşılığı hükümet, yönetim, idare anlamlarına gelmektedir.

kavramın işteşlik iddiasının da korunarak “yönetişim” biçiminde çevrilmesi herhangi bir itirazla karşılaşmamış ve genel bir kabul görmüştür.⁶

Rhodes’in belirttiğine göre, *governance* sözcüğü ilk kez Sydney Low’un *The Governance of England* başlığını taşıyan 1904 tarihli kitabında kullanılmıştır.⁷ Ancak Güler, sözcüğün her ne kadar kitabın isminde yer almış olsa da, kitabın içerisinde tanımlanmadığını ve de kitabın dizininde yer almadığını ifade etmektedir.⁸

Sözcüğün tarihsel kökenini ise Jessop, Antik Yunan’a kadar götürmektedir.⁹ Weiss’a göre ise, “‘yönetişim’ şu an moda, ancak kavram insanlık tarihi kadar eskidir.”¹⁰ İnsel ise, eski Fransızca’da 13. yüzyılda yönetme biçimi ve sanatını belirtmek için kullanılan *gouvernance* kelimesinin, bir yüzyıl kadar sonra İngilizce’ye *governance* biçiminde geçtiğini söyleyerek, aslında kavramın etimolojik kökeninin Fransızca olduğunu söylemektedir.¹¹ Benzer biçimde, sözcüğün köklerinin Ortaçağ Avrupası’na kadar uzandığı iddia edilerek, eski İngilizce’de (14. yüzyıl) egemenliğin kullanılması ve denetim gibi anlamlara, eski Fransızca’da (15. yüzyıl) ise, *gouvernance* şeklinde kullanılan sözcüğün yine, “yönetim” anlamına geldiği belirtilmektedir.¹² Gaudin ise, kavramın kökeninin 18. yüzyıla kadar götürülebileceğini ifade etmektedir.¹³

Sözcüğün Almanca’daki karşılığı olan *steuerung* ise, dümen tutma, kılavuzluk etme gibi anlamlara gelmektedir. Yönetişim sözcüğünün, bu biçimdeki içeriği, Osborne ve Gaebler’in ses getiren çalışmalarındaki devletin yeni rolüne yönelik olarak yapmış oldukları benzetmeye de birebir uymaktadır. Osborne ve Gaebler, devletin değişen yapısı ve rolünü tarif etmek için “kürek çeken değil, dümen tutan devlet”

⁶ Bayramoğlu, *age*, 27.

⁷ R. A. W. Rhodes, “The New Governance: Governance Without Government”, *Political Studies*, XLIV (1996): 652.

⁸ Güler, *age*, 94.

⁹ Jessop, *age*, 2.

¹⁰ Thomas G. Weiss, “Governance, Good Governance and Global Governance: Conceptual and Actual Challenges”, *Third World Quarterly*, Vol. 21, No. 5 (2000): 795.

¹¹ İnsel, *age*.

¹² Bayramoğlu, *age*, 32.

¹³ Jean-Pierre Gaudin. “Modern Governance, Yesterday and Today: Some Clarifications to be Gained from French Government Policies”, *International Social Sciences Journal*, Vol. 155 (1998): 53.

kavramsallaştırmalarını kullanmışlardır.¹⁴ Yönetişim kavramının Almanca kullanımı olan *steuerung*un da dümen tutma anlamına geldiği hesaba katılacak olursa, kavramın etimolojisiyle bir bağlantısı olduğunu düşünmek mümkün gözükmemektedir.

Kısaca, yönetim sözcüğünün kavramsal kökeni ve tarihselliğine bu şekilde değindikten sonra, kavramın kavramsal çerçevesinin ne şekilde çizildiğine bakmak açısından, kavrama farklı kurum ve yazarlarca nasıl tanımlama getirildiğine değinelim.

2.1. Kavramın Tanımlanması Sorunu ya da Muğlaklığı

Yönetişimin tanımına dair, kavramsal düzeyde üzerinde mutabık olunabilecek türden, ortak bir tanımlamadan söz etmek mümkün görünmemektedir. Bir çok alanda ve hatta gündelik dilde dahi, sıklıkla kullanılan terimin bu esnekliği, sosyal bilimlerde sınırları belirlenmiş, net bir tanımın yapılmasının zor olduğu gerçeğiyle¹⁵ de birleşince, kavram oldukça muğlak bir nitelik kazanmaktadır. Kavramın; ilk elde uyandırdığı işteşlik, etkileşim, birlikte yaparlık vb. gibi şekilsel olarak pozitif anlamlar yüklü izlenimler, aynı zamanda bir “çekicilik” yaratmaktadır. Bu durum, söz konusu yaygınlaşmanın ve bunun da ötesinde kavramın genel kabul görüyor olmasının bir nedeni gibi gözükmemektedir. Yani, kavramın muğlaklığı, bir bakıma onun kabulünü de kolaylaştırmakta,¹⁶ hegemonik hale gelmesine katkı sunmaktadır. Buna karşılık, söz konusu durumun, kavramın kabulü noktasında kolaylaştırıcılık işlevi gören bu özelliği; aynı zamanda bir tanımlanma sorununu da beraberinde getirmektedir. Farklı türden yaklaşımlar, adeta kavramsal bir karmaşa düzleminde kendilerine bir yol bulmaya çalışmaktadırlar. Ancak yine de bu noktada, literatürde belli başlı temel referansların var olduğunu söyleyebiliriz.

2.1.1. Farklı Yönetişim Yaklaşımları

Yönetişim kavramının muğlaklık içermesi, doğal olarak, kavrama yönelik yaklaşımlarda ve tanımlama çabalarında bir dağınıklığa yol açmış gözükmemektedir. Genel olarak yazarların ve kurumların kavrama, belli noktaları ön plana çıkarmak

¹⁴ David Osborne and Ted Gaebler, **Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit Is Transforming the Public Sector**. (USA: Penguin Books, 1992).

¹⁵ Aslında sosyal bilimlerde kavramların ya da olguların net bir tanımlamasının zor olmasının da ötesinde, bu türden bir çabanın gerekli olup olmadığı da tartışmalı bir konudur.

¹⁶ Bayramoğlu, *age*, 112.

şeklinde yaklaşıtları görölmektedir. Kimi yaklaşıtlar ağı sistemi (Networks), kimi yaklaşıtlar kalkınma, kimi yaklaşıtlar demokrasi, kimi yaklaşıtlar devlet, kimi yaklaşıtlar ise işbirliğı modeli temelinde bakmaktadır. Yönetişim kavramına eleştirel bakan yaklaşıtlar ise genel olarak, neoliberalizm ve dünya kapitalist sistemini ön plana çıkarıp kavramı analiz etmeye çalışmaktadır.

2.1.1.1. Kurumlar Ne Diyor?

Yönetişim literatürünün ana damarlarından biri de şüphesiz küresel kurumlardır. Kavramın ortaya çıkışı, yaygınlaşması ve kamusal meşruiyetinin sağlanmasında dünya kapitalist sisteminin önemli kurumlarının payı büyüktür. Bu noktada Dünya Bankası (DB), Ekonomik İşbirliğı ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Birliğı'nin (AB) yönetişime yönelik kavramlarından bahsetmek, kavramın inşa sürecini anlamak noktasında önem arz edecektir.

Yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi, yönetişim kavramının tarihsel kökenleri her ne kadar eskilere dayansa da, kavramın "tekrardan keşfi" DB tarafından yapılmıştır. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde bu yüzden, DB'ye ayrı bir önem vererek, kurumun yönetişime yönelik ilgisini daha detaylı bir biçimde incelemeye çalışacağız. Şimdilik, küresel kapitalizmin önemli bir aktörü konumunda olan, "yapısal uyum programları"ndan sorumlu DB'nin yönetişimi ne şekilde tanımladığına kısaca değinmekle yetineceğiz.

Christian Theobald'ın da belirttiğı gibi DB, yönetişim kavramını, "iyi yönetişim"¹⁷ şeklinde ilk kez Sahraaltı Afrika'nın kalkınması ile ilgili 1989 tarihli raporunda (*Sub-Saharan Africa, From Crisis to Sustainable Growth, A Long Term Perspective Study*) kullanmıştır.¹⁸ Raporda, Afrika'nın kalkınma sorununun bir yönetişim krizi olduğu ifade edilmiştir. Yönetişimden kastedilenin de, siyasal iktidarın bir ülkenin işlerini yönetebilme kapasitesi olduğu ifade edilmiştir.¹⁹

¹⁷ "İyi yönetişim" kavramsallaştırması, DB'nin 1989 Raporu'nun da etkisiyle, iktisadi gelişme içeriğıyle, literatürde bir süre kullanılmıştır. Ancak gözle görülür bir biçimde, kavramın başına getirilen "iyi" sıfatı giderek tedavülden kalkmıştır. Günümüzde ise artık neredeyse hiç kullanılmamaktadır. Görünen o ki, kavramı ortaya atanlar ve savunanlar, "yönetişim zaten iyi bir şeydir, kötüsü olmaz" argümanı eşliğinde, "yanlış anlayışlara" mahal verilmemesi amacıyla, artık "iyi" sıfatını kullanmaya ihtiyaç duymamaktadırlar.

¹⁸ World Bank, *Sub-Saharan Africa: from Crisis to Sustainable Development*, (Washington D.C., The World Bank, 1989).

¹⁹ World Bank, *age*, 60.

Bu tanımlamadan da görüleceği üzere DB, kavramı kapalı ve belirsiz bir biçimde ifade etmiştir. Bankanın sonraki raporlarında ise, yine kalkınma odaklı olmak üzere daha net bir çerçeve içinde tanımlamaya gidilmiştir. Örneğin 1992 tarihli “Yönetişim ve Kalkınma” başlıklı raporda iyi yönetişimin, DB için kalkınma idaresi ile aynı anlamda olduğu ifade edilmiştir.²⁰ Yine aynı raporda iyi yönetişim, “bir ülkenin kalkınması için, iktisadi ve sosyal kaynaklarının yönetiminde, iktidarın kullanılması biçimi” olarak tanımlanmıştır.²¹ 1994 tarihli raporda ise bu kez yönetişimin aktörlerinden biri olarak sivil toplum örgütlerine özellikle vurgu yapılmıştır.²² 1997 tarihli “Değişen Dünyada Bir Devlet” başlığını taşıyan raporda ise, yönetişim modeli ve bu modelde devletin etkin rolünün açık bir biçimde ifade edilmesi söz konusudur.²³

Kısaca, DB raporlarında yönetişimin tarifindeki vurgular değişiklik gösterse de, kalkınma odaklı bakış açısı sabit kalmıştır. Bir sonraki bölümde Banka’nın raporlarındaki değişiklikleri daha detaylı bir biçimde izlemeye çalışacağımızdan, şimdilik bu kadarla yetinelim.

Kapitalist sistemin küresel aktörlerinden OECD de yönetişim kavramının inşasında ve kamusal kullanımında önemli rol oynayan kurumlardan biridir. OECD, iyi yönetişim (*good governance*) kavramını “yeniden kullanıma açan” DB’ye paralel ve ona sadık kalacak bir biçimde, daha çok “kalkınma” temelinde değerlendirmektedir. Bu durum, OECD’nin temel kuruluş gerekçelerinden biri olan ve isminde de geçen “ekonomik işbirliği ve kalkınma” ile birlikte okunduğunda oldukça manidardır. Bunun yanı sıra kurumun, *governance* terimini ise daha geniş bir çerçevede kullandığı söylenebilir.²⁴ Bu noktada, OECD, küresel meselelerden biri olarak üzerinde çalıştığı alanlardan birisinin de, yönetişim olduğunu ifade etmektedir. Bu meseleyi de dört ana başlık altında değerlendirmektedir. Bunlar: şirket yönetişimi

²⁰ World Bank, **Governance and Development**, (Washington D.C., The World Bank, 1992), 1.

²¹ World Bank, **age**, 3.

²² World Bank, **Governance: The World Bank’s Experience**, (Washington D.C., The World Bank, 1994).

²³ World Bank, **The State in a Changing World**, (New York: Oxford University Press, 1997)

²⁴ Güler, **age**, 106.

(*corporate governance*), yolsuzlukla mücadele, düzenleyici reformlar ve kamu yönetişimi'dir.²⁵

OECD, şirket yönetişiminin, şirketlerin siyasal ve kurumsal çerçevesine ilişkin olduğunu ifade etmektedir. OECD'ye göre, şirketlerin entegrasyonu, ekonominin sağlığı ve sürdürülebilirliği için, merkezi önemdedir. Bu nedenle kurum, şirket yönetişimi üzerine çalıştığını belirtmektedir.²⁶ Etkin bir kamu yönetişiminin ise, demokrasi ve insan haklarının güçlenmesine, yoksulluğun azaltılmasına, kamu idaresine yönelik güvenin derinleşmesine yardımcı olacağı savunulmaktadır.²⁷

OECD, yönetim başlığı altında yolsuzlukla mücadeleyi de saymaktadır. Kurum, yolsuzlukla mücadele konusunda kendisine engelleyici bir rol atfettiğini ifade etmektedir.²⁸ Kurumun, yönetim başlığı altında yer alan en dikkat çekici alt başlığı ise düzenleyici reformlardır. 1997'de kabul edilen Düzenleyici Reform Programı ile üye ülkelerin karar alma mekanizmalarına yönelik bir çerçeve sunulmuştur.²⁹ Böylece bir anlamda, "değişen koşullar" öne sürülerek özellikle çevre ülkelerin kamusal politikalarının yönetilme biçimine müdahale edilmesi öngörülmüştür.

Kısaca OECD, DB'nin iyi yönetim kavramsallaştırmasını, kaynağına uygun bir biçimde "kalkınma" bağlamında kullanmıştır. Yönetim kavramını ise daha geniş bir çerçevede ele almış ve kendi kuruluş amaçlarından olan iktisadi sürdürülebilirliğe uygun bir biçimde uyarlamıştır. Bu noktada da, kamu yönetiminin şirket gibi yapılandırılması ön plana çıkmıştır.

Yönetim kavramının kullanımında, inşasında ve yaygınlaşmasında önemli olan bir diğer küresel kurum da BM'dir. BM'nin kavrama, DB ve OECD'nin yaklaşımına paralel bir biçimde yaklaştığını söylemek mümkündür. Ancak BM, bu konuda tabiri caizse vurguyu biraz daha siyasal eksene kaydırmış, yerelleşme ve demokratikleşme temelinde yoğunlaşmıştır. Bunun da ötesinde uygulamaya konan pratiklerle, somut düzleme de girilmiştir. Bu noktada, BM'nin yönetime bakış açısını anlamak için,

²⁵ OECD, "For A Better World Economy", http://www.oecd.org/maintopic/0,3348,en_2649_201185_1_1_1_1_1,00.html [10-01-2008]

²⁶ OECD, "Corporate Governance", http://www.oecd.org/topic/0,3373,en_2649_37439_1_1_1_1_37439,00.html [10-01-2008]

²⁷ OECD, "Public Governance and Management", http://www.oecd.org/topic/0,3373,en_2649_37405_1_1_1_1_37405,00.html [10-01-2008]

²⁸ OECD, "Fighting Corruption", http://www.oecd.org/topic/0,3373,en_2649_37447_1_1_1_1_37447,00.html [10-01-2008]

²⁹ Bayramoğlu, age, 66.

“Yerel Gündem 21” pratiği ve “Demokratik Yönetişim” yaklaşımından bahsetmek yerinde olacaktır.

Yerel Gündem 21 Programı, 1992 yılında Rio Zirvesi’nde alınan kararlar sonrasında uygulanmaya konmuştur. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı başlığıyla düzenlenen Rio Zirvesi’nde, çevre ve kalkınma arasında bir uyumun gözetilmesini amaçlayan “sürdürülebilir kalkınma” yaklaşımı benimsenmiştir. İşte bu ilkenin uygulamaya geçirilmesi amacına yönelik eylem planı, “Gündem 21” olarak ifade edilmiştir. Yerel Gündem 21 programı da, Gündem 21’in yerel ölçekte uygulanmasını öngören programın adıdır. Bir anlamda program, DB’nin de sıklıkla vurguladığı “ikiz süreçler olarak küreselleşme ve yerelleşme” söylemine uygun bir pratiği ifade etmektedir.

BM Kalkınma Programı (UNDP) Türkiye Yönetişim Programı tarafından yönetişim, “bir ülkenin idaresinde tüm düzeylerde siyasal, iktisadi ve idari otoritenin kullanımı” biçiminde tanımlanmaktadır. UNDP, desantralizasyonun halkın yönetim sürecine daha dolaysız katılmasını sağladığını savunmakta, yönetişimi de desantralizasyona zemin oluşturduğu gerekçesiyle önemsemektedir. Buna göre, “yönetişim, vatandaşların çıkarlarını birleştirdiği, farklılıkları arasında orta yol bulduğu, hak ve sorumluluklarını hayata geçirdiği, mekanizmalar, süreç ve kurumları kapsar.”³⁰ Yerel Gündem 21 Programı da bu çerçevede, yerel düzeyde “çeşitli aktörlerin katılmış olduğu” ve Kent Konseyleri gibi yapılarla gerçekleşen bir yönetişim uygulaması olarak görülmektedir.³¹

BM’nin, yönetişim yaklaşımındaki bir diğer önemli uğrak ise 2000 yılında yapılan Milenyum Zirvesi’dir. Bu zirve sonrası yayınlanan Milenyum Deklarasyonu ile, demokrasi, yoksulluk ve insan hakları gibi konular da yönetişim yaklaşımına dahil edilmiş, “Demokratik Yönetişim” kavramı önem kazanmıştır.³² Milenyum Deklarasyonu’nda yer alan hukukun güçlendirilmesi, demokrasinin kurumsallaştırılması, yoksulluğun azaltılması ve insan haklarının geliştirilmesi gibi hedeflere ulaşılmasında, demokratik yönetişimin merkezi bir önemde olduğu ifade

³⁰ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Sürdürülebilir İnsani Kalkınma, **Türkiye Yönetişim Programı**, http://undp.un.org.tr/undp/governance_tr.htm [30.12.2007].

³¹ Türkiye Yerel Gündem 21 Programı, Yerel Gündem 21 Nedir?, <http://www.la21turkey.net/index.php?pages=topic&op=cat&cid=101&tid=260> [11.01.2008].

³² Bayramoğlu, age, 73.

edilmektedir. Demokratik yönetişimin pratik alanları olarak tarif edilen; parlamenter gelişim, seçim sistemleri ve süreçleri, adalet ve insan haklarına erişim, bilgiye erişim, yerel yönetişim ve ademi merkezileşmenin, kamu yönetimi ve sivil hizmet reformu alanlarında Milenyum Hedefleri'ne ulaşılmasına yönelik çabalarda destekleyici olacağı belirtilmiştir.³³

Dünya kapitalist sisteminin önemli bölgesel örgütlenme projelerinden biri olan AB belgelerinde de, yönetişim kavramının çok yönlü bir kavram olduğuna vurgu yapılmaktadır. Hatta "yönetişim kavramının, iktisadi ve sosyal örgütlenmelerin postmodern biçimine tekabül ettiği ifade edilmektedir."³⁴ Fakat hemen belirtelim ki, AB'nin yönetişim tanımlaması, diğer küresel aktörlerin tanımlamasından uzağa düşmemekte, onları takip eder bir pozisyonda yer almaktadır.³⁵

AB'nin 2001 tarihinde yayınlamış olduğu Yönetişim Raporu (*European Governance: A White Paper*), birliğin yönetişime ne şekilde baktığını gösteren önemli bir metindir. Bu raporda özellikle iyi yönetişimin beş ilkesine vurgu yapılmaktadır. Bunlar: açıklık, katılım, hesapverebilirlik, etkinlik ve tutarlılıktır.³⁶ Bunun yanı sıra, AB'nin küresel yönetişim tartışmalarına katkı sunması gerektiği de yine birliğin yayınlarında sıklıkla ifade edilmektedir. Bu noktada, AB'nin uluslararası kurumların faaliyetlerini ileri seviyelere taşıması yönünde önemli bir rol oynamak zorunda olduğu da savunulmaktadır. Ayrıca, yönetişimin yeni biçimleriyle birlikte, demokrasinin güçlendirilmesinin, Avrupalı yurttaşların daha etkin olmalarının ve kurumların meşruiyetinin pekiştirilmesinin amaçlandığı da belirtilmektedir.³⁷

Kavramın inşa serüvenini anlamak noktasında önemli gördüğümüz dört küresel aktörün yönetişim yaklaşımını bu şekilde özetlemek mümkündür. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Bayramoğlu'nun da belirttiği gibi, kavramı gündeme

³³ **Governance and the Millennium Development Goals (MDGs)**, <http://www.undp.org/governance/mdgs.htm> [11.01.2008].

³⁴ **Governance in the EU A White Paper, What is Governance?**, http://ec.europa.eu/governance/index_en.htm [29.12.2007].

³⁵ Avrupa Birliği'nin Yönetişim modelini, İktisadi Kalkınma Vakfı örneğinde inceleyen bir çalışma için bkz. Esra Ergüzeloglu, "Avrupa Birliği Yönetişim Modelinde Bir Türk Aktör: İktisadi Kalkınma Vakfı", *İktisat Dergisi*, s. 441-444 (2003): 76-88.

³⁶ **European Governance A White Paper**, (Brussels: Commission of the European Communities, 2001), 10.

³⁷ **Scadplus Glossary**, http://europa.eu/scadplus/glossary/governance_en.htm [10.01.2008].

taşıyan küresel aktör, DB olduğundan, diğer kurumların yönetim yaklaşımında da Banka'nın etkilerini görmek mümkün gözükmektedir.³⁸ Dolayısıyla DB, kavramın yürürlükteki eksenyle, bir anlamda “mucit” konumundadır. OECD ise kavramı geliştiren, pekiştiren bir rol oynamıştır. AB de, siyasal bir proje olarak diğer kurumlardan ayrılması hasebiyle, her ne kadar kavrama teorik katkılar sunmasa da, siyasal düzlemde uygulamaya yönelik eylem potansiyeli nedeniyle yönetim modeline yönelik yaklaşımları izlenmesi gereken bir kurum olarak dikkat çekmektedir. BM ise, yönetişimin inşa sürecinde “demokrasi, insan hakları, yoksulluğun ortadan kaldırılması” vb. gibi söylemleri de işin içine katarak farklı türden bir rol oynamaktadır. BM, bu yönüyle kavramın kamusal kabulünü sağlayıcı bir pozisyonundadır. Bunu yaparken de, yönetişimin olası negatif çağrışımlarını gizleyen ve ona pozitif bir çehre kazandıran bir yaklaşım geliştirmektedir. Yani BM, bir başka deyişle “kavramın incelticisi” konumundadır.³⁹

2.1.1.2. Uluslararası Literatüre Genel Bir Bakış

Uluslararası literatürde öne çıkan yönetim çalışmaları da farklı türden yaklaşımlara sahiptir. Bu alanda öne çıkan yazarların yönetişimi ne şekilde anlamlandırdıklarından kısa da olsa bahsetmek, kavramın kavramsal çerçevesini anlamaya yönelik, bulanıklığın giderilmesi noktasında önem arz edecektir.⁴⁰

Yönetişim üzerine çalışmaları bulunan yazarlardan Jan Kooiman, yönetim tarifiinde “yönetim”e atıfta bulunarak, bir anlamda yönetimden yönetişime geçişten ve bu geçişe neden olan yeni koşullardan bahsetmektedir. Bu noktada etkileşime ve -co (birlikte) önekini kullanarak türettiği birçok kavram ile “birlikte yapabilirliğin” oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadır. Kooiman’a göre, etkileşimsel sosyo-

³⁸ Bayramoğlu, age, 65.

³⁹ Güler, age, 107.

⁴⁰ Farklı türden yönetim yaklaşımlarının tasnifi için bkz. Merilee S. Grindle, “**Good Enough Governance Revisited**”, pdf A Report for DFID with reference to the Governance Target Strategy Paper, 2001 Harvard University February 2005, http://www.odi.org.uk/events/states_06/29thMar/Grindle%20Paper%20gegedux2005.pdf [01.01.2008], 14-15; Kees Van Kersbergen and Frans Van Wardeem. “ ‘Governance’ as a Brigde Between Disciplines: Cross-Disciplinary Inspiration Regarding Shifts in Governance and Problems of Governability, Accountability and Legitimacy”, **European Journal of Political Research**, Vol. 43, No. 2 (March 2004): 144-152. Sonay Bayramoğlu, “Yönetişim ve Demokrasi İlişkisinde Siyasal İktidar Sorunu: Türkiye’ de Bağımsız Düzenleyici Kurumlar”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 355. (Aslında Sonay Bayramoğlu’nun doktora tezi basılmış, ancak teknik bir hatadan dolayı söz konusu tablo kitapta yer almıyor. O nedenle, tablonun bulunduğu teze referans veriyoruz).

siyasal yönetim; birlikte işletme, birlikte yönetme ve birlikte yol gösterme ile kalkınma için sosyo-politik koşulları yaratmak anlamına gelmektedir.⁴¹

Rhodes, 1980'lerle beraber İngiltere'de meydana gelen yönetsel değişiklikleri açıklama gayretiyle, yönetim kavramına yönelmiştir. Rhodes'e göre, İngiltere'de meydana gelen yönetsel değişiklikleri önceki yönetsel yaklaşımlarla açıklamak yetersiz kalacaktır. Bu nedenle söz konusu dönemde İngiltere'de meydana gelen yönetsel inşanın anlaşılabilmesinde yönetim kavramı oldukça önemlidir.⁴² Bu noktada Rhodes altı farklı yönetim türünden bahsetmektedir.⁴³ Bunlar minimal devlet, şirket yönetimi, yeni kamu işletmeciliği, iyi yönetim, sosyo-sibernetik sistem ve kendiliğinden örgütlenen ağlardır.

Minimal devlet olarak yönetim, devletin küçültülmesi amacına yönelik, ideolojik ve siyasal bir anlama gelmektedir. Şirket yönetimi ise; politika yapım sürecinde hükümetin rolüne odaklanır. Bu noktada, şeffaflık ve hesap verebilirlik için gerekli düzenlemeleri ifade eder. Rhodes'in bir diğer yönetim türü olarak bahsettiği yeni kamu işletmeciliği ise, Osborne ve Gaebler'in meşhur benzetmesi doğrultusundadır: "Kürek çeken değil, dümen tutan devlet". İyi yönetim olarak yönetim ise DB'nin geliştirmiş olduğu, liberal demokrasinin yeni kamu işletmeciliği ile evlendirilmesidir.⁴⁴ Rhodes'in bahsetmiş olduğu altı farklı yönetim türünden ikisi yani sosyo-sibernetik sistem ve kendiliğinden örgütlenen ağlar olarak yönetim, Rhodes'in yakın durduğu yaklaşımlardır. Bu yaklaşımların temelinde, sosyal, siyasal ve iktisadi aktörlerin varlığı ve bunlar arasındaki etkileşim ilişkisi yatar. Yani sosyal, siyasal ve iktisadi alan, farklı türden aktörlerle adeta bir ağ biçiminde örgütlenmiştir. Bu ağlar arasındaki ilişki türü ise çift yönlü bir ilişki biçimini ifade eden etkileşimsel özelliktedir. Kısacası Rhodes'te göre yönetim kavramı, yönetimin değişen anlamına ve yeni yönetim süreçlerine gönderme yapar. Yönetim; karşılıklı dayanışmayı, kaynakların değişimini, oyunun kurallarını ve devletten otonomiye ifade eden; kendiliğinden örgütlenen, örgütlerarası ağlara atıfta bulunur.⁴⁵

⁴¹ Jan Kooiman, "Social-Political Governance: Introduction" in Kooimann, J. (ed.): **Modern Governance**, (London: SAGE Publications Ltd, 1993), 2-3.

⁴² Rhodes, *age*.

⁴³ Rhodes, *age*, 653.

⁴⁴ Rhodes, *age*, 657.

⁴⁵ R.A.W. Rhodes, **Understanding Governance – Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability**, (Buckingham/Philadelphia: Open University Press, 1997), 15.

Yönetişim konusunda çalışmaları bulunan yazarlardan biri de Bob Jessop'tur. Sosyal bilimlerin paradigma krizine bir yanıt⁴⁶ olarak gördüğü yönetim kavramına, Jessop, karmaşık yöntemi ve kavramsal yaklaşımlarıyla farklı biçimlerde yaklaşmıştır.⁴⁷ Kendiliğinden örgütlülük kuramlarına yönelik çalışmalarına kadar uzandığını ifade ettiği yönetim kavramı⁴⁸, Jessop'un toplumsal-siyasal-iktisadi yapıların işleyişinin ve bunlar arasındaki ilişki biçimlerinin niteliğine yönelik yürüttüğü zihinsel çabayla yakından ilgilidir. "Yönetişim, Jessop tarafından toplumun derinliğine nüfuz etmiş, birbirinden bağımsız karşılıklı olarak birbirine bağlı ilişkiler kompleksi tarafından içerilen bağımsız aktörlerin dönüşlü kendiliğinden örgütlenişi olarak tanımlanır."⁴⁹ Bir başka biçimde ifade edilecek olursa, yönetim, "örgütlenmelerarası ilişkilerin öz örgütlenmesi" anlamına gelmektedir.⁵⁰ Toplumsal ilişki biçimlerini "kendiliğindenlik" temelinde ele alan Jessop için yönetim de bu anlamda, söz konusu kendiliğinden ilişki biçimlerini analiz etmede kullandığı oldukça önemli bir enstrümandır.⁵¹ Hatta Güney'e göre, Jessop için çağdaş kapitalizmi anlama noktasında yönetim kavramı, Marx'ın kapitalizm analizlerinde kullanmış olduğu üretim ilişkileri kadar önemli bir kavramdır.⁵² Dünya Bankası'nın ortaya atmış olduğu "iyi yönetim" kavramı üzerinde de duran Jessop'a göre kavram, devlet ve piyasa başarısızlığına yönelik bir üçüncü yol çözümüdür.⁵³

⁴⁶ Jessop, *The Rise of Governance*, 3.

⁴⁷ Bob Jessop'ta yönetim kavramını inceleyen bir çalışma için bkz. Atilla Güney, "Bob Jessop'ta Yönetişim Kavramı: Stratejik İlişkisel Devlet Biçiminden Yönetişim Biçimine", **Memleket Siyaset Yönetim**, c. 1, s.1 (2006): 153-170. Ayrıca, yazarın, Jessop'un kapitalist devlet kuramını inceleyen bir makalesi için bkz. Atilla Güney, "Kapitalizmin Krizi ve Devlet Kuramı: Bob Jessop Üzerine Bir Değerlendirme", **Praksis**, s. 9 (2003): 357-377.

⁴⁸ Bob Jessop, **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet**, der. Alev Özkazanç, Betül Yazar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 23.

⁴⁹ Güney, Bob Jessop'ta, 163.

⁵⁰ Jessop, **Hegemonya, Post-Fordizm**, 354.

⁵¹ Jessop'un yönteminde "kendiliğindenlik" in bu denli temel bir önemde oluşu, kuşkusuz, tıpkı "Şili biyolojisi"nden ödünç alarak kullandığı "autopoiesis" (Kendi kendisini üreten, düzenleyen sistem) kavramında olduğu gibi, yapısalci bir içerik de taşımaktadır. Bu yaklaşımın izleğini, kendi çalışmaları üzerindeki etkisini sıklıkla vurguladığı Poulantzas'ta ve oradan da Althusser dolayımında görmek mümkündür.

⁵² Güney, Bob Jessop'ta, 169.

⁵³ Bob Jessop, 'Good Governance and the Urban Question: On Managing the Contradictions of Neo-Liberalism', published by the Department of Sociology, Lancaster University, Lancaster LA1 4YN, at <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/papers/Jessop-Good-Governance-and-the-Urban-Question.pdf> [29.08.2007], 6.

Jessop, çağdaş kapitalizmi ele alışında bir takım farklılaşmalardan bahseder. Bu farklılaşmayı ifade ederken de kendi kavramsallaştırmaları olan “Keynesyen Ulusal Refah Devleti”nden, “Schumpeteryan Çalıştırma Rejimi”ne doğru bir dönüşümden söz eder.⁵⁴ Bu yeni koşullar ışığında Jessop’a göre, yönetim rasyonalitesi bağımsız değil, dönüşlüdür. Yani, monolitik değil, çoğulcu; tek yönlü değil, çok yönlü ve hiyerarşik-anarşik değil, heterarşik (eşitlerarası) bir özellik göstermektedir.⁵⁵ Yani yönetim, söz konusu değişimi anlama noktasında önemli bir kavramdır. Bunun da ötesinde Jessop, “kapitalist krizin başarılı bir biçimde idare edilebilmesinin, devleti ve sınıfsal güçleri bir hegemonya projesi altında birleştirme yeteneği taşıyan bir ‘yönetim projesi’ne bağlı olacağını ifade eder.”⁵⁶ Ancak son dönemlerdeki çalışmalarında Jessop, yönetimin de başarısızlığa uğrayabileceğini ifade etmektedir.⁵⁷ Buna yönelik olarak da meta-yönetim kavramı üzerinde durmaktadır. Jessop’a göre, meta-yönetim, “kendiliğinden örgütlenmelerin örgütlenmesi”⁵⁸ ya da “yönetimin yönetimi”dir.⁵⁹

Yönetim alanındaki çalışmalarıyla tanınan bir diğer yazar da James N. Rosenau’dur. Rosenau, yönetimi, hükümet (*government*) ile karşılaştırarak açıklama yoluna gider. Buna göre, yönetim yönetimden farklı olarak, enformel kurallar sistemiyle dikkat çekerken; yönetim ise formel ve yasal prosedürlerden kaynaklanır.⁶⁰ James N. Rosenau, Ernst-Otto Cziempel ile birlikte editörlüğünü yapmış olduğu kitapta özellikle, yönetime ilişkin olarak “hükümet olmadan yönetim”in mümkün olup olmadığını sorgulamaktadırlar.⁶¹ Bu noktada Rosenau, merkezi bir otoritenin yokluğunda yönetimin etkin olup olamayacağını da

⁵⁴ age, 2.

⁵⁵ Bob Jessop, ‘The Dynamics of Partnership and Governance Failure’, published by the Department of Sociology, Lancaster University, Lancaster LA1 4YN, at <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/papers/Jessop-Dynamics-of-Partnership.pdf> [30.12.2007], 4.

⁵⁶ Güney, Bob Jessop’ta, 157.

⁵⁷ Jessop, *Hegemonya, Post-Fordizm*, 23.

⁵⁸ Jessop, *The Rise of Governance*, 19.

⁵⁹ Jessop, *Hegemonya, Post-Fordizm*, 23.

⁶⁰ James N. Rosenau, “Globalization and Governance: Bleak Prospects for Sustainability”, *Challenges of Globalization: New Trends in International Politics and Society*, ed. Alfred Pfaller and Marika Lerch (New York: Transaction, 2005), 202.

⁶¹ Bkz. *Governance Without Government: Order and Change in World Politics* ed. James N. Rosenau and Ernst-Otto Cziempel, (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).

tartışmaktadır.⁶² Kısaca Rosenau, yönetim ile yönetimi iki farklı ve karşıt bir mecrada ele alarak, ikisi arasında kökten bir ayrıma gitmektedir. Kuşkusuz bu türden bir yaklaşım, yönetim anlayışını olumsuz bir içerikle tanımladığından, yönetişimin ortaya çıkışını meşrulaştıran ve bir anlamda onu gerekçelendiren bir zemin üzerine oturmaktadır.

Pierre ve Peters, yönetişimin dağınık bir terim olarak şemsiye bir konsept olduğunu ifade etmektedirler. Yazarlara göre, yönetim kavramının popülaritesinin nedeni, dar bir anlama sahip olan yönetimden farklı olarak, yönetimin süreçlerini ihtiva ettiği tüm ilişki ve kurumları kapsamasıdır. Yönetişim üzerine düşünmek aynı zamanda toplumun ve ekonominin ne şekilde idare edileceği ve de kolektif amaçlara ne şekilde ulaşılacağını düşündürmektedir.⁶³ Bunun yanında yazarlar yönetişimi, yapı ve süreç olmak üzere iki mecra üzerinden de tartışmaktadırlar. Kurumsal yapılar olarak yönetim, geçmişten günümüze dört genel düzenleme anlamında vardır: hiyerarşi, piyasa, ağ ve cemaatler. Süreç olarak yönetim ise, dümen tutma (*steering*) ve koordinasyon anlamındadır.⁶⁴

Yazarlar, yönetişime; amaçların belirlenmesi ve öncelikler üretmesi konusunda devlete öncelikli bir rol veren süreç olarak baktıklarını da ifade etmektedirler.⁶⁵ Her ne kadar Pierre ve Peters yönetişimi, “güçlü devlet sonrası” döneme ilişkin bir kavram olarak gördüklerini söyleseler de, devletin hala toplumda siyasal ve demokratik bir rol oynayabileceğini ifade etmektedirler.⁶⁶

Peters, devlet eksenli bir bakış açısıyla, “yeni yönetim” ve “geleneksel yönetim” olmak üzere, ikili bir ayrıma da gitmektedir. Buna göre, yeni yönetimde temel mesele, yönetimin dışsal çevresiyle etkileşime girmesi ve karar biçimlerini diğer aktörlere kabul edilebilir kılmasıdır. Geleneksel yönetimde ise, devletin dümen tutma ve denetim kapasitesi temel meseledir.⁶⁷

⁶² James N. Rosenau, “Governance. Order and Change in World Politics”, **Governance Without Government: Order and Change in World Politics**, ed. James N. Rosenau and Ernst-Otto Cziempel (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 4.

⁶³ Jon Pierre and B. Guy Peters, **Governance, Politics and the State**, (Basingstone: Macmillan, 2000), 1.

⁶⁴ *age*, 14.

⁶⁵ *age*, 12.

⁶⁶ *age*, 12-13.

⁶⁷ B. Guy Peters, “Governance and Comporative Politics” in **Debating Governance: Authority, Steering, and Democracy**, ed. Jon Pierre, (Oxford: Oxford University Press, 2000), 36-53.

Kersbergen ve Waarden ise, son on yıllarda, geleneksel yönetim mekanizmalarında farklı düzenlemelerin söz konusu olduğunu ve bu değişikliklerin birçok disiplinde (siyaset bilimi, hukuk, kamu yönetimi, iktisat vs.) bir özne haline geldiğini belirtmektedirler. Fakat kavramın bu kadar çok disipline sirayet etmesinin aynı zamanda, her disiplinin kavrama farklı bir anlam yüklemesine de yol açtığını ifade etmektedirler. Yönetişim kavramının bu farklı türden anlamlandırmalarının, yine de, disiplinler arasında bir köprü işlevi görebileceğini de düşünmektedirler.⁶⁸

Kersbergen ve Waarden'e göre, yönetim çalışmaları gerçek bir "büyüyen endüstri" haline gelmiş olsa da, buna rağmen, hala teorik ve kavramsal bir kafa karışıklığı söz konusudur.⁶⁹ Bu nedenle, yazarlar, dokuz farklı kategori içerisinde kavramı netleştirmeye çalışmaktadırlar.

İlk olarak ele almış oldukları "iyi yönetim" yaklaşımının, iktisadi gelişme alanına giren, modern bir kullanım olduğunu belirtmektedirler.⁷⁰ Yazarlara göre, kavramın bu kullanımı; etkinlik ve meşruluğun siyasal, idari ve iktisadi değerlerini vurgularken, öte yandan, "liberal demokrasinin savunucuları ile yeni kamu işletmeciliğinin bir evliliğini" de ifade etmektedir.⁷¹

Yazarların işaret ettiği diğer yönetim yaklaşımlarının başlıkları ise şunlardır: hükümet olmadan yönetmenin (*governing without government*) birinci biçimi olarak uluslararası ilişkiler ikinci biçimi olarak kendiliğinden örgütlenme, iktisadi yönetim, özel sektörde iyi yönetim: şirket yönetimi, kamu sektöründe iyi yönetim: yeni kamu işletmeciliği, genel şebekelerde yönetim ve de hiyerarşilerden özel ağlara: ağ yönetimi.⁷²

Yönetişim literatürünün karmaşıklığını giderme amacıyla tasnife giden yazarların bu çabası dahi, bize çok da net bir çerçeve çizememektedir. Kersbergen ve Waarden, bunu destekler bir biçimde, dokuz yönetim yaklaşımının farklı olsa da, genel

⁶⁸ Kees Van Kersbergen and Frans Van Wardeen. " 'Governance' as a Bridge Between Disciplines: Cross-Disciplinary Inspiration Regarding Shifts in Governance and Problems of Governability, Accountability and Legitimacy", *European Journal of Political Research*, Vol. 43, No. 2 (March 2004): 143.

⁶⁹ *age*, 144.

⁷⁰ *age*, 144.

⁷¹ Rhodes, "Governance and Public Administration", *Debating Governance: Authority, Steering and Democracy*, ed. J. Pierre (Oxford: Oxford University Press, 2000), 57'den aktaran Van Kersbergen, Van Wardeen, *age*, 145.

⁷² Kees Van Kersbergen and Frans Van Wardeen, *age*, 145-151.

anlamda bazı ortak yönlerinin olduğunu söylemektedirler.⁷³ Buna göre, tüm yaklaşımlarda yönetişimin; tek merkezcilikten ziyade çok merkezci olması, ağlara önem vermesi, yönetimin yapılarına karşılık süreci ön plana çıkarması, belirsizliklerin ve risklerin giderilmesi noktasında olası işbirlikleri oluşturması ve de kuralcı oluşu vurgulanmaktadır.⁷⁴ Kersbergen ve Waarden'e göre, bahsetmiş oldukları yönetişim değişiklikleri, bir tanımlama ve nedenselleştirme problemidir.⁷⁵ Çünkü yeni türden bir siyasal-kurumsal düzenleme söz konusudur. Bu noktada yönetilebilirlik, hesap verebilirlik ve meşruluk odak haline gelmektedir.⁷⁶

Paul Hirst ise yönetişimi, demokrasi ve devlet merkezli olarak ele almaktadır. Hirst'e göre, değişen koşullarla birlikte devletin toplumdaki rolü yeniden değerlendirilmelidir. Yeni türden yönetişim biçimlerinin ortaya çıkışı, devletin toplumdaki rolünün ve demokrasinin geleneksel kavramlarının sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu noktada Hirst, "birlikçi kendiliğinden yönetişim" (*associative self-governance*) kavramından bahsetmektedir. Buna göre, devletin toplumdaki rolünün sivil toplum lehine azaltılması da demokratikleşen ağlara işaret edecektir.⁷⁷ Yani "Hirst, 'birlikçi yönetim' modeliyle, sivil toplum örgütlerinin demokratik meşruiyetini güçlendirmeyi hedeflemektedir."⁷⁸

Milward ve Provan ise, değişen kamu siyasasına dikkat çekmektedirler. Buna göre, sivil toplum örgütleri, özel sektör ve hükümetler, değişen bu kamu siyasasında rol oynamaktadırlar. Dolayısıyla ağlar, bu aktörler arasındaki analizde önemli hale gelmektedir.⁷⁹ İşte bu noktada, yazarlara göre, yönetişim, yönetim kavramından daha kapsayıcı bir kavram durumundadır. Yönetim, mahkemeler ve parlamento gibi devletin formel kurumlarına atıfta bulunurken; yönetişim ise, kolektif eylemi içerir. Yani, yönetişimin özü, değişen kamu siyasasına uygun olarak, aktörler arasındaki

⁷³ age, 151.

⁷⁴ age, 151-152.

⁷⁵ age, 165.

⁷⁶ age, 166.

⁷⁷ Paul Hirst, "Democracy and Governance", (ed. J. Pierre), in **Debating Governance: Authority, Steering, and Democracy**, (New York: Oxford U.P., 2000). Ayrıca Hirst, yönetişimin; iyi yönetişim (ekonomik kalkınma), uluslar arası kurumlar ve rejimler, kolektif yönetişim (corporate governance), kamu yönetişim, demokratik yönetişim olmak üzere beş versiyonundan bahsetmektedir.

⁷⁸ Bayramoğlu, **Yönetişim Zihniyeti**, 139.

⁷⁹ H. Brinton Milward and Keith G. Provan, "How Networks Are Governed" in **Governance and Performance: New Perspectives**, ed. Carolyn J. Heinrich, Laurence E. Lynn, (Washington D.C.: Georgetown University Press, 2000), 238.

ağlara odaklanmaktadır.⁸⁰ Kısaca, yazarlar, kamu siyasasının değişen mantığı ve yapısına yönelik olarak yönetim mekanizmalarını özellikle aktörler arasındaki ağlar (Networks) noktasında önemsemektedirler.

Uluslararası literatürde öne çıkan yazarların yaklaşımlarını genel olarak bu şekilde ifade etmek mümkün gözükmemektedir. Ancak yönetim çalışmalarının gelişen bir literatüre işaret etmesi ve de kapsamı geniş, dağınık bir sahaya yayılması nedeniyle, sosyal bilimlerde zaten sıkıntılı bir alanı ifade eden net bir kategorizasyon yapmak mümkün gözükmemektedir. Birazdan değineceğimiz Türkçe literatürde de kapsamlı çalışmalar bulunmasına rağmen, uluslararası literatürün sınıflandırılmasına yönelik bir çaba göze çarpmamaktadır.⁸¹ Fakat genel olarak uluslararası literatürde her ne kadar vurgular farklı noktalara kaysa da; kavrama işteşlik, birlikte yönetim, toplumsal müzakere ve diyalog kavramları temelinde olumlu yaklaşan yazarların ön plana çıktığını tespitini yapmak yanlış olmayacaktır diye düşünüyoruz.

2.1.1.3. Türkçe Literatürde Yönetişim Yaklaşımları

Yönetişim konusunda Türkçe çalışmalarda da geniş bir literatürün olduğunu söylemek mümkündür. Birgül Ayman Güler, yönetim kavramının Türkçe literatüre, 1996'da İstanbul'da toplanan Habitat II konferansı ile girmiş olduğunu ifade etmektedir.⁸² Yine Güler'e göre, "yönetişim kavramı, Türkiye'de ilk kez büyük gövde gösterisini İstanbul'da 19 Eylül 2000 günü yapılan 'Avrupa Birliğine, İyi Yönetişime Doğru' konulu bir konferans ile yapmıştır."⁸³

Türkçe literatürdeki çalışmalar genel olarak, kavramı farklı saiklerle savunan-sahiplenen ve eleştirel yaklaşanlar olmak üzere, iki ana mecra üzerinden gitmektedir.

Kavramı savunan yaklaşımlar genel olarak; hiyerarşik ilişkiler yerine heterarşik (eşitlerarası) ilişkilerin, tek yönlü bir ilişki yerine çift yönlü bir ilişki modelinin yani etkileşimin, yöneten-yönetilen ayrımı yerine birlikte yönetme ilkesinin, yönetim anlayışı ile birlikte tesis edileceği iddiasının altını önemle çizmişlerdir. Kısacası

⁸⁰ age, 239.

⁸¹ Sonay Bayramoğlu, çok detaylı bir biçimde olmasa da, uluslararası literatürün "sivil toplum merkezli" yönetim yaklaşımından DB'nin "Değişen Bir Dünyada Devlet" başlıklı 1997 Dünya Kalkınma Raporu'ndan sonra "devlet merkezli" bir yaklaşıma doğru kaydığını belirtmiştir. Bkz. Sonay Bayramoğlu, "Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim", *Praksis*, s. 7 (2002): 110-111.

⁸² Güler, age, 110.

⁸³ age, 113.

Tarık Şengül'ün ifadesiyle bu yaklaşımlarda temel olarak, “yönetişim kavramı ile çoklu aktörlerin rol aldığı ve hiyerarşilerin yerine karşılıklı etkileşimin belirlediği bir yönetim süreci kastedilmektedir.”⁸⁴ Buna göre, yönetişimin; ulusal-uluslararası, kamu-özel, devlet-devlet dışı kurumlar tarafından gerçekleştirilen yeni etkileşimsel ilişki biçimlerini ifade ettiği savunulmaktadır.⁸⁵ Bahsi edilen karşıtlıkların, olumsuz ve “eskide kalmış” tarafları yani hiyerarşi, tek yönlü ilişkiler, yöneten-yönetilen ayrımı; “yönetim” yaklaşımını ifade etmektedir. Olumlu ve yeni olan tarafları, yani heterarşi, çok yönlü ilişkiler ve yöneten yönetilen ayrımının silikleşmesi (aktif vatandaşlık) ise “yönetişim” yaklaşımının temel özellikleridir. Yani, yönetişim kavramına sıcak bakan yaklaşımların temelinde, klasik yönetim anlayışından, yönetişim anlayışına doğru bir geçişin söz konusu olduğu yönünde bir sav yatmaktadır. İlhan Tekeli⁸⁶ nin ifadesiyle:

“önceden belirlenen bir ortak amacı gerçekleştirmek için tek özneli, merkezi, hiyerarşik bir işbölümüne içinde, araçsal rasyonelliği ön plana alarak, yapan, üreten, bunun için kaynakları ve yetkileri kendilerinde toplayan yönetimden, önceden belirlenen bir iyiye doğru değil, insan haklarına dayalı performans ölçütlerini gerçekleştirerek, çok aktörlü, desantralize, ağsal ilişkiler içinde, iletişimsel bir rasyonellik anlayışı içinde, kendisi yapmaktan çok toplumdaki aktörleri yapabilir kılan, yönlendiren, kaynakların yönlendirilmesini kolaylaştıran yönetişim anlayışına geçilmektedir.”⁸⁷

Tekeli'ye göre, 1990'lı yıllarla birlikte “varolan yönetim pratiklerinin değişik bakımlardan yetersiz kalması üzerine” yönetişim kavramı gelişmeye başlamıştır.⁸⁸ Kavramın değişmesini belirleyen koşullar ise dünyada yaşanan dönüşümlere bağlıdır. Buna göre, dünyada yaşanan söz konusu değişimi anlama noktasında dört temel yaklaşım vardır. Bunlar; sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş, fordist üretimden esnek üretime geçiş, ulus devletlerden küreselleşmiş dünyaya geçiş ve modernist dünyadan postmodernist düşünceye geçiştir.⁸⁹ Tekeli'ye göre, yönetim anlayışından yönetişim anlayışına, işte bu koşullarda geçilmektedir.

⁸⁴ H. Tarık Şengül, “Yerel Yönetim Kurumları: Yönetimden Yönetişime”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, c. 8, s. 3 (1999): 12.

⁸⁵ Selime Güzelsarı, “Neo-liberal Politikalar ve Yönetişim Modeli”, *Amme İdaresi*, c. 36, s. 2 (2003): 19.

⁸⁶ Yönetişim kavramının Türkiye’de literatüre girişinin İlhan Tekeli, Korel Göymen, Ersin Kalaycıoğlu gibi, sosyal demokrat ve/veya liberal demokrat tandanslı yazarlar tarafından sağlanmış olmasını not etmek gerekir.

⁸⁷ İlhan Tekeli, *Modernite Aşılırken Siyaset*, (Ankara: İmge Yayınları, 1999), 248.

⁸⁸ *age*, s. 239.

⁸⁹ *age*, s. 244.

Tekeli, yönetim ve yönetişim arasındaki ilişkiyi adeta bir zıtlık biçiminde ele almaktadır. Öyle ki, Tekeli'ye göre, "yönetim söyleminin hakim olduğu bir ortamda yönetişim ikna edici olamaz."⁹⁰ Yani, şayet yönetişim modeli egemen kılınmak isteniyorsa, buna engel olan yönetim zihniyetinden vazgeçilmelidir.

Tekeli, yönetişim yaklaşımında özellikle ilişki ağları, çok aktörlülük ve işbirliği gibi kavramlara önem vermektedir. Tekeli'nin ifadesiyle, "Hiyerarşide üst kademedeki olanın tek yönlü kararlarıyla yönetilme yerine, otonom çok sayıda aktörün kendi aralarında karşılıklı etkileşimleriyle oluşan yönetişim, aktörlerin kendi aralarında uyumu ve koordinasyonu ile sağlanacaktır."⁹¹

Kavramı Türkiye literatürüne ilk sokanlardan birisi olarak özel önem verdiğimiz Tekeli kısaca, "modernite aşılrken siyaset" alanında yaşandığını savunduğu değişim ve dönüşüm sürecini özellikle vurgulamaktadır. Bu noktada; tek yönlülük, merkeziyetçilik, hiyerarşi gibi kavramlarla andığı eski dönemin yönetim rasyonelitesinin değişerek; etkileşimsel, çok aktörlü ve koordinasyona dayalı bir biçimde olumlu bir yönde ilerleyebileceğini ifade ettiği yönetişim yaklaşımını, coşkuyla karşılamıştır.

Türkiye'de yönetişime olumlu yaklaşan yazarlardan biri de Korel Göymen'dir. Göymen'e göre, yönetişim kavramının temel özelliklerinden biri, yeni bir toplumsal işbirliği modeli öngörmesidir.⁹² Yönetişimin öngördüğü bu yeni işbirliği modelinde bazı hizmet ve işlemlerin devletin yapı ve kademeleri dışına taşması söz konusudur. Böylece yönetim süreci ve yasal ilişkiler etkileşim dahilinde işleyecek, bu durumun sonucunda da devletle yurttaş arasındaki ilişkiler değişecektir. Göymen'e göre, "yönetişim" kavramının temel ilkelerinden bir tanesi de toplumdaki kaynakların tek bir elden kullanılmamasını öngörmesidir."⁹³ Yani, yönetim ile sürece yeni aktörler katılacak ve devlet tek merkez olmaktan çıkacaktır.⁹⁴ Dolayısıyla Göymen; çok aktörlülük temelinde devletin tek merkez olmaktan kaldırılacağı, sivil toplumun güçlenmesi bağlamında yerel siyasetin güçlendirileceği ve yeni aktörler vasıtasıyla

⁹⁰ age, s. 252.

⁹¹ age, s. 250.

⁹² Pendik Toplantıları 1, **Demokratikleşmenin Eşiği: Yerel Yönetimler Reformu**, (İstanbul: Pendik Belediyesi Yayınları, 2003), 19.

⁹³ age, 22.

⁹⁴ Korel Göymen, **Türkiye'de Kent Yönetimi**, (İstanbul: Boyut Yayınları, 1997).

bir işbirliği modeli tesis edileceği iddiasıyla, yönetim kavramına olumlu bakmaktadır.

Virginia Politik İktisat Okulu ve Kamu Tercihi Teorisi⁹⁵ yaklaşımını savunan Coşkun Can Aktan, iyi yönetimi demokrasinin olmazsa olmaz koşulu sayarak oldukça önemsemektedir. Kavrama olumlu yaklaşan yazarlara da referans teşkil eden bu yaklaşımın özünde, bir yönetim biçimi olarak yönetimin, temsil, katılım ve denetim temelinde geliştirilmiş bir düzen olduğu savı yatmaktadır. Aktan'a göre, "Eğer demokrasiyi gerçekten oluşturmak istiyorsak mutabakata, diyaloga, uzlaşmaya, katılım ve iletişime, yani iyi yönetişime önem vermek zorundayız."⁹⁶

Aslında Aktan'ın yaklaşımı, kavrama kapitalist özünü vermesi yönünden isabetlidir. Çünkü iyi yönetim, açık bir biçimde, piyasa ekonomisinin daha işler bir biçimde işleyebilmesinin siyasal düzeni olarak sunulmaktadır. Aktan yönetimi, şu şekilde tanımlamaktadır:

"İyi yönetim; devlet yönetiminde temsil, katılım ve denetimin, etkin bir sivil toplumun, hukukun üstünlüğünün, yerinden yönetimin, yönetimde açıklık ve hesap verme sorumluluğunun, kalite ve ahlakın, kurallar ve sınırlamaların, rekabet ve piyasa ekonomisi ile uyumlu alternatif hizmet sunum yöntemlerinin ve nihayet dünyada gerçekleşen dijital devrime (yeni temel teknolojilerdeki gelişmelere) uyumun mevcut olduğu bir siyasal ve ekonomik düzeni ifade etmektedir."⁹⁷

Türkiye'deki literatürde, son olarak, yönetimi farklı bir noktadan ele alan bir yaklaşımdan da bahsetmek, kavrama yönelik tartışmaların birçok alana temas ettiğini göstermek açısından önemli olacaktır diye düşünüyoruz. Yönetişim sürecinde, çok aktörlülük ve özellikle yerelleşme boyutunu öne çıkaran Ahmet Mutlu, "yerel kültür ve etnik kimlikler vurgusu"nun "tehlikesine" dikkat çekmektedir. Yazara göre, "yönetişimin yerel kültür ve etnik kimliklere yönelik politikası, bu yapıların 'ulusal kültürle çatışma içinde olduğu' ve bu çatışmanın yönetimle çözülebileceği biçiminde gizli bir varsayıma dayalı gibi görünmektedir."⁹⁸ Yapılması gereken, yerel

⁹⁵ Bu ekol hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşmak için Bkz. Coşkun Can Aktan, **Politik İktisat**, (İzmir: Anadolu Matbaacılık, 2000). Coşkun Can Aktan, **Anayasal İktisat**, (İstanbul: İz Yayınları, 1998); Coşkun Can Aktan, "Kamu Tercihi ve Anayasal Politik İktisat", http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/anasayfa-anayasaliktisat.htm [04-01-2008].

⁹⁶ Coşkun Can Aktan, "İyi Yönetişim", <http://www.canaktan.org/politika/yonetisim/anasayfa-yonetisim.htm> [04.01.2008].

⁹⁷ Coşkun Can Aktan, "İyi Yönetişim Kavramı", <http://www.canaktan.org/politika/yonetisim/tanim.htm> [04.01.2008].

⁹⁸ Ahmet Mutlu, "Yönetişimde Yerel Kültür ile Etnik Kimlikler Vurgusu ve Türkiye", **Amme İdaresi**, c. 40, s. 1 (Mart 2007): 20.

kültürlere ve etnik kimliklere “evrensel bir yönetim mantığıyla değil”, “ulus devlet ölçeği” temelinde yaklaşmaktır.⁹⁹

Kavrama yönelik farklı bakış açılarından bahsetmek için, betimleyici bir biçimde vermek durumunda kaldığımız yaklaşımlardan da görüleceği üzere, kavrama olumlu bakan yaklaşımların üzerine inşa edildiği temel tez, bir değişim olgusunun varlığıdır. Kavramı meşrulaştırmak ve gerekçelendirmek üzere sürekli bir biçimde değişen koşullara vurgu yapılmaktadır. “Değişen koşullar” adeta bir amentü gibi tekrarlanmaktadır. Ancak ne hikmetse, söz konusu değişimin temel belirleyenin ne olduğu, bunun da ötesinde niçin ortaya çıktığı tam anlamıyla analiz edilmemektedir. Bir dikotomi biçiminde vurgulanan kavram çiftlerinin tarihsel ve yapısal bağlamı gözden kaçırılmaktadır.

Kimi yaklaşımlar, söz konusu değişim sürecine kısa bir biçimde de olsa değinmektedir. Buna göre, yönetimden yönetime geçişin koşullarını yurttan gelen talep belirlemiştir. Altan siyasal sisteme yönelik olarak gelişen söz konusu politik talepkarlık, yurttaş katılımı vurgusu ekseninde gelişmiştir. Yani yönetim, yurttaşların baskısı sonucu şekillenmiştir.¹⁰⁰ Siyasal sistemin tabandan gelen bir baskı sürecinde gelişmesinin doğal sonucu olarak da, yönetim, yalnızca hak talep eden değil, ödev ve sorumlulukların yüklenmiş olduğu bir aktif vatandaşlık formatını beraberinde getirmiştir.¹⁰¹ “Artık günümüzde yönetim, sadece siyasal iktidara ve bürokratlara bırakılacak bir iş olarak görülmemektedir.”¹⁰²

İşaret edilen süreçte, yoğun bir baskıdan söz etmek mümkündür. Ancak ne yazık ki bu baskı, tabandan yurttaşların geliştirmiş olduğu bir baskıdan ziyade, yeniden yapılanan dünya kapitalist sisteminin borçlandırma gibi mekanizmalarla siyasal sistemde yapılmasını istediği değişikliklere yönelik bir baskıdır. Bir talepkarlıktan bahsedilecekse, bunun yurttaşların değil, küresel kapitalist sistemin örgütlerinin talepkarlığı olduğu da aşikardır. Şayet anılan dönemde, iddia edildiği gibi klasik yönetim anlayışından, yönetim anlayışına geçilmesi amacıyla yurttaşlar yoğun bir baskı geliştirmiş olsalardı, bunu tespit etmek çok kolay olurdu. Oysa bu türden bir

⁹⁹ age, 22.

¹⁰⁰ M. Akif Çukurçayır ve Esra B. Sipahi, “Yönetim Yaklaşımı ve Kamu Yönetiminde Kalite”, *Sayıştay Dergisi*, s. 50-51-7 (2003): 35.

¹⁰¹ Mehmet Yüksel, “Yönetim (Governance) Kavramı Üzerine”, *Ankara Barosu Dergisi*, c. 58, s. 3, (2000): 150.

¹⁰² Çukurçayır, Sipahi, age, 35.

yoğun ve örgütlü bir yurttaş hareketinin söz konusu olduğunu iddia etmek pek gerçekçi görünmemektedir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, yönetim yaklaşımının kendisini hegemonik kılması da salt dayatma ile açıklanamaz. İleride değineceğimiz gibi, yönetimin pratikte olmasa da söylem düzeyinde bir takım katılımcı demokratik iddialara sahip oluşu, rızanın yaratılmasında ve kavramın meşruiyetinin sağlaması noktasında katkı sağlamıştır.

Türkçe literatürdeki yönetim yaklaşımlarının diğer ayağını ise, eleştirel yaklaşımlar oluşturmaktadır. Bu yaklaşımların ortak noktası, isabetli bir biçimde, kavramın tarihselliği içerisinde ele alınarak, kapitalist-emperyalist sistemle ilişkili bir biçimde değerlendirilmesidir.¹⁰³

Bu yaklaşımlara göre yönetim, birden bire demokratikleşme, çoğulculuk, katılımcılık zihniyetinin zuhur etmesi ile gökten zembille inmemiş, dünya kapitalist sisteminin yeniden düzenleme politikaları sonucu ortaya atılmıştır. Yani yönetim, yeniden yapılanan dünya kapitalist sisteminin, belli kaygılar temelinde kurumsallaştırmaya çalıştığı bir siyasal modeldir. Dolayısıyla yönetimi bu bağlamda ele almalı ve bir anlamda tüm o katılımcı, demokratik, işbirlikçi iddiaları deşifre edilmelidir. Bu şekilde ele alınacağı zaman görülecektir ki yönetim; tüm iktidarı sermayeye teslim eden siyasal bir model¹⁰⁴, küreselleşmenin yeni siyasal iktidar modeli¹⁰⁵, neoliberalizmin kavramsal-ideolojik taşıyıcısı¹⁰⁶, emperyalizmin emekçileri dışlayan yeni demokrasi modeli¹⁰⁷, neoliberalizmin başarısızlığı üzerine

¹⁰³ Bu yaklaşımda öne çıkan yazarlar şunlardır: Birgül Ayman Güler, “Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye”, *Praksis*, s. 9 (2003). Sonay Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005). Selime Güzelsarı, “Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları”, *AÜ SBF GETA Tartışma Metinleri Serisi*, No. 66 (2004). Filiz Çulha Zabcı, “Dünya Bankası’nın Küresel Pazar İçin Yeni Stratejisi: Yönetişim”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, s. 3 (2002). Nuray Sancar, “21. Yüzyıl ve Neoliberal Demokrasi: Yönetişim”, *Almanak 2001*, (Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları: İstanbul, 2002). Cenk Aygöl, “Neo-liberalizmin Başarısızlığı ve Yönetişim”, *Toplum ve Bilim*, s. 76 (1998). Ahmet İnsel, “Yönetişim İdeolojisi”, *Radikal İki*, 23 Eylül 2001. Faruk Ataay, “Enerji Sektöründe Özelleştirme: Rekabetçi Bir Piyasada Yönetişim mi?”, *Praksis*, s. 9 (2003).

¹⁰⁴ Güler, *age*.

¹⁰⁵ Bayramoğlu, *age*.

¹⁰⁶ İnsel, *age*.

¹⁰⁷ Sancar, *age*.

geliştirilmiş bir yönetim tarzı¹⁰⁸ ve küresel kapitalizmin gelişmekte olan ülkeleri daha fazla hegemonya altına almasının adıdır¹⁰⁹.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde zaten sıklıkla başvuracağımız eleştirel yaklaşımlara ilişkin ön malumatı burada bitirelim. Ancak kısaca ifade etmeye çalıştığımız eleştirel yaklaşımların önemli bir bölümü için işaret edilmesi gereken bir noktanın da altını çizelim. Bu da kavramı eleştirirken sol adına, ulus devleti kollayan, ulusal kalkınmacı-ulusalcı bir ruhun hakim olması durumudur.¹¹⁰

Söz konusu yaklaşımlarda yukarıda ifade etmeye çalıştığımız gibi, yönetim, isabetli bir biçimde kapitalist-empyralist sistemin çıkarları doğrultusunda eleştirilmektedir. Yaklaşımlar esas olarak, yönetim eliyle yapılmaya çalışılan şeyin, dünya kapitalist sisteminin yeniden yapılandırılması sürecinde yönetsel-siyasal alana yönelik bir müdahale olduğu fikrini paylaşmaktadır. Bu durum tespiti yapıldıktan sonra, bir anlamda çözüm olarak ne yapılması gerektiği noktasında ise ulus-devleti savunur biçimde, ulusal kalkınmacı tonları da içerisinde barındıran defansif bir pozisyon alınmaktadır. Yani, madem küresel kapitalizm yönetsel alanı ulus devleti de yeniden tanımlayarak, hem de aşındırarak şekillendiriyor, o halde buna karşı koymak için “ulus-devlet kazanımlarını” koruyalım denmektedir. Ancak, bu türden bir yaklaşımın, ulus-devletin, tarihsel olarak kapitalizmle olan organik bağına göz ardı etme tehlikesini ciddi bir biçimde içerisinde barındırdığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Zira, ileride değinmeye çalışacağımız gibi ulus-devlet, kapitalist sistemin tarihselliği içerisinde, kendi amaçlarına yönelik olarak kurumsallaştırmış olduğu makro düzeydeki siyasal bir örgütlenme modelidir. Dolayısıyla, tarihsel olarak kapitalizmin belirleyip sermaye birikimi sürecinin sağlanması koşullarını kurumsallaştırmak ve meşrulaştırmak amacıyla işlevselleştirdiği ulus-devletin, bu yanının hesaba katılmaksızın sahiplenilmesinin eleştirel yaklaşımlar için çelişkili bir duruma işaret ettiğini düşünüyoruz. Bir başka şekilde ifade edecek olursak bu durum, kapitalizmin siyasal-yönetsel bir modeli olarak görülen yönetime, kapitalizmin bir başka siyasal-yönetsel modeli olan ulus-devletin sahiplenilerek karşılık verilmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle, şayet yönetime eleştirel bir yaklaşımla karşı

¹⁰⁸ Aygöl, age.

¹⁰⁹ Zabcı, age.

¹¹⁰ Güler, Bayramoğlu ve Sancar'ın yaklaşımlarını bu kategoriye dahil etmek mümkün gözükmemektedir.

çıkılacak ve hatta alternatif sunulacaksa bunun, kapitalizm tarafından kurumsallaştırılmış ulus-devlet paradigmasını da değişim programına dahil etmesi gerektiğini, yani sadece içeriğinin “anti-kapitalist” bir biçimde tanımlanmasının yeterli ve tutarlı olmadığını düşünüyoruz.

2.2. “Şekil”den Sıyrılıp “Öz”e Yönelmek

Yönetişim tartışmalarının yelpazesinin oldukça geniş olması, sosyal bilimlerin farklı alanlarında adeta dallanıp budaklanması, bir kuram ile mi yoksa dağınık bir kavramsal tartışma alanı ile mi karşı karşıya olduğumuz sorusunu akla getirmektedir. Bunun yanı sıra, kavrama yönelik yaklaşımların karmaşık bir çerçeveye işaret etmesi, kavramın ölçeğine yönelik olarak da düşünmeyi gerektirmektedir.

Gerçekten de, yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız farklı türden yönetim yaklaşımları, geniş bir literatüre işaret etmektedir. Bunların da net, bütünsel bir kuramsal alan oluşturabilmiş olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Örneğin, yönetim kavramına yönelik olarak, kimi yaklaşımlar kavramın süreç, kimi yaklaşımlar yapı, kimi yaklaşımlar düzen, kimi yaklaşımlar ise bir ilişki tarzı ifade ettiğini savunmaktadırlar. İşte bu noktada Jessop da, yönetim kavramının eklektik ve preteorik bir kavram olduğunu öne sürmektedir.¹¹¹ Yani Jessop’a göre kavram, birbiriyle çelişkili olacak türden bileşenleri barındıran bir içeriğe sahiptir. Bir başka deyişle, temel olarak deskriptif (betimsel) bir mahiyettedir ve farklı boyutlarının daha kesin bir biçimde tanımlanmasına ihtiyaç vardır.¹¹² Dolayısıyla Jessop’un ifadesiyle preteorik bir aşamaya işaret eden yönetişimin, bir “kavramsal çerçeveye” denk düştüğünü söylemek mümkün gözükmemektedir.¹¹³ Ancak özellikle son yıllarda bir “yönetişim teorisi” geliştirme çabalarının söz konusu olduğu da ifade edilmektedir.¹¹⁴

Öte yandan, kavramın inşa çabalarının, gerek kuramsal gerekse pratik alanda halen daha farklı biçimlerde sürüyor olduğuna da tanık olmaktadır. Kuramsal inşa sürecinin karmaşıklık arz ediyor oluşu, doğal olarak pratik alana da yansımaktadır. Bu nedenle, yönetişimin söz konusu inşa sürecini takip edebileceğimiz somut

¹¹¹ Jessop, *The Rise of Governance*, 1. Aygöl, *age*, 237.

¹¹² Jessop, *Hegemonya, Post-Fordizm*, 177.

¹¹³ Güler, *age*, 95.

¹¹⁴ Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti*, 34.

uygulama pratikleri de net bir çerçeve çizmeye katkı sunmamaktadır. Bir başka deyişle, kavramın, pratik alanda belli türden uygulamaları söz konusu olsa da, uygulanma alanının da karmaşık bir profil çizmesi, henüz kuram öncesi bir aşamada olduğu savını besleyen bir diğer durumdur.

Şayet ortaya konan yaklaşımlara bakılacak olursa, her ne kadar deskriptif bir mahiyette kavramsal bir çerçeveye denk düşen kuram öncesi bir aşamadan bahsedilebilirse de, yine de yönetim çalışmalarının belli bir alanda faaliyet gösterdiğini öne sürebiliriz. Açık bir biçimde yönetim çalışmaları siyasal alanın yeniden dizayn edilmesi sahasında faaliyet göstermektedir. Bunun da ötesinde yönetim, yeni türden bir yönetsel rasyonalite inşasına da işaret etmektedir. Bu inşa sürecinde, kavramın yaygınlaşıp adeta “büyüyen bir endüstri”¹¹⁵ haline gelmiş olması, sosyal bilimlerin paradigma krizine¹¹⁶ bir yanıt olarak da değerlendirilmektedir. Ancak, aniden bu kadar çok yaygın bir kullanım alanına sahip olan bir kavramın, verili koşullarda, rastlantısal bir eğilimden ya da modadan dolayı yaygınlaşıp genel kabul gördüğü yaklaşımı gerçekçi olmayacaktır. Aynı biçimde yine verili koşullarda, yönetim kavramının sistemik bağlamının hesaba katılmaksızın, ilk elde uyandırdığı olumlu ve zararsız çağrışımın irdelenmemesi de gerçekçi olmamasının ötesinde kavramın sorgusuz sualsiz kamusal kabulüne katkı sunacaktır. Oysa şekilden sıyrılıp öze yönelindiği zaman kavramın “neoliberal ideolojik bombardımanın bir taşıyıcısı”¹¹⁷ olduğu görülecektir. Dolayısıyla yönetime yönelik çalışmalarda bu özün gözden kaçırılmaması gerekmektedir.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız farklı türden yönetim yaklaşımlarında (özellikle kavrama sıcak bakanlarda) kavramın, “şekilci” bir biçimde ele alınması öne çıkmaktadır. Buna göre yönetim, belirlenmiş aktörler arasındaki bir ilişki biçimini işaret etmektedir. Eskinin yönetim biçimi olan tek yönlülük ve hiyerarşi yerine artık yeni türden bir yönetme biçimi tesis edilmektedir. Bu ilişki biçimi ise, etkileşimsel ve heterarşiktir. Dolayısıyla, artık eskinin yönetim biçimi yerine aktif katılımcılığı, çok aktörlülüğü, aktörler arasında işbirliğini ve ortak yapabilirliği egemen kılma temelinde yeni bir yönetim şekli hayata geçirilmektedir. İşte bunun adı da yönetişimdir.

¹¹⁵ Van Kersbergen, Van Wardeen, *age*, 144.

¹¹⁶ Jessop, *The Rise of Governance*, 3.

¹¹⁷ Ahmet İnsel, *age*.

Sorunun bu biçimde ortaya konulması şüphesiz ki, şekilsel bir yaklaşımdır. Oysaki yönetişim, bunun ötesinde, kapitalist ideolojik bir öze sahiptir. Salt siyaset etme ya da yönetme biçimi olarak değerlendirmek “öz”ü ıskalamak anlamına gelecektir. Bu da kavramın taşıdığı ideolojik misyonun başarıya ulaşmasıyla eşdeğerdir. Bunun yanı sıra kavramın şekilsel bir biçimde ele alınması bir teknikleştirmeye de sebebiyet vermektedir. Yani, meydana gelen siyasal-yönetimsel problemlerin yapısal ve sistemik değil, biçimsel nedenlerden kaynaklandığı varsayılmış olmaktadır. Böylece ortaya çıkan problemler, teknik bir biçimde sadece işleyişe yönelik olarak algılanmaktadır. Çözüm olarak sunulan reçete de yapısal ve sistemik krizi gizler bir biçimde restorasyoncu bir düzeyde kalmaktadır. Sistemin işleyişinin özünün sabit tutularak, şekle yönelik bir takım düzenlemeler yapılmaktadır. Bu türden bir yaklaşım kapitalist özü tartışılmaz kıldığından, bir biçimiyle meşrulaştırıcı bir işlev de görmektedir. Dolayısıyla yapılması gereken, “şekilden sıyrılıp öze yönelmektir.”

Bu özün yani “kapitalist yönetsel rasyonalitenin” vurgulanması hususunda, bahsedilen bir diğer nokta da, yönetişime yönelik çalışmaların geneli için, siyaset bilimi merkezli bakış açılarının istenilen düzeyde olmadığıdır. Korkut Boratav’ın da belirttiği gibi, yönetişim yaklaşımı, özellikle ekonominin siyasetten ayrıştırılması temelinde bir söyleme sahip olması hasebiyle öncelikle siyaset bilimcileri tedirgin etmelidir.¹¹⁸ Çünkü yönetişim, açık bir biçimde, siyasal alanı ve onun işleyişini tanımlamış olduğu aktörlerle yeniden yapılandırma iddiasına sahip bir projeye işaret etmektedir. Her ne kadar, sosyal bilim disiplinleri arasında kesin çizgilerden söz etmek mümkün olmasa da, kavramın tahlil edilmesi noktasında, siyaset biliminin kavramsal birikiminden daha fazla yararlanılmasının, eleştirel çalışmalar için oldukça önemli olduğunu düşünüyoruz. Çünkü ortaya konan yaklaşım, şüphe götürmeyecek bir biçimde siyasal-teorik bir yaklaşım ışığında, bir takım iddialara sahip olan bir yaklaşımdır. Bunun da ötesinde kavramın tüm muğlaklığına rağmen, “yeni” türden politika yapma biçimleri vazettiği ve hegemonik bir söylem haline gelmeye başladığı açıktır. Dolayısıyla kavramın teorik iddialarının siyaset biliminin kavramsal birikimlerinin perspektifi ışığında da sorgulanması elzemdir. Bunun aynı zamanda, yönetişimin kapitalist neoliberal ideolojik özünün daha net bir biçimde vurgulanması noktasında özellikle gerekli olduğunu düşünüyoruz.

¹¹⁸ Korkut Boratav, “7. Sosyal Bilimler Kongresi Açılış Bildirgesi”, **Küreselleşme Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum**, ed. Ahmet Alpay Dikmen, (Ankara: İmaj Yayınları, 2001): xxxii’den aktaran Sonay Bayramoğlu, **Yönetişim Zihniyeti**, 299.

Bahsetmeye çalıştığımız gibi, yönetim yaklaşımının ortaya çıkışında ve hızlı bir biçimde yaygınlaşıp kabul görmesinde; kavramı savunanlarca da ifade edilen ortak bir gerekçe var. Buna göre, artık dünyada koşullar değişmiştir. Farklılaşan koşullar, bütünsel bir değişim sonucu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, dünyada meydana gelen değişim koşulları, bir yeniden yapılanma sürecini de ifade etmektedir. İşte bu noktada, yönetim yaklaşımının önem kazanması, söz konusu sürecin doğal bir sonucu olarak görülmektedir. Kavramın savunucularının da yeni duruma dikkat çekip, adeta “artık yeni şeyler söylemek ve yapmak lazım” türünden bir yaklaşım geliştirmeleri, esasında kavrama eleştirel bir biçimde bakanlar için de önemli. Çünkü söz konusu bütünsel değişimin ne olduğu ve daha da önemlisi hangi amaca yönelik olarak ortaya çıktığı, yönetimi anlamak, “deşifre etmek” ve de ideolojik yapısal özünü yakalamak açısından oldukça zihin açıcı olacaktır. Bu noktada, yukarıda çok farklı biçimlerde tanımlandığını göstermeye çalıştığımız yönetimin, tarihsel süreç içerisinde, ne türden bir bütünsel değişimin ve kriz koşullarının sonucu olduğunu ortaya koymaya çalışmak yerinde olacaktır. Yani, dünya kapitalist sisteminin ortaya attığı bir siyasal rasyonalite olarak yönetimin ortaya çıkışının dünya kapitalizminin tarihsel devinimi bağlamında ele alınması zaruridir. Bir başka biçimde ifade edecek olursak yönetim, dünya kapitalist sisteminden ve onun tarihselliğinden azade olmayacak bir biçimde ele alınmalıdır. İşte bundan sonraki bölümde bu bağlantıyı kurmaya çalışacağız. Yani yönetim kavramının ortaya çıkış sürecini, dünya kapitalizminin refah devleti dönemi ve oradan da neoliberal döneme geçişi izleğinde ele almaya çalışacağız.

3. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE YÖNETİŞİMİN ORTAYA ÇIKIŞI

Bir önceki bölümde, yönetime yönelik çeşitli yaklaşımlardan kavramsal bir çerçeve oluşturabilmek adına yönetimden kısaca bahsetmeye çalıştık. Yönetimi anlamak kaygısı temelinde sarfedilen bir çaba olarak değerlendirilebilecek çalışmamızın bir başka boyutu da, çizilmeye çalışılan bu çerçevenin içerisini doldurmak. Bu noktada, kavramın tarihsel bir bakış açısıyla ele alınması zaruridir. Çünkü yönetim olgusu bir siyasal mentalite olarak, dünya kapitalist sisteminden azade bir biçimde değil, bilakis dünya kapitalist sisteminin gelmiş olduğu halihazırdaki tarihsel aşamanın koşullarının belirleyiciliğinden hareketle değerlendirilebilir. Dolayısıyla fotoğrafın bütünü de görüp sistemik bağlamı ıskalamamak için, bir başka ifadeyle şekle takılmayıp, öze yönelmek açısından yönetim olgusunun ortaya çıkışı, tarihsel arka planına önem verecek bir şekilde ele alınmalıdır. Bu nedenle ortaya koymaya çalıştığımız bakış açısını, metodolojik olarak bütünsel, sistemsel ve tarihsel bir yaklaşım üzerinden analitik bir mecrada ele almaya çalışacağız. Dolayısıyla bu doğrultuda filmi biraz başa sarıp detaylarda takılıp çalışmamızın ekseninden sapmaksızın dünya kapitalizminin seyrini, bugünü daha anlaşılır kılmak açısından anahatlarıyla vermeye çalışacağız. Bu noktada refah devleti uygulamalarına, sonrasında refah devletinin tasfiyesine ve neoliberalizme, yönetimi neoliberal dönemin siyasal bir programı olarak ele aldığımızdan ötürü özel önem vereceğiz.

3.1. Tarihsel Arkan: Refah Devleti Dönemi ve Neoliberal Dönem

Kapitalizm; bütünsel bir sistem, bir ideoloji ve yüzyıllardır uygulamada olan bir toplumsal formasyondur. Kapitalizmin temel örgüsü ise, sermaye birikimi ve kârlılık kaygısı üzerine kuruludur. Sermaye birikimi ile kârlılık arasında ise birbirini besleyen bir döngü söz konusudur. Buna göre kapitalist sistem, kapitalizm kelimesinin etimolojisinden de görüleceği gibi, “kapital”e dayanır ve sermayenin birikim biçimleri üzerinden şekillenir. İşte bu sermaye birikimini sağlayan şey ise kârdır. Sistemin işleyişi kabaca kar ve sermaye birikimi arasında bu türden bir

mekanizma ile mümkün olmaktadır. Aynı zamanda, kapitalizmin bir sistem olarak değerlendirilmesi, onun tek boyutlu olarak ele alınmasını da engelleyici bir işleve sahiptir. Bu sayede kapitalist sistemin, genel bir kaygı merkezinde ve fakat farklı alanlarda, farklı biçimlerde kurumsallaştırmalar yaratan bir formasyon olarak değerlendirilmesi mümkün olmaktadır. Yani özünde, sermaye birikimi ve bu birikimi sağlayan kârlılık, artı değere el koyulması, üretim araçlarının özel mülkiyeti ve ücretli emeğin sömürülmesi gibi mekanizmaların varlığının söz konusu olduğu bir işleyiş vardır¹¹⁹ ancak bunun gerçekleştirilmesi, farklı hayat alanlarının düzenlenmesi yoluyla olur. Genel bir ifadeyle tarihsel olarak kapitalist sistemin işleyişine dair bu türden bir çerçeve çizmek mümkün görünmektedir.¹²⁰ Yönetişimin tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkışını ortaya koymaya çalışırken de, çizilen bu çerçeve içerisinde dünya kapitalist sisteminin önce refah devleti dönemine sonrasında ise neoliberal döneme değineceğiz. Hem refah devleti dönemine değineceğimiz bölümde, hem de neoliberal dönemden bahsedeceğimiz bölümde, öncelikle iktisadi örgütlenme modeli ve birikim stratejisini, daha sonra ise siyasal ve toplumsal alandaki örgütlenme modelini ele almaya çalışacağız.

3.1.1. Refah Devleti Dönemi

Dünya kapitalist sisteminde “her arz kendi talebini yaratır” retoriğiyle özetlenebilecek olan dönemin krizi, 1929 Büyük Dünya Bunalımı ile zirve yapmış ve sistem, tarihinin en büyük krizlerinden birini yaşamıştır. Klasik liberal düşüncenin adeta ezberini bozan kriz, kendisini dünya çapında %30'lara varan işsizlik, durgunluk ve enflasyon gibi olumsuzluklarla göstermiştir.

¹¹⁹ Meghnad Desai, “Kapitalizm”, çev. Ali Doğan, **Marksist Düşünce Sözlüğü**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005): 336. M. Rosenthal ve P. Yudin, “Kapitalizm”, çev. Aziz Çalışlar, **Materyalist Felsefe Sözlüğü**, (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1992): 253.

¹²⁰ Ancak kapitalist sistemin tarihselliği konusunda; kapitalizmin diğer üretim biçimleriyle, toplum türleriyle ya da sosyo-ekonomik formasyonlarla karşılaştırılması hususlarını da içerecek biçimde ciddi tartışmalar vardır. Marksist literatürde 1970'lerde harlanan “Brenner Tartışmaları” adıyla anılan tartışmalar da, feodalizmden kapitalizme geçiş sorunsalı temelinde kapitalizmin kökeninin açıklanmasına yöneliktir Bkz. Bkz. **The Brenner Debate Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe**, ed. T. H. Aston and C. H. E. Philpin (Cambridge: Cambridge University Press, 1985). Robert Brenner, “Kapitalist Gelişimin Kökenleri: Yeni Smith'çi Marxizmin Eleştirisi”, çev. Sungur Savran ve E. Ahmet Tonak, **11. Tez**, s.3 (1986). Ayrıca bkz. Ellen Meiksins Wood, **Kapitalizm Demokrasiye Karşı Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması**, çev. Şahin Artan (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 136-149. Maurice Dobb, **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, çev. F. Akar, (İstanbul: Belge Yayınları, 1992).

Gerçekten de 1929 yılının ekim ayında New York Borsası'ndaki düşüşle başlayan kriz, hakim liberal iktisat paradigmasının da krizine işaret ediyordu. Çünkü o dönemde Say Yasası olarak bilinen “her arz kendi talebini yaratır” yaklaşımı prensipte hala geçerliliğini koruyordu¹²¹, ancak arz edilen mallar alıcı bulmuyordu.¹²² “Görünmez el” sayesinde kendi kendine “ilahi” bir denge modeli ile kusursuz işlediği varsayılan piyasa mekanizmasının işleyişi de dengeden hayli uzaklaşmış, allak bullak olmuştu. Teoriye göre, sadece özgür seçimlerini kullanarak çalışma ile boş zaman arasında kayıtsızlık yaşayan iradi işsiz “homo economicus” bireyler olabilirdi, ancak devasa bir gayri iradi işsiz ordusu ortaya çıkmıştı. Kısaca, yaşanan gerçeklik ile teori uyuşmuyordu, klasik iktisat öğretisi yaşanan sorunlara yanıt veremiyordu.

Kapitalizmin krizlerle beslenen çevrimsel doğası¹²³; sermaye birikimi, kârlılık ve sömürünün yeni mekanizmalarla tesis edilmesine de işaret etmektedir. 1929 Buhranı şartları da, sistemin farklı türden bir rasyonalite ile sürdürülebilirliğinin sağlanması çabalarını beraberinde getirmiştir. Bu amaçla krizin ertesinde söz konusu doğrultuda krize yönelik çözüm çabaları yoğunlaşmıştır. Buna göre, krizden çıkış yolunu sağlayacak olan şey, istihdam ve talep yaratan mekanizmaların kurumsallaştırılması ile mümkün olacaktır. Yani yapılması gereken, kendiliğinden dengeye gelemeyeceği “tecrübeyle sabit olan” piyasaya, dışarıdan bir müdahalede bulunulmasıdır. Müdahalenin amacı ise, devasa boyuttaki işsizliği giderip, her arzın kendi talebini yaratmadığı koşullarda, talebin yaratılmaya çalışılmasıdır. Bunu sağlayacak mekanizma ise devlettir. Yani, 1929 Buhranı ertesinde, devlete ekonomiye müdahale

¹²¹ Michael Stewart, “Klasik İktisat Öğretisi”, çev. Sevil Çınar Basmacı, **Liberalizm Refah Devleti Eleştiriler**, der. Kemali Saybaşılı (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993): 49.

¹²² Liberallere göre, krizin birbiriyle ilintili iki temel nedeninden bahsedilebilirdi. Bunlardan ilki, Birinci Dünya Savaşı esnasında ve savaşın sonrasında yaşanan yoğun emek talebi, ücretleri yükseltmişti. İkinci olarak ise, söz konusu dönemde sendikalara katılan işçilerin sayısı üç kat kadar artış göstermişti (Michael Stewart, *age*, s. 51-52). Yani liberallere göre, artan ücretler ve sendikalaşma oranı yüzünden sistem krize girmiştir. Oysa liberallerin bu tezinin gerçekçi olmadığı, çünkü ücretlerin iddia edildiği kadar yükselmediği, zaten piyasada söz konusu ücretlerle emekçi kitlelerin harcama yapamayarak talep oluşturamamasının da bunu doğruladığı ifade edilmektedir.

¹²³ Nikolai Kondratieff'in “Uzun Dalgalar” adını verdiği analizleri de benzer biçimde kapitalist sistemi bütünsel ve uzun dönemli bir biçimde ele almaktadır. Kondratieff'e göre, dünya kapitalist sisteminin bütününe bakıldığında, tarihsel olarak, 50-60 yıllık zaman dilimlerine denk gelecek şekilde büyüme ve daralma-durgunluk biçiminde birbirini izleyen bir seyir söz konusudur. [Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi**, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003), 179]. Yani bir anlamda, kapitalist sistem çevrimsel bir biçimde kriz ve büyüme dönemlerini devrevi bir biçimde yaşamaktadır. Bu yönüyle Kondratieff'in uzun dalgalar analizi, kapitalist sistemin yaşanan büyük krizler sonrası, kendisini bir biçimde yeniden yapılandırıp sistemin sürdürülebilirliğini sağlaması olgusuna işaret etmesi noktasında önemlidir.

ederek istihdam yoluyla talep yaratma misyonu biçilmiştir. Bu sayede, insanlar hem üretim yapacak, hem ücret alacak, hem de bu kazançlarını harcayarak talep yaratacaklardır. Görüleceği üzere, ortaya konan bu model ile işsizliğin ortadan kaldırılmasının yanı sıra talebin de yaratılması hedeflenmiştir. Bu noktada devlet de sistemin işleyişinde önemli bir aktör olarak tanımlanmıştır.

Çözüm yolu olarak ortaya konan bu model, ABD’de *New Deal* (Yeni Düzen) adıyla uygulamaya konmuştur. *New Deal* programı ile (1933-1939) devlet eliyle, büyük kamu projeleri yoluyla istihdam yaratılması hedeflenmiş ve böylece toplam talep canlandırılmaya çalışılmıştır. Kriz koşullarında sermaye birikim sürecinin farklı yollarla da olsa sürekliliğinin sağlanarak sistemin sürdürülebilirliğinin sağlanması biçimleri, Hitler Almanyası ve Mussolini İtalyası örneklerinde olduğu gibi faşist-otoriter rejimlerle de sağlanmaya çalışılmıştır. Yani, sermayenin büyük bir krizde olduğu dönemde sömürü, bu kez “anti-liberal” bir iklimde sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak özel sermayeyi ve piyasa mekanizmasını dışlamayan, devlete istihdam yaratıp toplam talebi canlandıran bir misyon biçen korumacı mantık değişmemiştir. Korunmacı-devletçi iklimi besleyen bir diğer unsur da 1929 Buhranı’ndan etkilenmeyen hatta bu dönemde iktisadi göstergeleri büyüyen bir grafik gösteren Sovyetler Birliği deneyimidir.¹²⁴

Bilindiği üzere, 2. Dünya Savaşı (1939-1945) ertesinde, dünyadaki güç dengeleri kabaca; bir yanda savaşın galip devletlerinden ABD ve Batı Avrupa ülkeleri öncülüğündeki kapitalist dünya, diğer yanda ise Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri ile sonradan bu bloğa dahil olan Çin (1949) ve Küba (1959) gibi “sosyalist” dünya ayrımı temelinde yeniden tesis olunmuştur.¹²⁵ Döneme damgasını vuran iki kampın hegemonya mücadelesi, iki kutuplu dünyanın hassas dengeleri uyarınca çeşitli biçimlerde kendisini göstermiştir. Dünyanın üçte birinin sosyalist idarelerce ya da halk demokrasileri ile yönetilmesi, antiemperyalist-sol karakterli ulusal kurtuluş hareketlerinin yoğunlaşması, Batı Avrupa da dahil olmak üzere dünyanın bir çok ülkesinde komünist partilerin savaş sonrasında ciddi biçimde güçlenmesi gibi etkenler, kapitalist blokta “antiliberal” iklimin hüküm sürdüğü bir ortamda, karşıt

¹²⁴ Gencay Şaylan, *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1995), 55.

¹²⁵ Söz konusu dönemin siyasal kamplaşmalarında söz edilmesi gereken bir diğer kategori de 3. dünya ya da 1955’da Endonezya’da toplanan Bandung Konferansı ile somutlaşan, “bağılantısızlar” olarak adlandırılan ülkelerdir.

kutbun cazibesini kırmak amacını da barındıracak biçimde uygulamalara sebebiyet vermiştir. Yani, bir yanda 1929 Buhranı'nın acı hatıraları, bir yanda da sosyalist bloğun ciddi bir alternatif olarak belirmesi, kapitalist dünyanın yeniden dizayn edilmesi çabalarının gerekçelerini oluşturmuştur. İşte tüm bu şartlar, refah devletine giden yolun taşlarını da döşemiştir. Dolayısıyla, 1929 Büyük Buhranı, İkinci Dünya Savaşı ve savaş sonrasında billurlaşan refah devleti uygulamalarının arasında bir "illiyet bağı"nın söz konusu olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Yani dünya kapitalist sisteminin 1929 krizi, İkinci Dünya Savaşı'na giden yolda belirleyici bir etken olmuş, savaş sonrasında uygulanmaya başlanan sosyo-politik düzenlemeler de bu sürecin sonunda şekillenmiş ve büyük ölçüde 1929 Krizi'nden çıkarılan dersler üzerine bina edilmiştir.¹²⁶

Refah Devleti, özellikle Batı'da İkinci Dünya Savaşı ertesinde gelişen, dünya kapitalist sisteminin 1970'li yılların sonuna doğru tasfiye etmeye başlayıp yerini yeni sağa bıraktığı; siyasal, iktisadi, sosyal ve kültürel uygulamalar bütünü olarak, genel bir biçimde ifade edilebilir.¹²⁷ Tarihsel olarak refah devletinin 1942 yılında yayınlanan Beveridge Raporu ile İngiltere'de resmen başladığı ifade edilmektedir.¹²⁸ Buna göre, raporun yayınlanmasından önce ayrı bir biçimde dağınık olarak yürütülen ihtiyarlık, hastalık, işsizlik vs. gibi sigortalar tek elden merkezi olacak şekilde bir sosyal sigorta örgütü altında birleştirilmiştir.¹²⁹ Yani refah devleti uygulamalarına ruhuna veren devlet eliyle merkezi sosyal güvenlik harcamalarının yapılması Beveridge Raporu ile dile getirilmiş ve sonrasında uygulamaya konmuştur. Refah devletinin tarihsel kökenlerine yönelik ifade edilen bir diğer husus da, İngiltere'de 1795 yılında çıkarılmış Speenhamland Yasası'dır. Bu yasayla, refah devleti dönemi uygulamalarına oldukça yakın düşen aile ücreti ve asgari gelir gibi uygulamalar "yaşama hakkı" çerçevesinde hayata geçirilmiştir. Ancak Speenhamland Yasası ile refah devleti uygulamalarının amacı birbirinden farklıdır. Speenhamland Yasası, çalışma durumuna bakılmaksızın yapılan "yaşama hakkı" yardımları temelinde,

¹²⁶ Şaylan, age, 67.

¹²⁷ Alev Özkazanç, *Siyaset Sosyolojisi Yazıları Yeni Sağ ve Sonrası*, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2007), 16.

¹²⁸ Modern refah devleti uygulamalarına benzer uygulamaların tarihsel olarak, 1871 Paris Komünü'nün "taze hatırası" ve artan işçi hareketlerine yönelik önlem amacıyla, Almanya'da 1880'lerde Otto von Bismarck'ın uygulamaya koyduğu iş kazası ve hastalık sigortasına kadar götürülebileceği de ifade edilmektedir. Hayri Kozanoğlu, Nurullah Gür, Barış Alp Özden, *Neoliberalizmin Gerçek 100'ü*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 233.

¹²⁹ Özkazanç, age, 29.

feodal-paternalist bir koruma mantığına sahiptir. Oysa, refah devleti dönemi kurumsallaşmış bir emek piyasası düzleminde işçi sınıfının eğitim, konut, sağlık gibi alanlarda merkezi bir sosyal güvenlik sistemiyle kapsanması amacını taşımaktadır. Karl Polanyi'nin piyasa toplumunun oluşması süreci içerisinde oldukça önemsemiş olduğu Speenhamland Yasası, yoksullara kazançlarından bağımsız olarak belirli bir asgari gelir sağlanması uygulamalarını getirerek, halktan insanların proleterleşmesini önlemek veya hiç olmazsa bunu yavaşlatmak üzere hazırlanmıştı.¹³⁰ Bu yönüyle yasa, piyasa toplumunun oluşması sürecinde bir emek piyasasının oluşmasını engellemiştir.

Kuşkusuz Speenhamland Yasası ve 1834 Yoksulluk Yasası'na giden sürecin, refah devletinin oluşum sürecinde, işçi sınıfı mücadelesini önceleyen bir yönü vardır. Yani, refah devletini oluşturan tarihsel koşullar anlamında, işçi sınıfının mücadele sürecinden önce de refah devletinin nüveleri sayılabilecek türden uygulamalar, işçi sınıfının mücadelesi olmaksızın söz konusu olmuştur. Ancak, bu yorumların mutlaklaştırılması, yani refah devleti uygulamalarının işçi sınıfı hareketinden ve Batı dünyası için, Sovyetler Birliği ve sosyalist bloğun olası "rejim ihracı"ndan soyutlanarak ele alınması gerçekçi olmayacaktır. Çünkü, böylesi bir yaklaşım, sosyal refah devleti uygulamalarının niçin tam da çift kutuplu dünya düzeninin kurumsallaştığı, Batı'da komünist partilerin ve işçi sınıfı hareketlerinin kuvvetlendiği ya da meşhur bir deyimle "Avrupa'da hayaletin gezdiği" bir dönemde uygulama alanı bulduğu sorusuna ikna edici bir yanıt getiremeyecektir. Salt Speenhamland Yasası'ndan hareketle, refah devleti uygulamalarının tutarlı bir sol programın ürünü olmadığını ifade etmek¹³¹, her ne kadar sonuç yargısı anlamında doğru olsa da gerekçe anlamında gerçekçi gözükmemektedir.

Kısaca, 1940'lı yılların ortalarından, 1970'li yılların ortalarına kadar uygulandığı ifade edilen sosyal refah devletinin tarihsel kökenleri, yoksullara yönelik bir takım yardım pratikleri çerçevesinde 1795 tarihli Speenhamland Yasası'na kadar uzatılabilir, ancak bahsettiğimiz dönemin uygulamalarının başlangıç noktası 1942 yılında İngiltere'de yayınlanan Beveridge Raporu'dur. Zira bu raporla birlikte, refah

¹³⁰ Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, çev. Ayşe Buğra (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986), 99.

¹³¹ Özkazanç, *age*, 23.

devletine rengini veren sağlık, eğitim, barınma gibi sosyal güvenlik uygulamaları, kamusal bir düzenleme mantığıyla merkezileştirilmiştir.

Sosyal refah devleti uygulamalarının iktisadi mantığında devlete istihdam sağlayan ve talep yaratan bir misyon biçen Keynesyen iktisadi zihniyetin etkisi büyüktür. 1929 Buhranı sonrası dönemde, sermayenin çöküşü koşullarında talebe vurgu yapan, klasik liberal düşüncenin piyasanın “görünmez el” yoluyla kendiliğinden dengeye geleceği varsayımını eleştiren, tam istihdamın liberal iktisadi düzen için aslında anormal bir durum olduğunu ifade eden Keynesyen iktisat, bu olumsuzlukların sadece piyasa mekanizması ile giderilemeyeceğini savunmaktadır.¹³² Keynesyen iktisada göre, bu olumsuzlukların düzeltilmesi noktasında devlet, talep ve istihdam yaratan bir biçimde ekonomide yer almalıdır. Yani, refah devleti uygulamaları, Keynesyen iktisadi mantık temelinde, tek başına piyasanın kusursuz işleyeceği varsayımının ve liberalizmin gözden düşen itibarı ve yitirdiği meşruiyet koşullarında şekillenmiştir. Ancak, merkez kapitalist ülkelerde devletin; yurttaşların eğitim, sağlık, barınma ve sosyal güvenlik gibi alanlardaki gereksinimlerini bedelsiz olarak ya da düşük fiyatlarla karşılaması politikası, sadece klasik liberalizmin meşruiyetini yitirmesine indirgenemez. Dünya kapitalist sisteminin bir dönemine damgasını vurmuş bütünsel uygulamalara işaret eden refah devleti uygulamalarının nedenselliği değerlendirilirken, Speenhamland Yasası’ndan bahsederken kısaca belirtmeye çalıştığımız gibi, “zamanın ruhu” ve sistemin gereklerini de hesaba katılmalıdır.

Sosyal refah devleti pratikleriyle, işçi sınıfının sağlık, eğitim, barınma gibi ihtiyaçlarının devletin sermaye adına üstlenerek yerine getirmesinde kuşkusuz Sovyetler Birliği ve diğer reel sosyalizm deneyimlerinin varlığının, bir başka deyişle “zamanın ruhunun” payı azımsanmayacak ölçüdedir. Komünist partilerin güçlendiği ve Sovyetler Birliği’nin süper güç olarak belirdiği bir konjonktürde, merkez kapitalist ülkeler öncülüğündeki dünya kapitalist sistemi, bir biçimde bu “tehlikeyi” bertaraf etmek amacıyla önlemler almak durumundaydı. Devlet öncülüğünde düzenlenen iktisadi hayat, sermayenin krizler ve savaş sonrasında ciddi bir yetersizlikle karşı karşıya olduğu bir atmosferde mümkün olmuştur. Yani, her türden metayı üretilip, piyasaya sürecektir bir sermaye sınıfı dünya yüzeyinde mevcut değildir. Dolayısıyla devlet, hem sermayenin maliyet kalemlerini düşürmek adına işçi

¹³² Michael Stewart, “Keynesçi İktisat Öğretisi”, çev. Şule Kut **Liberalizm Refah Devleti Eleştiriler**, der. Kemali Saybaşılı (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993).

sınıfının bazı ihtiyaçlarını sermaye adına üstlenmiş¹³³, hem de sosyalist blokun var olduğu bir dönemde, bu sistemin cazibesini kırmak için işçi sınıfına bir sus payı verme yoluna gitmiştir. Dolayısıyla, Keynesyen sosyal refah devletinin iktisadi politikalarının iki yönlü bir işlevsellik üzerinden yürütüldüğünü ifade etmek mümkün görünmektedir.

Refah devleti döneminin makro ölçekteki iktisadi örgütlenmesi ise fordizm¹³⁴ kavramsallaştırması ile ifade edilmektedir.¹³⁵ David Harvey'in deyimıyla "fordizmin sembolik başlangıç yılı" 1914 olarak belirlenebilir. Bu tarihte Henry Ford, kendi adını taşıyan Ford marka T modeli otomobillerin üretildiği Michigan'ın Dearborn kentinde 1913'te kurmuş olduğu fabrikasında yürüyen bant esaslı uyarınca gerçekleştirilen üretimde, günlük sekiz saatlik çalışma süresi ve bir iş günü için beş dolar ücret vermeye başladı.¹³⁶ Yürüyen bir bant sistemi ile yapılan üretim, iş süreçlerinin belirli bölümlere ayrılması temelinde yürütülüyordu. Bu yönüyle fordist üretim modeli, taylorizm olarak adlandırılan işçi üretkenliğinin gereksiz zaman kaybına neden olan hareketlerin tespit edilip bertaraf edilmesi, bu doğrultuda ortalama bir tempo belirlenip bunun üzerinde üretkenlik gösteren işçilerin ödüllendirilmesi şeklindeki iş süreci örgütlenmesi modeliyle uyumludur. Bilindiği

¹³³ Bu noktada, KİT'lerden (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) bahsetmek pekiştirici bir örnek olacaktır. Bilindiği gibi, sosyal refah devleti uygulamalarının Keynesyen iktisadi mantığı, özellikle çevre ya da yarı çevre ülkelerde ulusal kalkınmacı ithal ikameci bir ruhla tanımlanmıştı. İthalata sınırlar koyup, ithal edilecek ara ya da nihai malların yerli sanayi sermayesi tarafından iç piyasada üretilmesini amaçlayan ithal ikameci sanayileşme modelinde, Kamu İktisadi Teşebbüsleri, önemli işlevler görmüştür. Birincisi, KİT'ler kuruluş maliyetleri oldukça yüksek ve karlılığı düşük olan ara malları sermaye adına üretmiş, ikincisi ise bunları düşük fiyatlı girdiler olarak sermayenin kullanımına sunmuştur. Böylece, bahsetmeye çalıştığımız gibi devlet iktisadi hayatta kurumsallaştırdığı bir takım aktörlerle sermayenin yetersiz kaldığı bir dönemde, sermaye adına bir takım maliyetlerini üstlenmiştir [Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 230.]

¹³⁴ Henry Ford'un geliştirmiş olduğu sisteme ilk kez Antonio Gramsci, Hapishane Defterleri'nde, önemli makro değişiklikler yaratacak türden bir model olarak dikkat çekmiştir [Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*, çev. Adnan Cemgil (İstanbul: Belge Yayınları, 2007)]. "Fordizm" tanımlamasının ise daha sonra Düzenleme Okulu tarafından Gramsci'nin anısına kullanıldığı ifade edilmektedir [Erol Taymaz, "Kriz ve Teknoloji", *Toplum ve Bilim*, No. 56-61 (Bahar 1993): 21].

¹³⁵ İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce (1939) fordizmin ABD dışındaki ülkelerde yavaş bir biçimde geliştiği, savaşla birlikte seferberliğin bir parçası haline gelerek yerleşmeye başladığı ifade edilmektedir [David Harvey, *Postmodernliğin Durumu Kültürel Değişimin Kökenleri*, çev. Sungur Savran (İstanbul: Metis Yayınları, 1997), 159]. Harvey'e göre, iki dünya savaşı arasındaki yıllarda fordizmin yayılamamasının iki temel nedeni vardır. Bunlardan birincisi, söz konusu dönemde kapitalist dünya ölçeğinde sınıf ilişkilerinin fordist bir denetim modelinin denetimine ve yeknesaklığına uygun olmamasıdır. İkincisi ise, devlet müdahalesinin biçimleri ve müdahale yetkisidir (Harvey, *age*, 150-152). İşte Harvey'e göre, bu sorunlar 1929 Krizi ve 1945 sonrası çift kutuplu dünya düzeninde ortadan kalkmış ve 1973'e yani dünya kapitalist sisteminin krizine değin fordist-keynesci sistem kuvvetli bir bağ ile bütünleşmiştir.

¹³⁶ Harvey, *age*, 147.

gibi, taylorizmin iş üretkenliğini artırılması amacıyla uygulanan somut pratiklerinden biri de parça başı ücret ve prim sistemidir. Benzer şekilde fordist modelde iş süreçleri bölümlendirilmiş ve üretim süreci yürüten bir bant esaslı temelinde mekanik bir biçimde yapılandırılmıştır. Ancak fordizm, taylorizmi aşan ve onu içerisinde barındıran makro ölçekteki siyasal - toplumsal bir yapılanmaya tekabül etmektedir.¹³⁷

Fordizm, ulusal bir pazar yapılanması ve seri üretim temelindeki bir örgütlenmeye işaret etmektedir. Fordizmde, kitlesel bir biçimde üretim yapan işçiler, üretimden kazandıkları ücretleri, piyasada bu kez tüketici kimlikleriyle kitlesel bir biçimde tüketmektedirler. Yani fordizm, sadece kitlesel bir üretim sistemi değil, aynı zamanda kitlesel bir tüketim biçimini de içermektedir. Belirli bir üretim modeli ile belirli bir tüketim modelini devlet müdahalesi yoluyla bir araya getiren fordist sistemde, büyük ölçekli fabrikalarda üretilen kitlesel-standart mallar, refah devleti döneminin sosyal güvenlik harcamaları sistemi ve yüksek ücret politikası ile birlikte ideolojik kültürel yapılarla desteklenmiş tüketim kültürünü öne çıkarmıştır. İşte bu durum da giderek genişleyen üretim – tüketim sarmalının yol açtığı “refah” demektir.¹³⁸

Refah devleti döneminin makro ölçekli fordist düzenleme mantığı gibi, siyasal alan da merkezi düzeyde tanımlanmış bir ulus-devleti gerekli kılıyordu. Siyasal örgütlenme, ulusal pazar yapılanmasıyla uyumlu olacak bir biçimde, ulus devlet üzerinden kurumsallaştırılmıştı. Dönemin ulusal kalkınmacı uygulamaları çerçevesinde, gerek devlet eliyle ulusal ekonominin güçlendirilmesi amacıyla yatırımlar yapılması, gerekse ithalata karşı oluşturulmuş bir takım koruyucu önlemlerle himaye edilen ulusal burjuvazi öncülüğündeki kalkınma mantığı, ulus devlet şeklindeki bir yapılanmayı gerektiriyordu. Yani, 1945 sonrası dünya sisteminin siyasal kurumsallaşma düzeyi olarak tarif edilen teritoryal ulus devlet, refah devleti döneminde özellikle üçüncü dünya ülkeleri olarak tarif edilen coğrafyalarda ulusal kalkınmacı bir içerikle tanımlanmıştı.¹³⁹ Zaten, 1945 sonrası

¹³⁷ age, 148.

¹³⁸ Özkazanç, age, 17.

¹³⁹ Fikret Başkaya, sosyal refah devleti olarak adlandırılan dönemde; merkez kapitalist emperyalist ülkelerde sosyal refah devleti modelinin, Sovyet tarzı “sosyalist” ekonomilerde planlı ekonomi modelinin ve üçüncü dünya ülkelerinde ise ulusal kalkınmacı modelin geçerli olduğunu ifade ederek; refah devleti döneminde ulusal kalkınmacı model ile refah devleti modeli arasında bir ayrıma gitmektedir. http://www.ozguruniversite.org/baskaya_kalkinma_paradigmaları.php [02-04-2008]

dünyanın yeniden inşa edilmesi sürecinde oluşturulan kurumlar da, ulus devletlerin kendi ekonomileri ve halkları üzerindeki denetimini kabullenip tescil ediyor, sistemin ulus devlet ölçekli yapılanmasını destekliyordu.¹⁴⁰ Dolayısıyla “ulusal devlet biçimi ve keynesci refahçılık arasında yakın ve birbirini karşılıklı olarak kuvvetlendiren bir bağ vardı.”¹⁴¹

Fordist Keynesyen sosyal refah devleti uygulamalarının (sermayeyi tabana yayarak) yurttaşların sosyal güvenlik sistemine dahil edilmesi, bir takım ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla devlet öncülüğünde kamusal harcamaların yapılarak ara ya da nihai mal ve hizmetlerin bedelsiz ya da düşük bir bedelle sunulması, ulus devlet mantığıyla uyumlu olacak bir biçimde merkezi ve yaygın bürokratik bir yapılanmayı da gerekli kılmıştır. Çünkü merkezi ve bütünsel düzenlemeler biçimindeki bu kamusal müdahale biçiminde, mekanizmanın işleyişinin sağlanmasında geniş bir bürokratik ağa ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle, Jessop’un deyimiyle Keynesyen ulusal refah devletinin, yönetsel alandaki kurumsal yönetim biçimi klasik Weberyen kamu bürokrasisi ve yönetimi şeklinde kurumsallaştırılmıştır. Buna göre, sosyal refah devletinin hizmetler ağı; keskin bir hiyerarşi ile işleyen, maaşlı memurların hareketlerinin yazılı kurallarla belirlendiği, kıdem ve liyakata yönelik terfi etme mekanizmalarına sahip bir iç işleyişi olan ve de memurların işlerinde kullandıkları maddi kaynakların kamusal mülkiyetinin söz konusu olduğu klasik Weberyen bürokratik bir sistem¹⁴² kurumsallaştırılmıştır.

Sosyal refah devleti döneminde makro ölçekteki siyasal kurumsal ilişki biçimi, uzlaşma temelinde şekillenmiştir. Bu dönemde, Keynesyen ulusal refah devletinin var oluş nedenine uygun bir biçimde, çıkar örgütleri ile devlet arasında, çelişkileri yatıştıran – erteleyen bir ilişki tesis edilmiştir. Buna göre, işçi sınıfının temsilcisi konumundaki sendikalar ile iktisadi hayatta bizatihi üretici ve düzenleyici bir işlevsellikle var olan Keynesyen devlet bürokrasisi arasında bir anlaşma modeli yürürlükte. Yani, bir çıkar temsili mekanizmasına işaret eden bu ilişki biçiminde, kuvvetli işçi sınıfı örgütleri ve iktisadi inisiyatif sahibi devlet arasında konjonktürel olarak sağlanmış bir uzlaşma zemini söz konusudur. Yani sistem, Keynesyen Ulusal

¹⁴⁰ Çağlar Keyder, *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2004).

¹⁴¹ Jessop, *Hegemonya, Post-Fordizm*, 309.

¹⁴² Anthony Giddens, *Sosyoloji*, yay. haz.: Hüseyin Özel – Cemal Güzel, çev. Talip Kabadayı (Ankara: Ayraç Yayınevi, 2000), 307.

Refah Devleti döneminde, reel sosyalizm deneyimlerine karşı batı işçi sınıfı ve onun emek örgütleri, devlet aygıtı karşısında sistemin temel bir aktörü ve her şeyden önemlisi bir taraf olarak yer almıştır. Bu dönemde adeta sistem, bir tarafta emek cephesinin örgütleri olan sendikalar, diğer tarafta da devlet arasında söz konusu olan bir ilişki biçimi üzerinden şekillenmiş, olası “rejim ithaline” karşı bir nevi denge durumu yaşanmıştı. Tanımlanan aktörler arasındaki bu ilişki bir “toplu sözleşme” prosedürlerinin dayattığı bir demokrasi modelini çağırıyordu.¹⁴³ Refah devleti dönemindeki devlet ve emek örgütleri arasındaki müzakere, uyum, ahenk ve işbirliği ilişkisi, literatürde “neokorporatizm tartışmaları” olarak yer almıştır. İlerleyen bölümlerde bu konuya etraflıca değineceğimizden, burada kabaca neokorporatizm tartışmalarında sosyal refah devleti döneminde, tanımlanmış aktörler (devlet, sermaye ve sendikalar) arasında söz konusu olan örgütsel ilişki biçiminin, özellikle sistemin kriziyle beraber, tahlil edilmesine yönelik olduğunu belirtmekle yetinelim.

Merkez kapitalist ülkelerde, yaklaşık 30 yıl süren sosyal refah devleti dönemi, yurttaşların işsizlik ve kamusal hizmetlere erişim sorununu devlet öncülüğündeki düzenlemelerle çözerek, ciddi bir refah ve mutluluk dönemi yaşanmasını sağlamıştır.¹⁴⁴ Bu refah döneminin toplumsal yaşama ve kolektif kimliğe etkisi ise, birleştirici - homojenleştirici bir biçimde olmuştur. Fordist üretim mantığı doğrultusunda standart ve kitlesel olarak üretilen refah hizmetleri, bireyleri eşitlemiş, sistemin seri üretim mekanizmasına eşlik eden kitlesel tüketim kültürü ise homojenleştirici kolektif bir kimlik oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu türden homojenleştirici bir projenin temelinde kuşkusuz, çatışmayı erteleyen ve uzlaşmayı ön plana çıkaran bir siyaset rasyonalitesi yatmaktaydı. Yani Keynesyen ulusal refah devletinin toplumdaki çatışmaları değil, çıkar birliğini öne çıkaran yaklaşımı, toplumsal katmanlar ve sınıflar arasında eşitleyici bir işlev görmüştür. Böylece farklılıklar “aynı ulusun eşit haklara sahip vatandaşları” kimliğinde birleştirilmiştir.¹⁴⁵ Jessop, bu durumu “hegemonik tek ulus”¹⁴⁶

¹⁴³ Sancar, *age*, 411.

¹⁴⁴ Refah devleti döneminin merkez kapitalist ülkelerde adeta bir “altın çağ” yaşanmasına neden olması; Sovyet Bloku’nun varlığı, komünist partilerin ve işçi örgütlerinin güçlü bir düzeyde olması, çevre ve yarı çevre ülkelerden merkeze aktarılan artı değer gibi nedenlerle açıklanabilir. Dolayısıyla, batı kapitalizminin işçi sınıfına yönelik yapmış olduğu sosyal harcamaların yanı sıra çalışma saatlerinin düşürülmesi ve reel ücretlerin yükseltilmesi gibi uygulamaların “zamanın ruhu”nu oluşturan söz konusu koşullarla açıklanması gerçekçidir.

¹⁴⁵ Özkazanç, *age*, 33.

kavramsallaştırmasıyla açıklamaktadır. Jessop'a göre, tek uluslu hegemonya stratejisi, "bütün toplumun desteğinin maddi ödünler ve sembolik mükafatlar yolu ile kazanılmaya çalışıldığı genişleyici bir hegemonya" amacını gütmektedir.¹⁴⁷ Keynesyen refah devleti de ortaya koyduğu homojenleştirici, korporatist-uzlaşmacı modelle tam olarak bu türden bir projeyi ifade etmektedir. Oysa, iki-uluslu projelerde, toplumun sadece stratejik önemi haiz fraksiyonlarının desteğinin kazanılması ve ortaya koyan hegemonik projenin maliyetlerinin diğer fraksiyonlara yüklenmesi söz konusudur. Jessop'a göre, iki-uluslu hegemonik proje için faşizm ve Thatcherizm örnekleri verilebilir.¹⁴⁸

Dünya kapitalist sisteminin 1929 Buhranı ertesindeki yeniden yapılanma gayretleri çerçevesinde, ikinci dünya savaşı sonrasında kurumsallaştırmış olduğu refah devletinin krizi, 1960'lı yılların sonunda düşmeye başlayan kar oranlarıyla kendisini hissettirmeye başlamıştır.¹⁴⁹ Yukarıda bahsetmeye çalıştığımız gibi, sermaye birikim sürecinin ve karlılığın, devlete sosyal harcamalar yapıp, yurttaşların işsizlik, ekonominin talep sorununun çözülmeye çalışıldığı refah devleti döneminde, üretim örgütlenmesi seri üretim temelinde organize edilirken, pazar yapılanması ulusal ölçekte tanımlanmıştı. Yani iktisadi alan fordist mantıkla bir düzenlenmişti. Ancak ne var ki, refah devleti döneminde kapitalist sisteminin sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik bir mekanizma olan fordizm, bu kez miadını doldurmuş ve refah devleti krize girmiştir.

Fordist sistemin ulusal pazara yönelik seri üretim esasına dayanan işleyişi, bir varsayım üzerine inşa edilmişti. Buna göre, Keynesyen iktisadi talep yaratma mekanizmaları vasıtasıyla, devletin istihdam yaratıcı inisiyatifi sayesinde işsizlik sorunu ortadan kaldırılacak, makro iktisadi döngüde yurttaşların hem üretime katılması hem de ücret elde etmesi sağlanacaktır. Çalışılarak kazanılmış olan gelir ile yurttaşlar bu kez ulusal piyasada seri bir biçimde üretilmiş olan malları talep edeceklerdir. Böylece üretim ve tüketim döngüsünün işleyişi sağlanacaktır.

¹⁴⁶ Jessop'un kullandığı ulus kavramı, etnik ve dilsel temelli ulus kavramsallaştırmasından farklıdır. Jessop, bu analizde ulus kavramını, "farklı sınıf bağlantılı güçleri", belirli bir sınıfı ve fraksiyonları belirtmek üzere kullanmaktadır.

¹⁴⁷ Jessop, *Hegemonya, Post-Fordizm*, 176

¹⁴⁸ *age*, 177.

¹⁴⁹ 1964 ve 1970 yılları arasında kar paylarının neredeyse yarı yarıya düştüğü ifade edilmektedir. Andrew Glynn ve Bob Sutcliffe, "Azalan Kar Oranları", çev. Tülay Özyurt *Liberalizm Refah Devleti Eleştiriler*, der. Kemali Saybaşı (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993), 207.

Bu döngüden de görüleceği üzere, fordist sistemin mantığında, “ilk olarak, Ford’un bizzat uyguladığı gibi seri üretim, kitlesel tüketimi önceden varsayar.”¹⁵⁰ Yani, seri üretim, kitlesel bir tüketimin var olduğu koşullar üzerine bina edilir. Fakat, 1960’lı yılların sonuna doğru bu işleyişin ayaklarından biri aksamaya başlamış, üretilen mallar alıcı bulmamaya başlamıştır. Kriz giderek büyümüş ve bir aşırı üretim krizi halini almıştır. Yani, fordizmin yaşadığı kriz, bir aşırı üretim krizi olarak kendisini göstermiştir. Aşırı üretim krizi ise, fordizmin, öngörülebilirlik temellerinin çatlamaya başladığının da ifadesiydi.¹⁵¹

Refah devletinin krizinin izini; uzun bir süre devam eden iktisadi büyüme oranlarının düşmeye başlamasından, kar oranlarının azalmaya başlamasından ve bunların bir sonucu olarak sermaye birikiminin sekteye uğramasından sürmek mümkündür. Yaşanan krizle birlikte, stagflasyon ortaya çıkmış yani hem işsizlik hem de enflasyon artmış, üretimde düşüş yaşanmış, fiyatlar yükselmiş ve işsizlik artış göstermiştir. Krizin kendisini hissettirmeye başlamasının akabinde, 1971 yılında, 1944’te toplanan Bretton Woods Konferansı’nda karara bağlanan, Bretton Woods sistemi çökmüştür. Yani, IMF’ye üye ülkelerin ulusal paralarını belirli oranlarda ABD Doları’na bağlama zorunluluğu ve ABD’nin de bu ülkelerin dolar talebine karşılık altın verme mekanizmasına dayanan bu sistem tıkanmış, ABD dışında biriken dolarların ABD’nin altınla değiştirmesi kuralını yerine getirilememiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında, Soğuk Savaş Dönemi’nde, kapitalist dünyanın koruyucusu konumunda tanımlanmış ABD’nin bu misyonunu yerine getirebilmek amacıyla silahlanma ve savaş harcamalarından oluşan büyük miktarlarda kamu harcaması yapmış olması, bu durumun doların değerini düşürdüğü ve evrensel değişim aracı olma özelliğini ortadan kaldırdığı ifade edilmektedir.¹⁵² Öte yandan Bretton Woods sisteminin çöküşünün ardından 1973 yılında yaşanan Birinci Petrol Şoku ve 1978 yılında baş gösteren İkinci Petrol Şoku sistemin krizi küresel çapta yaygınlaştırmış ve daha görünür kılmıştır.

¹⁵⁰ Robin Murray, “Fordizm ve Postfordizm”, **Yeni Zamanlar: 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi**, ed. Stuart Hall ve Martin Jacques, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995): 48. Büyük Britanya Komünist Partisi’nin yayın organı olan Marxism Today dergisinin thatcherizmi anlamaya yönelik makalelerinden oluşan “Yeni Zamanlar” derlemesinin çözümlemelerine ilişkin eleştiriler için bkz. Bob Jessop, *age*, 256-261. Jessop’a göre, Marxism Today dergisinin analizleri, postfordist “yeni zamanlar” ile thatcherizmi tek ve aynı şeyler olarak görerek, thatcherizmin gücünü abartmış, thatcherizm her şeye muktedir bir biçimde resmedilmiştir.

¹⁵¹ Murray, *age*, 51.

¹⁵² Şaylan, *age*, 79.

Refah devletinin ya da fordizmin krizinin nedenselliği hususunda vurgulanan bir diğer nokta da, 1968 İsyanı'dır. Buna göre, 1968 olaylarında dillendirilen farklı türden talepler, sistemin işleyişine yönelik ciddi etkilerde bulunmuş ve krize girmesinde pay sahibi olmuştur. "Fordizmin temel ilkelerine; çalışma ve tüketim tanımlarına, kentleri biçimlendirmesine ve doğaya egemen oluşuna saldıran, sınıai olduğu kadar kültürel bir ayaklanma"¹⁵³ olarak addedilen 1968 olayları, sistemin çelişkilerini su yüzüne çıkartan bir faktör olarak değerlendirilmektedir.¹⁵⁴ 1968 Ayaklanması'nın refah devletinin krizi noktasında önemli görülen bir diğer yanı da, krizin bizzat sistemin iç çelişkilerinden kaynaklandığına işaret etmesidir. Yani, refah devletinin krizi devlet, sermaye ve emek arasındaki uzlaşının 1970'lerle birlikte çözülmesinden değil, bizzat bu uzlaşsı sisteminin yarattığı sorunlardan kaynaklanmıştır.¹⁵⁵

İleride değineceğimiz gibi, neoliberaler ise, refah devletinin krizinin nedenlerini yorumlayıp, buradan çıkardıkları sonuçları, neoliberal dönemin gerekçesi ve meşrulaştırıcısı olarak kullanmışlardır. Bu yaklaşıma göre, sistemin krizinin nedeni, devletin aşırı derecede büyüyüp tüm hantallığıyla, sermayenin kârlılık alanlarını işgal etmesi ve emmesidir. Yani, devletin piyasanın alanına müdahale ederek mal ve hizmet üreticisi konumunda olması, sistemi krize sokan en büyük etkidir. Neoliberal yaklaşıma göre, devletin gece bekçisi rolünü aşp, bizatihi bir üretici aktör olması, yapacağı harcamaların finansmanı için vergileri arttırmasını da beraberinde getirmiş, bu da sistemin karlılığını düşüren bir diğer faktör olmuştur. Ancak,

¹⁵³ Murray, age, 51.

¹⁵⁴ Immanuel Wallerstein de, 1968 olaylarına dünya-sistem teorisinde önemli bir yer ayırır. Dünya kapitalist sisteminin kurumsallaşması ve dünyaya nüfuz etmesi sürecini ortaya koymaya çalışan Wallerstein, 16. yüzyılla birlikte kurumsallaşmaya başlayan sistemin iki büyük krizinden bahseder. Bunlardan birincisi, modern siyasal kompozisyonu şekillendiren ve toplumsal-siyasal değişme olgusunu normalleştiren sonuçlar doğurması bakımından 1789 Fransız İhtilali'dir. Diğer ise, sistemin krizini görünür kılan, sisteme yönelik içeriden bir başkaldırıyı ifade eden Wallerstein'in deyimiyle "1968 Dünya Devrimi'dir. Wallerstein'e göre, 1968 Devrimi ile birlikte, yurttaşlık kavramı sorgulandı, ırk, cinsiyet ve unutulmuş halklar gibi kategoriler vurgulanmaya başlandı. Ayrıca, hem sistem karşıtı hareketlerin iki aşamalı devrim stratejisinin, yani önce iktidarı (devleti) ele geçirip ardından eşitlikçi bir düzen kurulması politikasının bir yanılısına olduğunun farkına varıldı; hem de 1968 öncesindeki sistem karşıtı hareketlerinin "çoğunluğun özgürlüğü"nü hedefleyen yaklaşımlarının aksine, 1968 dünya devrimi ile "azınlığın özgürlüğü" vurgulanmaya başlandı. Bunların neticesinde de Wallerstein'e göre, 1945 yılları sonrasındaki iyimserlik dönemi, 1968 Dünya Devrimi ile derinden sarsıldı ve dünya-sisteminin krizi halen devam ediyor [Immanuel Wallerstein, **Bildiğimiz Dünyanın Sonu Yirmibirinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim**, çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Metis Yayınları, 2003) ve Immanuel Wallerstein, **Dünya Sistemleri Analizi Bir Giriş**, çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy (İstanbul: Aram Yayıncılık, 2005)].

¹⁵⁵ Özkazanç, age, 38.

neoliberallerin ortaya koyduğu bu analiz, refah devletinin krizine yönelik bazı gerçekleri görmezlikten geldiklerini göstermektedir. Refah devleti döneminde kamusal harcamaların artış göstererek, devletin bir çok alanda faaliyet göstermesinin hangi amaca hizmet ettiği hesaba katılmalıdır. Yani neoliberallerin deyimiyle devletin niçin bu kadar çok büyüdüğü ve bu durumun hangi amaca hizmet ettiğinin boyutları üzerinde durulmalıdır.

James O'Connor'ın deyimiyle, kamusal harcamaların kamu gelirlerinden daha hızlı artmasıyla ortaya çıkan "devletin mali bunalımı"nın arkasında, kapitalist devletin çelişkili işlevleri yatmaktadır.¹⁵⁶ Kapitalist devletin çelişkili işlevi ise, sermaye birikimi ve sistemin meşruiyetinin birlikte sağlanması zorunluluğudur. Yani, sermaye birikiminin koşulları yaratılırken, aynı zamanda bu mekanizmanın devamlılığının ve kamusal kabulünün sağlanması işlevleri de yerine getirilmek zorundadır. Refah devleti döneminde de; devlet, sermaye ve emek arasındaki uzlaşma temelinde, devletin öncülüğünde fordist Keynesyen uygulamalarla sermaye birikimi sağlanırken, sistemin meşruiyeti de sağlanmaya çalışılmıştır. Devlet, her iki işlevi yerine getirmek için kamusal harcamalar yapmıştır. Dolayısıyla neoliberallerin iddiasının aksine, devletin yapmış olduğu harcamaların önemli bir kısmı sermayenin aleyhine değil, aksine sermayenin lehine olmuştur. O'Connor'a göre, devletin sermaye birikimini sağlamak amacıyla yapmış olduğu bu harcamalar "toplumsal sermaye"dir. Toplumsal sermaye harcamalarıyla devlet, hem işgücü ve karı artıran proje ve hizmetler için harcamalar yaparken (toplumsal yatırım), hem de sermaye için emeğin maliyetlerini azaltan ve kar getiren proje ve hizmetler için harcamalar yapmıştır (toplumsal tüketim).¹⁵⁷ Yani sosyal refah devleti döneminde, Kamu İktisadi Teşekkülleri örneğinde olduğu gibi, kamusal harcamalarla hem sermayenin direkt olarak ara malı ya da nihai mal için yapacağı maliyetler bizzat devlet harcamalarıyla karşılanmış; hem de sağlık hizmetlerinin devlet tarafından emekçilere ücretsiz ya da düşük bedellerle sunulması örneğinde olduğu gibi, sermayenin emeğe yönelik maliyet kalemlerini üstlenilmesi yönünde kamusal harcamalar yapılmıştır. Büyüyen kamu harcamalarının bir diğer boyutunu ise devletin sistemin meşruiyeti ve sosyal uyumun sağlanması amacıyla yapmış olduğu harcamalar (toplumsal

¹⁵⁶ James O'Connor, *The Fiscal Crisis of the State*, (New York: St Martin's Press, 1973).

¹⁵⁷ James O'Connor, "Devletin Mali Bunalımı", çev: Filiz Özyurt ve Tülay Özyurt, *Liberalizm Refah Devleti Eleştiriler*, der: Kemal Saybaşı (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993): 251-252.

masraflar) oluşturmıştır. Dolayısıyla neoliberallerin yakındıkları devlet sektörünün aşırı büyümesi olgusu, tekelci sermayenin büyümesinden kaynaklanmıştır.¹⁵⁸ Refah devletinin mali bunalımının nedeni, sermayenin maliyetlerinin toplumsallaştırılırken, ortaya çıkan kara özel sektöre el konulmasıdır. Yani sermaye lehine kamusal harcamalar yapılırken, bu harcamaların gelir olarak geri dönmemesidir. Bu bunalımı derinleştiren şey ise, devlet gücünün özel sektöre belli özel çıkarlar amacıyla kullanılmasıdır.¹⁵⁹

Kısaca bahsetmeye çalıştığımız söz konusu nedenlerden dolayı ortaya çıkan sosyal refah devletinin ve fordizmin krizinin ardından, dünya kapitalist sistemi yeniden yapılanma yoluna gitmiştir. Bu yeniden yapılanma süreci birçok bakımdan sistemin bir önceki dönem olan refah devletinin eleştirisi noktasından hareket etmiş ve dünya kapitalist sistemi, 1970'lerin ortasından itibaren başlayıp, 1980'li yıllara girilmesiyle birlikte iyice netleşen bir biçimde, yeniden yapılandırılmaya başlanmıştır.¹⁶⁰ İşte, sistemin krizine yönelik geliştirilen bu yaklaşımlar, yeni bir döneme, "neoliberal dönem"e girildiğinin de ifadesiydi.

3.1.2. Neoliberal Dönem

1960'lı yılların sonlarından itibaren düşmeye başlayan kar oranlarıyla kendisini hissettiren kriz, aslında sistemin yapısal bir bunalıma girdiğinin de ifadesiydi. 1970'lerle birlikte işsizliğin artması, enflasyonun fırlaması ve büyüme oranlarının yaklaşık 20 yıllık olumlu trendinin ardından düşmeye başlaması, dünya kapitalist sisteminin krizinin geldiği boyutu net bir biçimde ortaya koyuyordu.¹⁶¹ Sistemin bu şartlar altında daha fazla devam edemeyeceği gerçeği, Keynesyen sosyal refah

¹⁵⁸ age, 255.

¹⁵⁹ age, 255-256

¹⁶⁰ John Urry ve Scott Lash, bu durumu örgütlü kapitalizmin sonunun geldiği ve örgütsüz bir kapitalizme geçilmeye başlandığı şeklinde değerlendirmektedirler. 1980'lerle billurlaşan değişim sürecini anlamaya yönelik bu yaklaşımda; merkezi, kolektif ve makro özelliklerle tanımlanan örgütlü kapitalizmin, bu özelliklerin tersi olacak bir biçimde yeniden yapılandırıldığı tespiti yapılmaktadır. Dünya kapitalist sisteminin dönüşümünün ortaya konulmaya çalışıldığı bu yaklaşımda, kullanılan dil ve kültürel, siyasal alan ile toplumsal yaşamın artık sınıflara göre örgütlenmediği biçimindeki görüşler postmodern bir etkilenmeyi de çağırıştırılmaktadır. Bkz. John Urry, "Örgütlü Kapitalizmin Sonu", **Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi**, ed. Stuart Hall ve Martin Jacques, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995) ve Scott Lash & John Urry, **The End of Organized Capitalism**, (Cambridge: Polity, 1987).

¹⁶¹ Gérard Duménil, Dominique Lévy, "Neoliberal (Karşı)Devrim", **Neoliberalizm Muhafif Bir Seçki**, haz. Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston, çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel (İstanbul: Yordam Kitap, 2007), 25.

devletinin tasfiyesini gündeme getirmiştir. Bu noktada, dünya kapitalist sisteminin söz konusu krizini, refah devleti döneminin yanlış teorisine ve uygulamalarına bağlayan neoliberaler sahneye çıkmıştır. Sermaye birikiminin yeni bir mantık temelinde sürdürülmesinin yolunu teorileştiren neoliberal kuram, kriz koşulları altında adeta imdada yetişmiş ve “yeni dünya düzeni” olarak adlandırılan dönemin teorik cephanesini oluşturmuştur. Wallerstein’in ifadesiyle:

“İşte tam bu ahlaki krizin ortasında sahneye ‘Chicago çocukları’ diye de bilinen kocakarı ilacı pazarlamacıları fırladı ve bir bütün olarak dünya sistemi içinde iktidarda bulunan insanların yeni bir hevesle izledikleri sertlik politikasından aldıkları büyük destekle, herkese ikame olarak piyasanın büyümesini önerdiler.”¹⁶²

Gerçekten de neoliberal teori, net bir piyasa - devlet karşıtlığı çizerek, devletin özü gereği her türden kötülüğün ebesi olduğu iddiasını şiddetli bir biçimde savunup kuramının temeline yerleştirmiştir. Tabi buna karşılık, piyasanın da özü gereği ve ilahi bir biçimde, şayet müdahale olmazsa kendiliğinden mükemmel bir biçimde işleyeceği iddia edilmiştir.¹⁶³ İşte bu doğrultuda neoliberal ideolojinin dayattığı ekonomi politikaları esas olarak özelleştirme, deregülasyon (kuralsızlaştırma), liberalleşme (serbest dış ticaret rejimi) ve ihracata dayalı büyüme modeli ekseninde tanımlanmıştır. Ancak bunlara geçmeden önce, bu politikaların temelinde yatan neoliberal ideolojiye rengini veren Şikago Okulu’nun piyasa fetişizmine ve bunun nedenlerine kısaca değinelim. Neoliberal ideoloji, “devlete karşı piyasa” retoriği eşliğinde piyasanın “görünmez el” sayesinde kendiliğinden dengeye gelip kusursuz bir biçimde işleyeceği tezini, radikal bir biçimde savunmaktadır.¹⁶⁴ Bunun için de

¹⁶² Wallerstein, **Bildiğimiz Dünyanın**, 38

¹⁶³ Neoliberal akımın sarsılmaz bir itikatla iman ettiği piyasa fetişizmi, kamusal eylemliliğe ve kamusal olana dair katı bir karşıtlıkla beslenmektedir. Bu noktada akıllara gelen bir soru, neoliberal düşüncenin bu özelliklerinin öncü liberal (kapitalist) iktisatçılarda bulunup bulunmadığı, bir başka şekilde ifade edilecek olursa, neoliberalerin bu yaklaşımları ile klasik liberaller arasında bir kopuşun mu yoksa bir sürekliliğin mi söz konusu olduğudur. Dinç Alada, “öncü iktisat düşünürleri”nin (Adam Smith, George Berkeley, John Stuart Mill, William Petty) metinlerinden hareketle yapmış olduğu kapsamlı analizinde bu soruya yanıt arıyor. Alada’ya göre, neoliberal akımın siyasal olan ile iktisadi olanı ayırıp, iktisadi alanın kendiliğinden kusursuz işleyen bir mekanizma olarak resmedildiği kompozisyonda, kamuya sınırlı iktisadi öncelikler taşıyan bir rol atfedilmesi şeklindeki neoliberal yaklaşım, öncü iktisat düşünürlerine göre belirgin farklılıklar taşımaktadır. Yani, yeni liberal yaklaşımın kamusal eylemliliğe bakışı ile öncü iktisat düşünürlerinin bakışı arasında bir süreklilik söz konusu değildir. Alada’ya göre, öncü iktisat düşünürlerinin metinlerinde kamusal eylemin sadece, iktisadi öncelikler tarafından belirlenmediği, bunun yanında siyasal, ahlaki ve toplumsal amaçlar da söz konusudur. A. Dinç Alada, “Öncü İktisat Düşünürleri Yeni Liberalizme Karşı (mı?)”, **Toplum ve Bilim**, s. 108 (2007): 167-185. Ayrıca, Alada’nın görüşlerine yönelik bir eleştirel bir deneme için bkz. Ahmet Bekmen, “Bir Yönetim Zihniyeti Olarak Liberalizm”, **Toplum ve Bilim**, s. 109 (2007): 296-306.

¹⁶⁴ Anwar Shaikh, “Neoliberalizmin İktisat Mitolojisi”, **Neoliberalizm Muhalef Bir Seçki**. haz. Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston, çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel (İstanbul: Yordam Kitap, 2007): 77.

piyasanın “kendiliğinden”, hiç bir müdahale olmaksızın işleyişinin sağlanması mekanizmalarının derhal tesis edilmesi gerektiği ısrarla vurgulanmaktadır. Neoliberallere göre, sosyal refah devleti döneminde devlet, aşırı derecede büyüyüp piyasanın aleyhine gelişmiştir. Böylece devlet, hem piyasanın kârlılık alanlarını emmiş, hem de özgürlüklerin aleyhine olacak şekilde genişleyerek iktisadi ve siyasal alanı işgal etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında yazdıklarıyla, neoliberal ideolojinin fikri kökenlerini ortaya koyan Friedrich August von Hayek’e göre,¹⁶⁵ devletin ekonominin işleyişine yönelik gerçekleştirdiği her türden müdahale, kölelik getirip birey özgürlüğünü kısıtlayacaktır.¹⁶⁶ Bu nedenle, devlet piyasaya asla müdahale etmemeli, piyasa kendi doğal işleyişine bırakılmalıdır. Aksi halde piyasa etkin bir biçimde işleyemeyecektir. İşte Hayek’in görüşlerini 1970’li yıllarda popülerleştiren ve başını parasalcı Milton Friedman’ın çektiği Şikago Okulu¹⁶⁷, bu görüş doğrultusunda, refah devleti döneminde devletin hantal bir biçimde büyümesinin de aynı sonuçları doğurduğu tespitini yapmışlardır. Yani Şikago Okulu’na göre, sosyal refah devleti döneminde devletin ekonomiye müdahale etmesi piyasanın işleyişini bozmuş ve krizin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Refah devleti kisvesi altında yapılan müdahaleler, aslında köleliğe ve sosyalizme giden yoldur. Buna izin verilmemeli, engel olunmalıdır. Ayrıca, neoliberallere göre piyasa, anonim kurallarla kendi kendini yönettiğinden, bireylere devlet tarafından dayatılacak bir zorlama söz konusu değildir. Yani, neoliberallere göre, “piyasa etkin kaynak dağılımını sağlamanın en iyi yolu olmakla kalmaz, aynı zamanda insan özgürlüğü açısından en uygun bağlamı da sunar.”¹⁶⁸ İşte bu deneyimden çıkarılması gereken temel sonucun, “özgürlüklerin sağlanması”¹⁶⁹ adına refah devletinin tasfiye edilmesi

¹⁶⁵ Costas Lapavitsas, “Neoliberal Dönemde Anayolcu İktisat Kuramı”, **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki**. Haz. Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston, çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel (İstanbul: Yordam Kitap, 2007): 59.

¹⁶⁶ Friedrich August von Hayek, **Kölelik Yolu**, çev. Turhan Feyzioğlu-Yıldırar Arsan (Ankara: Liberte Yay, 1999). Ayrıca Kölelik Yolu’nun temel tezlerinin aşama aşama illüstrasyonlarla basit bir biçimde gösterildiği “Karikatürlerle ‘Kölelik Yolu’” için bkz. <http://www.mises.org/books/TRTS/>

¹⁶⁷ Şikago Üniversitesi Ekonomi Bölümü’nde, bir dönem Hayek de ders vermiştir. Ancak bölümün adını duyurması ve Şikago Okulu olarak literatüre geçmesi, “Parasalcı Devriminin” önderi Friedman ile olmuştur. Friedman’ın görüşleri, profesörlük yapmış olduğu bu bölümden dünyaya ihraç edilmiştir.

¹⁶⁸ Ronaldo Munck, “Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti”, **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki**. Haz. Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston, çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel (İstanbul: Yordam Kitap, 2007): 114.

¹⁶⁹ Neoliberal küreselleşme ideolojisinin sıklıkla vurgu yaptığı alanlardan birisi de özgürlükler, özellikle de kişi özgürlüğüdür. Örneğin “parasalcı devrim”in teorisini konumundaki Milton Friedman, 1973 yılında Playboy Dergisi’ne vermiş olduğu bir mülakatta: “Benim önerilerim kısa vadede ekonomik refahımızı arttırıcı sonuçlar doğurabilir ama bunlar ikincil önemde amaçlardır. Asıl

suretiyle serbest piyasa düzeninin kurumsallaştırılması olduğu öne sürülmüştür. Serbest piyasa sistemine sarsılmaz bir itikatla bağlı olan neoliberal ideoloji, çizmiş olduğu soyut – fiktif bir piyasa modelini, adeta hayatın merkezine yerleştirir. Ancak, temel hareket noktası olan ve her türden referansını dayandırdığı piyasa, oldukça muğlak bir pozisyonudur. Özellikle kendiliğinden, ilahi bir biçimde dengeyi yakaladığı ve bu denge durumunun çok somut göstergelerinden biri olarak kendiliğinden oluştuğu şeklinde sunulan fiyat mekanizması bile, hiç de iddia edildiği gibi, herhangi bir müdahale olmaksızın kendiliğinden oluşan bir şey değildir. Kendiliğinden işleyen bir alan olarak ifade edilen serbest piyasada, Hayek ve onu takip eden neoliberal tilmizlerinin fiyatın arz ve talep dengesi sonucunda oluştuğu iddiası, gerçekçi görünmemektedir. Koray Çalışkan'ın dünya pamuk piyasasında fiyatın nasıl oluştuğuna dair yapmış olduğu kapsamlı araştırmada, fiyatın kendiliğinden oluşan bir denge durumu sonucunda ortaya çıkmadığı, belli türden iktidar ilişkileri sonucunda üretildiği, dolayısıyla piyasaya “dışarıdan” bir müdahalenin söz konusu olduğu ve fiyatın oluşum sürecinde piyasanın iddia edildiğinin aksine “serbest” olmadığını gözler önüne sermektedir. Buna göre, “serbest” piyasada fiyatın oluşumunu, “piyasaya dair neoklasik varsayımlar belirlemektedir.”¹⁷⁰ Dolayısıyla neoliberal iktisat teorisinin piyasaya yönelik ortaya koyduğu gerçeklik, kendi yarattığı bir gerçekliktir.¹⁷¹ Bu nokta oldukça önemlidir, çünkü ifade etmeye çalıştığımız gibi, neoliberal ideoloji biraz sonra değineceğimiz iktisat politikalarının ve dayattığı reformların temeline piyasayı koymaktadır. Ancak piyasa mekanizmasının işleyişi, neoliberallerin çizdiği çerçeveye uymamaktadır. Neoliberal dönemin temel iktisadi politikalarında piyasaya duyulan sarsılmaz inancın temelinde her birisi bir bütünün parçaları olan özelleştirme, deregülasyon, liberalleşme ve ihracata dayalı büyüme modeli politikaları başı çekmektedir. Özelleştirmeler, kamu mülkiyetinde bulunan ve “verimsiz kamu bürokrasisi” tarafından etkin olmayan bir biçimde işletilen ve piyasanın kârlılık alanlarına giren kurumların piyasaya devri yoluyla etkin bir biçimde işletilmesini öngörmektedir.

sorun kişisel özgürlüklerin korunmasıdır” diyerek ne kadar da özgürlük düşkünü olduğunu ifade etmiştir. Fikret Başkaya, **Paradigmanın İflası**, (Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, Maki Basın Yayın, 2004), 319. Oysa neoliberaller, kişi özgürlüğünü, sadece piyasada istenilen malları seçiş ve satın alma hürriyetine indirgemektedirler.

¹⁷⁰ Koray Çalışkan, “Neoliberal Piyasa Nasıl İşler?: Pamuk, İktidar ve Fiyat”, **Toplum ve Bilim**, s. 108 (2007): 65.

¹⁷¹ *age*, 81.

Yani neoliberal politikaların başında gelen “özelleştirilmelerin temel amacı, daha önce kara yönelik üretim dışında kalan alanları sermaye birikiminin hizmetine sunmaktır.”¹⁷² Deregölasyon yani kuralsızlaştırma politikaları ise, genel olarak ifade edilecek olursa, piyasa önündeki kısıtlamaların ve engellemelerin kaldırılması anlamını taşıyor. Zaten küreselleşme olarak adlandırılan olgunun, yani sermayenin yeryüzünde büyük bir akışkanlık kazanarak hareket etmesi için deregölasyonun, yani sermayenin hareketliliğini kısıtlayacak her türden engelin de ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu amaçla özellikle finansal piyasaların ve emek piyasalarının deregölasyonu sistemin aceleciliğini aksatmaması için oldukça önem kazanmıştır. Finansal deregölasyonla murat edilen küreselleşme süreciyle birlikte yıldızı parlayan bankalar ve finans kurumlarının, hükümet denetiminden kurtularak özgürce dünya piyasalarında faaliyet göstermesidir. Emek piyasasındaki deregölasyon ise, neoliberal döneme damgasını vuran uygulamaları beraberinde getirmiştir. Keynesyen sosyal refah devletinde kamusal düzenlemelerle yurttaşlara sunulan ömür boyu iş güvencesi gibi uygulamalar, Friedman’ın izinden gidilerek emek piyasasına yapılacak her türden müdahalenin enflasyonla sonuçlanacağı savunusu eşliğinde, derhal tam istihdam düzenlemelerinden vazgeçilmesi öngörülmüştür. Buna göre, emek piyasaları zaten kendiliğinden dengeye geleceğinden ve doğal olan işsizlik oranı dışında “gerçekten çalışmayı arzulayan herkese iş olanağı sunacağından” bu alandaki engelleyici düzenlemeler kaldırılmalıdır.¹⁷³ Emek piyasalarının deregölasyonu, aynı zamanda esnekleşmeye de işaret etmektedir. Yani, emeğin üretkenliğinin arttırılması amacıyla, işten çıkarmaların kolaylaştırılması, iş güvencesinin azaltılması, işçi sağlığı standartlarının aşağıya çekilmesi, toplu sözleşme ve sendikal haklar gibi piyasanın etkinliğine yönelik dışarıdan müdahalelerin engellenmesi gibi uygulamalar emek piyasasındaki deregölasyonun sonuçları olmuştur.¹⁷⁴ Neoliberal politikaların bir diğer ayağını da küreselleşme sürecine uygun bir biçimde, ulusal kalkınmacı mantığın terk edilerek onun yerine, dış ticaret liberalizasyonuna ve ihracata dayalı büyüme modeline geçilmesini öngören politikalar oluşturmaktadır. Dünya

¹⁷² Hayri Kozanoğlu, Nurullah Gür, Barış Alp Özden, **Neoliberalizmin Gerçek 100’ü**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 67.

¹⁷³ Shaikh, **age**, 77.

¹⁷⁴ Kozanoğlu, Gür, Özden, **age**, 72. Alfredo Saad-Filho, “Washington Uzlaşmasından Washington Sonrası Uzlaşmaya: İktisadi Kalkınmaya Dair Neoliberal Gündemler”, **Neoliberalizm Muhallif Bir Seçki**. Haz. Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston, çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel (İstanbul: Yordam Kitap, 2007): 193.

piyasalarında, sermayenin ve malların serbest dolaşımının egemen kılınabilmesi için, neoliberaler çevre ve yarı çevre ülkelere dış ticaret rejimlerini esnekleştirmelerini ve ihracatın önündeki engellerin kaldırılmasını dayatmışlardır.¹⁷⁵

Kısaca bahsetmeye çalıştığımız neoliberal uygulamalar, ilk olarak Şili’de seçimle iktidara gelen sosyalist Salvador Allende yönetimine karşı, CIA’in desteklediği General Pinochet’in faşist askeri darbesiyle uygulamaya konmaya başlamıştır.¹⁷⁶ Daha sonra ise dünya kapitalist sistemindeki iki önemli ülkede, 1979’da İngiltere’de Margaret Thatcher’in ve 1980’de ABD’de Ronald Reagan’ın işbaşına geçmesi ile neoliberal dönem resmen hakimiyet kurmaya başlamıştır. Bu iki iktidarın başa geçmesi dünya kapitalist sisteminde sosyal refah devleti uygulamalarının çözülüşünün, resmen bitişinin ve iktidarın neoliberal yeni sağ iktidarlara eline geçmeye başladığının da göstergesi olmuştur. Neoliberal dönemin önemli politikalarından biri olan özelleştirme uygulamaları, ilk kez Britanya’da Thatcher’in 1984’te British Telecom’un satışıyla başlamış, daha sonra gaz, elektrik, su ve demiryolu işletmelerini özelleştirmesi ise, tüm dünyada başlayacak özelleştirme furyası için adeta işaret fişeği olmuştur.¹⁷⁷ Böylece, dünya kapitalist sisteminde önemli yer işgal eden bu iki merkez ülkede meydana gelen değişim, aynı zamanda dünyanın geri kalanı için, uygulanmaya başlanacak neoliberal politikalar açısından rol modeller oluşturmıştır.

Neoliberal dönemde dünya kapitalist sistemi, sermaye birikim sürecini postfordizm olarak adlandırılan bir modelle yapılandırmıştır. Buna göre, üretim örgütlenmesi

¹⁷⁵ Ulusal kalkınmacı mantığın terk edilerek, serbest bir dış ticaret rejimiyle ihracata dayalı kalkınma modeli öneren neoliberal politikaları eleştiren Ha-Joon Chang’a göre, günümüzün gelişmiş kapitalist ekonomileri, tarihsel süreç içerisinde, dayatılan neoliberal politikaların aksine, serbest bir dış ticaret rejimiyle kalkınmamışlardır. Hepsi de ulusal piyasalarını koruyan süreçleri yaşayıp bugünkü düzeye gelmişlerdir. Oysa bugün, neoliberal politikalar sınırsız bir serbest dış ticaret rejimi öngörmektedir. Bu durum, çevre ve yarı çevre ülkelerin kalkınmasını önlemek amacıyla, arkadan gelenlerin yukarıya çıkmasını engellemek durumunu çağrıştırdığından (kitabın da alt başlığı olan) “merdiveni itmek” olarak ifade edilebilir. Bkz. Ha-Joon Chang, **Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü**, çev. Tuba Akıncılar Onmuş (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007).

¹⁷⁶ Kozanoğlu, Gür, Özden, **age**, 31 ve Munck, **age**, 110. Dünya kapitalist sisteminin 1970’lerde iyice şiddetlenen kriziyle birlikte tesis edilmeye çalışılan yeni dünya düzenine geçiş, Şili’nin dışında Türkiye gibi çevre ya da yarı çevre ülkelerde de askeri darbeler yoluyla sağlanmaya çalışılmıştır. Cuntanın beraberindeki Şikago Okulu’nda iktisat doktorası yapmış kadroların (Chicago Boys) Şili’yi neoliberal döneme geçirmeye çalışmasında olduğu gibi, Türkiye’de de 12 Eylül 1980 faşist darbesi, 24 Ocak Kararları’nda yer alan özelleştirme, ihracata dayalı büyüme ve serbest ticaret rejimi gibi uygulamaları yürürlüğe koymak için zemin hazırlamıştır.

¹⁷⁷ Kozanoğlu, Gür, Özden, **age**, 67.

(yarı zamanlı) iş koşullarının geliştirildiği, toplu sözleşme süreçleri ile belirlenen ücret sistemlerinin rafa kaldırılarak ücretlerin eritilmesi ve sosyal sigorta yardımlarının azaltılması gibi olumsuz sonuçları beraberinde getirmiştir.¹⁸¹

Neoliberal dönemde toplumsal alanın inşası Jessop'a göre, sosyal refah devleti döneminin hegemonik tek ulus söyleminden farklı olarak iki – uluslu hegemonik projeye dayanmaktadır. Yukarıda kısaca belirttiğimiz üzere Jessop, hegemonik tek ulus projesinin, tüm toplumsal kesim, sınıf ve fraksiyonları kapsayan kolektif – bütünleştirici bir proje olduğunu ifade etmektedir. Jessop'a göre, projenin bu bütünleştirici-kapsayıcı yönünün sağlanması için de, toplumun tümünün desteği ödüller ve maddi tavizler yoluyla kazanılmaya çalışılmaktadır. Neoliberal dönemde ise, refah devleti döneminden farklı olarak iki uluslu proje söz konusudur. İki uluslu projeler, toplumun tümünün kapsanmasını gözetken bir hedef değil, “nüfusun stratejik olarak önemli fraksiyonlarının desteğini kazanmak ve projenin maliyetlerini diğer fraksiyonlara yıkmakla ilgilenen” bir hedef söz konusudur.¹⁸² Yani, neoliberal dönemde (Jessop özellikle Thatcherizm uygulamalarını vurguluyor) sermaye birikiminin gereklerine uyacak bir biçimde iki uluslu bir hegemonik proje söz konusudur. Çünkü iktisadi kriz dönemlerinde tek ulus projesinin maliyetinin sürdürülebilirliği mümkün değildir ve bir kriz sonrası döneme işaret eden neoliberal dönemde iki ulus projesi, sermaye birikiminin sağlanmasına uygun olacak bir projedir.¹⁸³

¹⁸¹ Saad-Filho, *age*, 193.

¹⁸² Jessop, *Hegemonya, Post-Fordizm*, 177.

¹⁸³ Neoliberal dönem, postfordizm ve sosyo-kültürel alanın inşası tartışmaları bağlamında değinilmesi gereken bir diğer nokta da, postmodernizm tartışmalarıdır. 1980'lerle başlayan “yeni zamanların” kültürel, sanatsal ve toplumsal alandaki dönüşüm sürecini ifade etmek için kullanılan postmodernizm; kabaca, gerçekliğin tek ve evrensel bir biçimde değil, çok parçalı, farklılaşmış ve çoğul biçimlerde kendisini var kıldığı tezi üzerine kuruludur. Postmodern düşünceye göre modernizmin teklik, homojenlik ve evrensellik temelindeki yaklaşımı, gerçekliğin farklılaşmış ve çoğulcu yanını göremeyerek, gerçekliği bir kalıba sığdırmaya çalışmaktadır. Postmodernizm olarak adlandırılan akım, genellikle sanatsal (mimari, resim, heykel, edebiyat vs.) ve kültürel alanda yoğunlaşmış ve vurgusunu bu alanlar üzerinden yapmıştır. Ancak David Harvey, postmodernizm tartışmalarının salt estetik, kültürel ve sanatsal bir mecrada ele alınmasına karşılık olarak, postmodern akımın palazlanmaya başladığı 1970'lerin ortalarından itibaren yaşanan büyük ekonomi siyasal dönüşüme isabetli bir biçimde dikkat çekmektedir. Bir anlamda Harvey, postmodern tahayyülün ortaya çıkışının “maddi” temellerini ortaya koymak istemektedir [David Harvey, *Postmodernliğin Durumu Kültürel Değişimin Kökenleri*, çev. Sungur Savran, (İstanbul: Metis Yayınları, 1997)]. Gerçekten de homojen, tekçi ve total bir mantığa dayanan fordist modelden, esnekliği, heterojenliği ve farklılığı öngören postfordist modele doğru yaşanan değişimin argümanları ile modernizmden postmodernizme geçişin argümanları olarak ifade edilenlerin oldukça benzer bir ekseninde yer aldığı tespit edilebilir. Dolayısıyla yeni zamanların toplumsal-kültürel akımı olarak ifade edilen postmodernizmin ortaya çıkışı ve hatta

Neoliberal dönemde devlete ve bununla ilişkili olacak biçimde yönetsel alana yönelik yaklaşım, bir sonraki bölümde daha detaylı olarak değinmeye çalışacağımız üzere, temel olarak iki ayrı dönem üzerinden ele alınabilir. Bu iki ayrı dönem, zaman skalasında 1980'lerin başından 1990'ların ortalarına kadar olan bir periyot ile 1990'ların ortalarından günümüze kadar olan süreç olarak işaretlenebilir. Neoliberal dönemin ilk periyodu olarak ifade edilebilecek dönemde, sosyal refah devletinin çöküşü sonrası liberal yaklaşım, pür devlet karşıtı söyleme sahiptir. İkinci dönemde ise, neoliberalizmin özüne dokunulmadan ve fakat devlet aygıtının, piyasanın daha iyi işleminde düzenleyici – meşrulaştırıcı işlevler üzerinden tanımlanmış müdahalelerinin önemli olduğu fikri hakim olmaya başlamıştır.

Dolayısıyla, neoliberal dönemin ilk evresinde siyasal alanın yeniden inşasında, “minimal devlet” vurgusu ön plandadır. Devlet - piyasa karşıtlığı temelindeki bir mantığı ifade eden bu yaklaşımda, devlet etkin olmayan ve piyasanın işleyişi bozan bir etiketle damgalanmış, refah devleti döneminin aksine iktisadi alandan saf dışı edilerek kısıtlı bir siyasal alanda sınırlı roller üzerinden tanımlanmıştır. Örneğin, Neoliberal ideolojinin fikir babalarından Hayek'e göre, devlet sadece vergi toplamak, dış güvenliği sağlamak ve hukukun üstünlüğünü gözetmek şeklindeki rollere sahip olacaktır.¹⁸⁴ Devlet aygıtını minimal bir işlevsellikle tanımlayan neoliberaler, refah devleti döneminin krizinin aynı zamanda bir “yönetilebilirlik krizi” olduğunu ifade etmişlerdir. Yani, neoliberallere göre, refah devleti döneminde devletin aşırı bir biçimde büyüyerek hantallaşması, devletin yönetim işlevini tam anlamıyla yerine getirememesine neden olmuştur. Bu durum neoliberal literatürde, “çıkar örgütlerinin siyasal sisteme yüklediği ‘aşırı yük’ (*overload*) ve buna bağlı olarak toplumların yönetilememesi” olgusu olarak sıklıkla işlenmiştir.¹⁸⁵ İşte bu nedenle devletin minimal hale getirilmesi projesinde, refah devletinin Weberyen kamu bürokrasisi de tasfiye edilmeye başlanmıştır. Bir sonraki bölümde değineceğimiz, 1990'lı yıllarla birlikte geliştirilen yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı, girişimci devlet modeli ve yönetim yaklaşımı temelinde bürokraside yeniden yapılanma söz konusu olmuştur.

entelektüel dünyada ciddi biçimde ilgiye mazhar olmasının koşullarının Harvey'in de ifade ettiği gibi, dönemin ekonomi politiğindeki dönüşüm süreciyle bağlantılandırılması mümkün gözükmektedir.

¹⁸⁴ Şaylan, age, 93.

¹⁸⁵ Ümit Cizre, “Korporatizm ve Türk Sendikacılığı (1)”, **Birikim**, s. 41 (1992): 33.

Dünya kapitalist sisteminin tarihsel evrimi içerisinde ortaya atılan yönetim yaklaşımının tarihsel arka planını oluşturan sistemik bağlamı kabaca bu şekilde ortaya koymaya çalıştıktan sonra, şimdi de yönetim kavramının ortaya çıkışını Dünya Bankası'nın tarihi ve raporları üzerinden takip ederek izlemeye çalışalım.

3.2. Yönetişim Kavramının Ortaya Çıkışı

Yönetişim kavramını “tozlu raflardan çıkararak” tekrardan kullanan ve adeta “yeniden keşfeden DB”, kavramın yeniden dolaşıma sokulması açısından önemli bir konumdadır. “Yönetişimin bir söylem olarak yükselmesinde ve siyasal-yönetişel bir projeye dönüşerek küresel düzeyde meşruluk kazanmasında en önemli rolü Dünya Bankası oynamaktadır.”¹⁸⁶ Ayrıca DB, yönetime yeni bir içerik de kazandırarak bir anlamda kavramın yürürlükteki halinin mucidi olmuştur. Dolayısıyla yönetim tartışmalarında, kavramın tarihsel süreç içerisinde ne şekilde ortaya çıktığı hususunda DB'nin yaklaşımlarının analiz edilmesi önem arz etmektedir. Bunun da ötesinde, DB raporlarında yönetime dair yaklaşımların zaman içerisinde ne şekilde ele alındığı da yine yönetim kavramının evrimini tespit etmek açısından yol gösterici olacaktır. Ancak onun da öncesinde dünya kapitalist sisteminin önemli küresel aktörlerinden biri olan DB'nin tarihine kısaca bakmak, sistem içerisindeki işlevini anlamak açısından yararlı olacaktır diye düşünüyoruz.

3.2.1. Dünya Bankası: Kuruluşundan 1989 Raporu'na

DB, henüz ikinci emperyalist paylaşım savaşı devam ederken, 1944 yılının temmuz ayında ABD'nin New Hampshire eyaletinin Bretton Woods kasabasında kurulmuştur. Aslında bankanın gerçek adı “Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası”dır (International Bank for Reconstruction and Development - IBRD). Bretton Woods Konferansı adı verilen bu görüşmelerde, Keynes'in DB ile birlikte ikiz kurumlar olarak nitelendirdiği IMF'nin (International Monetary Found) de kuruluşu gerçekleştirilmiştir. “IMF, ABD ve İngiltere arasındaki yoğun görüşmelerden sonra kurulmuş olmasına karşın, DB esas olarak ABD'nin tasarladığı ve etkisi altına aldığı bir kuruluştur.”¹⁸⁷ Bu iki kurumun temel amacı ise, konferansın

¹⁸⁶ Güzelsarı, Kamu Yönetimi, 18.

¹⁸⁷ Zabcı, age, 154.

sonuç metinlerine göre, küresel bir iktisadi büyüme hedefiyle ülkelerin dünya pazarıyla bütünleşmesini sağlamaya yöneliktir.¹⁸⁸

Henüz daha savaş sonlanmadan ileriye dönük kurumsal açılımları içerisinde barındıran böylesi bir konferansın toplanmış olması manidardır. Amaçlanan savaş sonrası hegemonya mücadelesinde ve yeni denge koşullarında kapitalist sistemin yeniden yapılandırılması koşullarının belirlenmesidir. İşte bu yeni koşullar için kurulmuş olan DB'nin işlevi de burada yatmaktadır.

DB, asıl adında geçen “kalkınma” ve “imar” konusunda faaliyet göstermek üzere kurulmuştur. Buna göre, savaştan harap ve bitap çıkmış bulunan Avrupa coğrafyasının yeniden yapılanmasının gerçekleştirilmesi ve dünyanın iktisadi bunalımlardan kurtarılması çabalarına finansal katkı sağlamak, bankanın temel işlevi olarak düşünülmüştür.¹⁸⁹ Ancak bankanın gündemi, süreç içerisinde belli vurgular ön plana çıkartılmak suretiyle değişiklikler göstermiştir. Bu değişiklikler kuşkusuz, dünya kapitalist sisteminin içerisinde bulunduğu koşullar uyarınca gerçekleşmiştir. Genel olarak DB'nin kuruluşundan bugüne değin dört farklı söyleminden bahsedilebileceği belirtilmektedir. Bunlar sırasıyla “büyüme”, “büyümeyle birlikte yeniden bölüşüm”, “yapısal uyumla birlikte büyüme” ve “iyi yönetim”dir.¹⁹⁰

DB, kuruluş amacına paralel bir biçimde, kurulduktan 1960'lı yıllara kadar kalkınma söylemi üzerinden faaliyetlerini sürdürmüştür.¹⁹¹ Bankanın bu tercihinde dönemin siyasal koşulları ve yıldızı parlayan kuramsal yaklaşımların önemli payı bulunmaktadır.

İkinci emperyalist paylaşım savaşının ardından oluşmaya başlayan çift kutuplu dünya düzeninin hassas dengeleri sonucunda, “azgelişmiş” olarak adlandırılan birçok sömürge ülkesi bağımsızlığını kazanmaya başlamıştır. Bu siyasal konjonktürde, Sovyetler Birliği ve Çin gibi kapitalist kutbun karşısında yer alan merkezlerin ortaya

¹⁸⁸ Ayşe Tatar-Peker, “Dünya Bankası: Büyüme Söyleminden İyi Yönetme Söylemine”, **Toplum ve Bilim**, No. 69 (1996): 9.

¹⁸⁹ Joseph E Stiglitz, **Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı**, çev: Arzu Taşçıoğlu - Deniz Vural (İstanbul: Plan B, 2002), 32.

¹⁹⁰ Tatar-Peker, *age*, 7. Tatar-Peker, çalışması boyunca İngilizcesi *good governance* olan kavramı “iyi yönetim” olarak kullanıyor. Ancak aynı kavram, bugün artık tüm yazarlar tarafından isabetli bir biçimde, “iyi yönetim” olarak kullanılmaktadır. Önceki bölümlerde biz de kavramı iyi yönetim olarak kullandık. Dolayısıyla bir karışıklığa meydan vermemek amacıyla Tatar-Peker'in “iyi yönetim” olarak kullandığı kavramı iyi yönetim biçiminde kullanmayı uygun gördük.

¹⁹¹ Güzelsarı, *Neoliberal Politikalar*, 25.

çıkışı, dünyadaki siyasal-iktisadi dengelerin yeniden tesisi koşullarının “rekabetçi” bir biçimde tanımlanmasına yol açmıştır. Yani savaş sonrası ortaya çıkan yeni siyasal koşullarda kapitalist blok ile “sosyalist” blok arasında yaşanan mevzi savaşı döneme damgasını vurmuştur. Bu noktada, bağımsızlığını kazanmaya başlayan eski sömürge ülkelerinin ne şekilde sisteme entegre edileceği sorunu, önem kazanmıştır.¹⁹² Çünkü, kapitalist blok için, söz konusu geri kalmış coğrafyaların kalkınması sorunu, aynı zamanda dünya ekonomisinin istikrarı açısından da hayatidir. Bu nedenle bu ülkelerin gelişmesi ve sanayileşmesi sağlanmalıdır. Bu yaklaşıma kuramsal destek ise, ortaya çıkmaya başlayan “kalkınma iktisadı” disiplininin gelmiştir.¹⁹³ Buna göre, geri kalmış ekonomilerin gelişmesinin koşulları kalkınma iktisadının temel problemidir. Yani, bir başka biçimde ifade edecek olursak, dönemin kalkınma iktisadı teorisi desteğiyle, azgelişmiş ülkeler, dünya ölçeğinde sermaye birikim sürecine bir biçimde dahil olmalıdır. İşte bu noktada azgelişmiş ülkelerin kalkınmasının dış yardımlara bağlı olduğu ileri sürülmüştür. Bunun için de, DB bir araç olarak kullanılmış ve dış yardımlar, yabancı sermaye girişi bankanın öngördüğü bir kalkınma planının varlığına bağlanmıştır.¹⁹⁴ Böylece DB, bahsettiğimiz dönemde dünya kapitalizminin savaş sonrası çift kutuplu dünya düzeninde, özellikle azgelişmiş ülkelerin sisteme entegrasyonu konusunda bir aktör olarak yer almıştır. Bu dönemde DB yardımları çerçevesinde, kalkınma iktisadı belirleyiciliğinde devlete müdahaleci ve kurumsallaştırıcı bir rol öngörülmüştür.

Ne var ki DB, uygulamaya koyduğu kalkınma eksenli politikalarını 1960’lı yıllarla birlikte değiştirmek zorunda kaldı. Banka, 1960’larda üçüncü dünyada meydana gelen çalkantılar üzerine kalkınma eksenli söylemlerini bu kez “yoksulluğun azaltılması” şeklinde değiştirmiştir.¹⁹⁵ Çünkü, üçüncü dünyada işsizlik ve yoksulluk artmıştır. DB için, uygulanan kalkınma eksenli politikalarla rağmen “azgelişmiş” ülkelerden beklenen gelişme gerçekleşmemiştir.¹⁹⁶ Bu yüzden DB, 1974 yılında *Büyümeyle Birlikte Yeniden Bölüşüm* başlıklı bir rapor yayınlayarak, özellikle azgelişmiş ülkelerde yoksulluğun azaltılmasına yönelik bir çerçeve çizmeye

¹⁹² Tatar-Peker, *age*, 15.

¹⁹³ Kalkınma iktisadı disiplini hakkında geniş bilgi için bkz. Fikret Başkaya, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2000)

¹⁹⁴ Tatar-Peker, *age*, 15.

¹⁹⁵ Güzelsarı, *Neoliberal Politikalar*, 25.

¹⁹⁶ Tatar-Peker, *age*, 25.

çalışmıştır.¹⁹⁷ Bu rapor, “mutlak yoksulların refah düzeyini yükseltmek için üretkenliklerini, yani üretim ve gelir düzeylerini arttırmak gerektiğini ima ediyordu.”¹⁹⁸ 1980’li yıllarla birlikte ise, dünya kapitalist sisteminin yeniden yapılanma girişimleri paralelinde, DB’nin misyonu bu kez yapısal uyum programları söylemiyle tanımlanmıştır.

Dünya kapitalist sistemi, yukarıdaki bölümlerde de değindiğimiz gibi, 1980’li yıllara, yeniden yapılanma süreci koşullarında girmiştir. Sistemin yaşadığı krizin atlatılmasına yönelik olarak ortaya konan bütünsel değişim programının DB ayağı ise bu koşullarda “yapısal uyum programları” adıyla tanımlanmıştır. Yapısal uyum programları adı verilen uygulamaların kökeni dünya kapitalizminin kriziyle ilintilidir.

1960’ların sonlarından itibaren düşmeye başlayan kar oranları, sistemin sosyal devlet dönemi olarak adlandırılan “refah” yıllarının da sonuna işaret ediyordu. Düşen kârlılık oranları neticesinde sermaye birikiminin sekteye uğraması merkez kapitalist ülkelerde fordizmin krizinin de başladığının göstergesiydi. Sistemin bütünselliği gereği söz konusu kriz, dünya üzerinde farklı coğrafya ve ekonomilerde de bir sarsıntıya sebebiyet vermiştir. Yaşanan kriz neticesinde özellikle kapitalist çevre ülkelerde, yapısal olarak sermaye yetersizliği¹⁹⁹ ve konjonktürel olarak da petrol krizi ve düşük faiz oranları²⁰⁰ gibi nedenlerden dolayı yoğun bir kredi talebi söz konusu olmuştur. OPEC’in (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü), 1973-74 döneminde petrol fiyatlarında %1.700 oranında artışa gitmesi ve 1978-80 döneminde de fiyatların yaklaşık %280 oranında artması²⁰¹, özellikle petrol ithalatçısı ülkelerin mali dengesini oldukça bozmuştur. Önemli bir harcama kalemi olan petrol giderlerinin karşılanacağı maddi kaynakların artan fiyatlar nedeniyle yetersiz kalması üzerine, ciddi bir borç talebi doğmuştur. Bu ülkelerin yoğun kredi talebini ise, özel bankalar gidermeye çalışmıştır. DB, biçilen misyon gereği, söz konusu dönemde sadece spesifik projelere kredi sağlamaktaydı.²⁰² Yani DB ve IMF’nin o dönemdeki

¹⁹⁷ age, 26.

¹⁹⁸ age, 27.

¹⁹⁹ Neşecan Balkan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994), 79-84.

²⁰⁰ age, 97-100.

²⁰¹ age, 97.

²⁰² Stiglitz, **Küreselleşme**, 35; Tatar-Peker, age, 9.

politikaları nedeniyle özel bankalara rakip olacak şekilde kredi vermekten kaçınmaları nedeniyle kredi talebinde bulunan ülkelerin ihtiyacı özel finans kuruluşlarından sağlanmıştır.²⁰³ Ancak, krizin katmerlenerek devam etmesi ve de borçlu ülkelerin borçlarını ödeyemeyecek duruma gelmeleri, finans sermayesinin çıkarlarını da zora sokmuştur. Bu durum, varlığını giderek hissettiren bir borç krizine işaret ediyordu. Bu nedenle, devreye bu kez DB ve IMF girmiştir. Dolayısıyla, ticari bankaların üçüncü dünya ülkelerinin kredi talebine cevap vermeye çalıştıkları borç krizi döneminde DB'nin rolü değişmiştir.²⁰⁴ Değişen bu rol, aynı zamanda DB'nin ve IMF'nin öneminin ve etkinliğinin artması anlamına da gelmiştir.²⁰⁵ Böylece, DB ve IMF bir anlamda borç krizinin yönetimini dorudan üstlenmiş oluyordı.

1980'li yıllara gelindiğinde "DB'nin temel kaygısı borçlu ülkelerin borç ve faizlerini düzenli olarak ödemelerini sağlamaktır."²⁰⁶ Bu amaçla da banka, spesifik projelere vermiş olduğu kredilerin kapsamını genişleterek bu kez "yapısal uyum kredileri" vermeye başlamıştır. Uygulamaya konan yapısal uyum programları çerçevesinde verilmeye başlanan bu kredilerin hayata geçirilişinde DB'nin yanı sıra IMF de oldukça etkili bir pozisyonadadır. İki kuruluş, programın işleyişini beraber yürütmüşler. DB ve IMF tarafından desteklenen yapısal uyum programı iki ana bileşen içeriyordu: istikrar ve uyum.²⁰⁷ Buna göre IMF, para ve maliye politikaları gibi alanları içeren makroekonomik istikrardan, DB ise kamu ekonomisinde kaynakların ne şekilde, nereye tahsis edileceği politikaları gibi alanları içeren makroekonomik uyumdan sorumlu kılınmıştır.²⁰⁸ Bu birbirini tamamlayan işbölümünün uygulamadaki anlamı ise, DB kredilerinin alınabilmesinin, IMF politikalarının kabul edilmesi koşuluna bağlanmasından başka bir şey değildir.²⁰⁹ Böylece yapısal uyum programının bir parçası olan "yapısal reformlar"ın

²⁰³ Balkan, *age*, 77.

²⁰⁴ Paul Hirst ve Grahame Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, çev. Çağla Erdem ve Elif Yücel (Ankara: Dost Kitabevi, 1996), 173.

²⁰⁵ Balkan, *age*, 87.

²⁰⁶ Tatar-Peker, *age*, 34.

²⁰⁷ Adrian Leftwich, "Governance, Democracy and Development", **Third World Quarterly**, Vol. 14 (1993): 607.

²⁰⁸ Zabcı, *age*, 154.

²⁰⁹ Balkan, *age*, 137.

gerçekleştirilmemesi ya da geciktirilmesi durumunda borçların kesileceği tehdidi yapılmıştır.²¹⁰

Yapısal uyum, esas olarak, ekonomileri “rekabetçi piyasa güçlerine” açmak suretiyle iktisadi büyümeyi teşvik eden politikalar bütünüdür.²¹¹ Bu doğrultuda, birçok gelişmekte olan ülkeyi yeni bir borç dalgası karşılığında 1980’li yıllarda dönüştürmeye ikna etmek için kullanılan bir terim olmuştur.²¹² İşte tam da bu noktada, ilk kez, eski bir IMF danışmanı olan John Williamson tarafından kullanılan “Washington Uzlaşması” terimi önem kazanmaktadır. Williamson, bu terimi Latin Amerika’daki uyum programları ile ilgili bir çalışmasında kullanmış ve on bileşenden bahsetmiştir. Buna göre: DB, IMF ve ABD Hazinesi arasında varılan anlaşmayı ifade eden Washington Uzlaşması politikaları mali disiplinin sağlanması, kamu harcamaları önceliklerinin tekrardan düzenlenmesi, vergi reformu, faiz oranlarının liberalizasyonu, ihracata yönelik rekabetçi döviz kuru, ticari liberalleşme, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının liberalizasyonu, özelleştirme, deregülasyon (rekabetin gelişmesi için engellerin kaldırılması) ve mülkiyet haklarının korunmasını içermektedir.²¹³ Bu noktalardan da görüleceği üzere Washington Uzlaşması, açık bir biçimde 1980’li yıllarla birlikte İngiltere’de Thatcherizm ve ABD’de Reagenizm pratikleriyle somutlaşan yukarıda bahsetmeye çalıştığımızı neoliberal dalganın piyasa fundamentalizmine işaret etmektedir. Yani, Washington Uzlaşması politikaları esas olarak, piyasanın kendiliğinden mükemmel bir biçimde işlediği şeklindeki rekabetçi denge modeline dayanmaktadır.²¹⁴ Doğal olarak bu politikalar, “devlete karşı piyasa” ilkesi üzerine oturmuştur. Birinci nesil yapısal reformlar olarak da adlandırılan bu uygulamalar, piyasa ekseninde kurgulanan bir yeniden yapılanma programıdır. Buna göre, devlet iktisadi hayattan çekilecek, özelleştirmelere hız verilecek, rekabetin önündeki engeller kaldırılacak,

²¹⁰ Zabcı, *age*, 152.

²¹¹ Ray Kiely, “Neoliberalism Revisited? A Critical Account of World Bank Concept of Good Governance and Market Friendly Intervention”, *Capital & Class*, Vol. 64 (1998), 83.

²¹² Leftwich, *age*, 607.

²¹³ John Williamson, “What Washington Means by Policy Reform” **Latin American Adjustment: How Much Has Happened?**, ed. John Williamson (Washington DC: Institute for International Economics, 1990).

²¹⁴ Stiglitz, *age*, 95.

kamu harcamaları kısılacak ve emek piyasaları esnekleştirilecektir.²¹⁵ Öte yandan Wallerstein'in de belirttiği gibi Yapısal Uyum ve Washington Uzlaşması politikaları, aynı zamanda kalkınmacılık uygulamalarının da sonuna işaret ediyordu. 1980'lerle birlikte, kalkınmacılığın yerine "tüm sınırların metaların ve sermayenin (ama emeğin değil) serbest dolaşımı için açılması çağrısında bulunan küreselleşme teması" geçirilmiştir.²¹⁶

Kısaca ifade edecek olursak, dünya kapitalizminin 1970'li yıllarda kendini iyice hissettirmeye başlayan krizi sonrasında, DB ve IMF eliyle yapısal uyum programları devreye sokulmuştur. DB, bu dönemde, yani Keynesyen refah devleti döneminden, neoliberalizme geçiş koşullarında, küreselleşme olarak adlandırılan dönemin neoliberal politikalarının uygulanmasında önemli bir kurum haline gelmiştir. Bu geçiş sürecinde yapısal uyum programları tam da bu dönüşümün bir enstrümanıdır. Asıl amaçlanan küreselleşme olarak adlandırılan, sermayenin büyük bir akışkanlık kazanarak dünyada hızlı bir biçimde hareket etmesinin koşullarını oluşturmaktır. Sistemin neoliberal bir içerikle yeniden tanımlanıp kurumsallaştırılması doğrultusunda, borçlandırma gibi bağlayıcı mekanizmalarla da bu süreç garanti almaya çalışılmıştır. Ancak ne var ki, yapısal uyum olarak adlandırılan uygulamalar, programı ortaya koyanlar tarafından da kabul edilecek bir biçimde "istenen" sonucu vermemiştir. Yapısal uyum programlarının DB ve IMF tarafından iktisadi yönü ağır basan reform dayatmaları, başarısız olmuştur. Yapısal uyum programlarının başarısızlığı; kendisini bir yandan programın uygulayıcılarının amaçlarından olan özelleştirme ve iktisadi büyüme gibi alanlarda istenen sonucu vermemesi ve daha da yükselen borçlar olarak gösterirken, bir yandan da artan işsizlik ve yoksulluk olarak göstermiştir. Yani, yapısal uyum programları, IMF ve DB yetkililerinin iddialarının aksine, iktisadi büyüme ve yoksulluğun azaltılması noktasında başarısız olmuştur.²¹⁷ Aslında ortaya çıkan bu durum, birbirinden bağımsız değildir. Bilakis birbirini besleyen bir etkileşime işaret etmektedir.

1980'lerle birlikte zirve yapan neoliberalizmin temel savlarından olan kamusal kaynakların piyasaya devri, "daralmacı para ve maliye politikaları, gelişmekte olan

²¹⁵ Ahmet Haşim Köse ve Ahmet Öncü, "Çağdaş Demokratik Sol mu Dünya Bankası Sözde Sosyal Demokrasisi mi?", *Evrensel Gazetesi*, 29 Ocak 2005.

²¹⁶ Wallerstein, *Dünya Sistemleri*, 130.

²¹⁷ Walden Bello and Shea Cunnigham, "The World Bank & The IMF", <http://www.zmag.org/zmag/articles/july94bello.htm> [04.02.2008].

Ülkelerin büyüme hızlarını olumsuz etkilemişti.”²¹⁸ Yapısal uyum programlarının zelleştirme politikalarında da, Afrika’da önemsiz alanlarda sağlamış ufak başarılar²¹⁹ dışında, beklenen düzeyde başarı gerçekleşmedi. Programın uygulamaya konduğu ülkelerde borçlar sürekli olarak artış gösterdi. Öyle ki, borç krizinin başlarında 785 milyar dolar olan nc Dünya’nın borcu, 1993’te 1,5 trilyon dolara yükseldi. Ticari bankalara nc Dünya’dan yapılan transferler ise yalnızca 1984 ile 1990 yılları arasında 178 milyar dolara ulaştı. Yapısal uyum programlarının iktisadi ayağında yaşanan bu olumsuz tablo emekçi halklar nezdinde kendisini yoksulluk olarak göstermiştir. Latin Amerika’da 1980 itibariyle 130 milyon kişi olan yoksulluk şartlarında yaşayan insan sayısı 1990 yılı verilerine göre 180 milyon kişiye ulaştı. Bununla bağlantılı olarak gelir dağılımındaki eşitsizlik de hız kazandı. Yine benzer biçimde Afrika’da da yapısal uyum programlarının getirisi yoksulluk olmuştur.²²⁰ Yapısal uyum programlarıyla uygulanmaya başlanan neoliberal politikalar beklenen iktisadi büyümeyi sürdüremedi ve toplumsal alanda yıkımlara yol açtı. Öyle ki DB ve IMF’nin gözbebeği olan Afrika lkesi Mali’de, yapısal uyum programlarının gerekleri olan ücretlerin düşürülmesi, ulusal paranın devalüe edilmesi ve kamu kaynaklarının satılması gibi politikaların tam olarak uygulanmasına rağmen, ülkenin satın alma gücü yapısal uyum programlarının uygulanmaya konmasından itibaren on iki yıllık süre içerisinde dramatik biçimde düştü.²²¹ İşte bu koşullar altında, yani yapısal uyum programlarının kendisini bir yandan yükselen borçlar, yolsuzluk, işsizlik ve bir yandan da yoksulluk ve gelir dağılımının bozulması olarak gösteren şartlar altında DB, politikalarında yeni açılımlar yapmıştır.

Neoliberal politikaların iktisadi alanda beklenen sonuçları vermemesi, bilakis toplumsal alanda tahribatlara yol açması DB’nin ve küresel kapitalist sistemin yaklaşımlarında değişikliklere gitmelerine ve “yönetişim” kavramını ortaya atmalarına neden olmuştur.²²² Yönetişim, bir anlamda, sorunun sadece iktisadi yaklaşımlarla ele alınmasının yetmediği, bunun yanı sıra siyasal alana yönelik düzenlemelerin de hayata geçirilmesi gerektiği fikrinden hareketle Banka’nın

²¹⁸ Tatar-Peker, *age*, 39.

²¹⁹ Christian Theobald, “The World Bank: Good Governance and the New Institutional Economics”, *Law and State*, No. 59/60 (1999): 22.

²²⁰ Bello, Cunnigham, *age*.

²²¹ *age*.

²²² Güzelsarı, Neoliberal Politikalar, 26; Zabcı, *age*, 156.

gündeminde gittikçe yoğunlaşan bir biçimde yer almaya başlamıştır. Süreç içerisinde de “değişen şartlar ve anlayışlar” gereği DB’nin kavrama yönelik yaklaşımı farklı vurgulara yönelmiştir. Bu izleği takip etmek için Banka’nın raporlarına daha yakından bakalım.

3.2.2. DB Raporlarında Yönetişim

3.2.2.1. Kavramın İlk Telaffuzu: 1989 Raporu

Yönetişim kavramı, ilk kez DB’nin 1989 tarihli Sahraaltı Afrika’nın sürdürülebilir gelişmesi ile ilgili bir raporda (*Sub-Saharan Africa, From Crisis to Sustainable Growth, A Long Term Perspective Study*) kullanılmıştır. Esasında raporun asıl konusu, Afrika’nın kalkınması sorunudur. İyi yönetim ise, Afrika’nın kalkınamamasının nedeni olarak gösterilmiştir. Yani bu rapora göre, Afrika’nın kalkınamaması sorunu yönetim eksikliğinden ileri gelmektedir. Yönetişim ise, “siyasal iktidarın bir ülkenin işlerini yönetebilme kapasitesi” biçiminde ifade edilmiştir.²²³

Dönemin DB Başkanı Barber B. Conable’ın da önsözde açık bir biçimde ifade ettiği gibi, raporun amacı, Sahraaltı Afrika ülkelerinin bağımsızlığını kazandıktan sonra geçen yaklaşık 30 yıllık süre içerisinde iktisadi gelişmelerinin ne aşamada olduğunun ortaya konulmasıdır. Yani rapor, kalkınma odaklı bir noktadan hareketle söz konusu ülkelerin bağımsızlıklarını kazandıktan sonraki iktisadi kalkınma durumlarını incelemeye yöneliktir.²²⁴ Raporun ana eksenini büyüme ya da kalkınma olduğundan, yönetim kavramı da daha önceki bölümde kısaca belirtmeye çalıştığımız gibi raporda yer alan “kalkınma için yönetim” gibi ara başlıklardan da görülebileceği gibi, kalkınma odaklı olarak ele alınmış ve tanımlanmıştır.

Yapısal uyum programlarının da bir anlamda değerlendirmesi olan bu raporda, raporun yayınladığı tarih olan 1989’a göre son otuz yıllık süre içerisinde Afrika’nın yoksulluk düzeyinin hemen hemen aynı kaldığı ifade edilmiştir.²²⁵ Böylece, yapısal uyum programlarının başarısızlığı da ifade edilmiştir. Rapora göre, bağımsızlıklarını

²²³ World Bank, *Sub-Saharan Africa*, 60.

²²⁴ *age*, xi.

²²⁵ *age*, 1.

kazandıktan sonraki 30 yıllık süre içerisinde bu ülkeler iyi yönetim eksikliği nedeniyle kalkınamamışlardır.

Banka, yönetim kavramını ilk kez kullandığı²²⁶ bu raporda yönetimi net bir biçimde tanımlamamış, bir anlamda açık kapı bırakarak genel geçer bir kategori biçiminde tarif etmiştir. Raporda ifade edilen, yönetimin, “siyasal iktidarın bir ülkenin işlerini yönetebilme kapasitesi” biçimindeki tarifi oldukça genel bir tanımlamadır. Banka, raporda genel bir kategori olarak kullandığı kavramın içini de doldurmaya çalışmıştır. Buna göre, daha iyi bir yönetim, siyasal bir yenilenme gerektirmektedir. Bu yenilenme de yolsuzluğa karşı her düzeyde mücadele, şeffaflığın güçlendirilmesi ve kamusal tartışma ortamının oluşturulabilmesi için özgür bir basın varlığıyla sağlanacaktır. Bu durumun aynı zamanda, kadınlara ve yoksullara, yerel halkın ve sivil toplum örgütleri tarafından yetki verilmesi anlamına geleceği de ifade edilmiştir.²²⁷ Yine Banka, bu raporda, yaygın bir kanı olarak, idare mekanizmalarının tahsisinin elitler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmalarının, yönetim krizinin kökeninde yer aldığından da bahsetmiştir.²²⁸

1989 Raporuyla DB, kalkınma sorununu siyasal iktidarın kullanılma biçimiyle birlikte telaffuz ederek, Sahraaltı Afrika’nın kalkınamamasına neden olarak gösterdiği yönetim eksikliğini, yani kendi ifadesiyle siyasal iktidarın ülkenin kaynaklarını yönetebilme kapasitesinin düşüklüğünü vurgulamıştır. DB yönetimi bu ekseninde değerlendirerek, iktisadi kalkınmayı engelleyici etkenlerin idareden kaynaklandığını ifade etmiştir.²²⁹ Buna göre, birçok ülkede devlet yetkilileri kendi çıkarlarını ön plana çıkarmış, siyaset kişiselleştirilmiş ve patronaj ilişkileri esas hale gelmiştir. Bunun sonucunda da kişiselleşen siyaset meşruiyetini kaybetmiş, devlet baskıcı ve keyfi bir hale gelmiştir. İşte, DB’ye göre, bu olumsuz koşullar dinamik bir ekonomiyi desteklemez.²³⁰

Böylece, halihazırdaki siyasal iktidarın işleyiş biçimi eleştirilmiş, bu işleyiş biçiminin ideal şekli olarak ise raporda genel bir kavramsallaştırma şeklinde

²²⁶ Esasında, raporun bütününde yönetim kelimesi, iki elin parmaklarını geçmeyecek kadar az sayıda kullanılmıştır.

²²⁷ World Bank, *Sub-Saharan Africa*, 6.

²²⁸ *age*, 192.

²²⁹ Theobald, *age*, 22.

²³⁰ World Bank, *Sub-Saharan Africa*, 60-61.

kullanılan iyi yönetim adres gösterilmiştir. Yani, bir başka biçimde ifade edecek olursak, kalkınma temelinde siyasal iktidarın yönetme kapasitesinin etkin bir biçimde kullanılması, raporun yönetim olarak ortaya koyduğu yaklaşıma denk düşmektedir.

3.2.2.2. 1991 Yönetişim ve Ekonomi Raporu

Yönetişim kavramının ilk kez kullanıldığı 1989 Raporu'nun ardından, 1991 yılında Deborah Brautigam imzasıyla, Banka'nın "Working Papers" serisinden *Yönetişim ve Ekonomi* başlıklı bir çalışma yayınlanmıştır. Bu çalışma, önsözünde belirtildiği gibi DB çalışanlarını, "bir kalkınma sorunu olarak" yönetim tartışmalarıyla tanıştırmak amacını taşıdığından, önemli bir işleve sahip olmuştur.²³¹

Brautigam, yönetişimin, yönetimin eşanlamlısı olduğunu savunmaktadır. Brautigam'a göre, yönetişimin kendisi, otoritenin kullanımı anlamında nötr bir kavramdır. Yönetimin eşanlamlısı olarak yönetişimin, "siyasal yönlendirme ve denetimin; toplulukların, toplumların ve devletlerin; üyeleri, yurttaşları veya sakinlerinin üzerinden yerine getirilmesi" biçiminde tanımlanabileceğini belirtmektedir.²³² Yani Brautigam, Konfüçyüs'ten Aristo'ya kadar tarihsel bir perspektifle bahsetmiş olduğu yönetim kavramı ile yönetişim arasında bir fark görmemektedir. Yönetişimin kalkınma süreçlerindeki önemini vurgulayarak,²³³ iktisadi performans için özellikle hesap verebilirlik, katılım, çoğulculuk, şeffaflık ve hukukun üstünlüğü gibi noktalara dikkat çekmektedir.²³⁴ Böylece Brautigam, otoritenin kullanımı anlamında nötr bir kavram olarak gördüğü yönetimin, bu olumlu özelliklere sahip olacak bir biçimde kalkınma odaklı bir temelde tanımlanmasını, yönetişim olarak ifade etmiş olmaktadır.

3.2.2.3. 1992 Tarihli Yönetişim ve Kalkınma Raporu

Banka'nın 1992'de yayınlamış olduğu bir raporda ise adından da anlaşılacağı üzere "Yönetişim ve Kalkınma" ekseninde bir yaklaşım geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu rapora göre, iyi yönetim, "sağlıklı kalkınma yönetimi ile eşanlamlıdır".²³⁵

²³¹ Deborah Brautigam, *Governance and Economy A Review*, Policy Research Working Papers No. 815, Policy and Review Department (Washington DC: The World Bank, 1991), Preface, i.

²³² *age*, 3.

²³³ Theobald, *age*, 24.

²³⁴ Brautigam, *age*, 30-39.

²³⁵ World Bank, *Governance and Development*, (Washington D. C.: The World Bank, 1992), 1.

Webster's New Universal Unabridged (London: Dorset & Baber, 1979) Sözlüğü'nden alındığı ifade edilen²³⁶ iki yönetim tanımı da raporda; "idarenin iktidarının, yönetiminin, denetiminin ve otoritesinin kullanımı" ve "bir ülkenin iktisadi ve sosyal kaynaklarının ülkenin yönetilmesi noktasında kalkınma için kullanılması iktidarı" olarak tanımlanmıştır.²³⁷ Banka, bu iki tanımda ikincisinin kendileriyle daha alakalı olduğu ifade etmiştir. Böylece, siyasal iktidarın kullanılma biçimi ile kalkınma arasında pozitif bir korelasyon kurulmuştur.²³⁸ Zaten raporun önsözünü kaleme alan dönemin DB Başkanı Lewis T. Preston da, Banka'nın yönetim meselesine yönelik artan ilgisinin, eşit ve sürdürülebilir kalkınma misyonlarıyla ilişkili olduğunu ifade ederek, bir anlamda bu durumu ifade etmiştir.²³⁹ Kalkınma odaklı siyasal iktidarın kullanılması biçiminin içeriğinde ise; hesap verebilirlik, kamu sektörü yönetimi, kalkınmanın yasal çerçevesi ve şeffaflık gibi öğelerin yer almasından bahsedilmiştir. Bu şekilde yönetişimin boyutları da ifade edilmiştir. Ayrıca raporda, sıklıkla bankanın yönetişime yönelik bu ilgisinin iki nedenden kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Bunlardan birincisinin, kalkınma için destekleyici bir çevre yaratmada merkezi bir önem taşıyan iyi yönetim olduğu; ikincisinin ise, ülkelere yoksulluğun azaltılması ve sürdürülebilir gelişmenin yükseltilmesi için yardım etmek olduğu belirtilmiştir.

1992 Raporu'nda, DB'nin kavrama ne şekilde yaklaştığının tespit edilmesinde dikkat çeken bir diğer nokta da yönetim meselesinin, DB için yeni bir şey olmadığı yönündeki iddiadır. Buna göre, DB zaten bir kalkınma kurumu olarak, yönetim ile kuruluşundan itibaren ilgilenmektedir.²⁴⁰ Gerçekten de bu yaklaşım, raporun adında da yer alan kalkınma ve yönetim arasında var olduğu iddia edilen sıkı ilişkinin bir başka şekilde ifade edilmesidir. Yönetişim sözcüğü, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, *Kalkınma ve Yönetişim* başlıklı 1992 Raporu'nda, sağlıklı kalkınma yönetimi ile eşanlamlı olarak tanımlanmıştır. Banka'nın ilk adında da yer "kalkınma" sözcüğünün yer alması ve DB politikalarının bu ekseninde tanımlanması göz önünde

²³⁶ age, 58.

²³⁷ age, 3.

²³⁸ Zabcı, age, 160.

²³⁹ World Bank, *Governance and Development*, Foreword, v.

²⁴⁰ age, 3.

bulundurularak, böylece Banka'nın kuruluşundan itibaren kuruluş amacının bir gereği olarak zaten yönetim meselesiyle ilgilendiği ifade edilmiştir.

Genel olarak kısaca değerlendirilecek olursa, 1992 tarihli bu raporda DB, yönetim kavramını tamamıyla kalkınma odaklı olarak ele almış ve tanımlamıştır. Sağlıklı kalkınma yönetimi ile eş anlamlı olarak ifade edilen yönetimin; hesapverebilirlik, kalkınmanın yasal çerçevesi, bilgilendirme ve şeffaflık gibi boyutları vurgulanmıştır. Bütün bunların yanında ayrıca raporun satır aralarında dikkat çeken bir başka ifade daha yer almaktadır. İleride değineceğimiz gibi, *Değişen Bir Dünyada Devlet* başlıklı 1997 raporunda DB, devlete açık bir biçimde piyasanın etkin işleyişinde düzenleyici ve kurucu bir misyon biçmiş; devleti piyasa için elzem bir biçimde tanımlamıştır. İşte bu yaklaşıma benzer bir biçimde 1992 raporunda kısa bir biçimde de olsa hükümetlerin (*Governments*) özellikle kamusal malların tedarik edilmesinde anahtar bir rol oynadığı dillendirilmiştir. Buna göre hükümetler, piyasaların etkin bir şekilde işleyişi ve piyasa başarısızlıklarının düzeltilmesi için gerekli olan yasal altyapıyı kurumsallaştırmak şeklinde bir rol oynarlar.²⁴¹

3.2.2.4 1994 Yönetişim Raporu

Bankanın yönetim yaklaşımı açısından dikkat çeken bir diğer raporu ise 1994 yılında yayınlanan “Yönetişim” (*Governance: The World Bank Experience*) Raporu’dur. Raporun amacı, yayım tarihi olan 1994’e göre, Banka aktivitelerinin son iki yılının, yönetim alanında özetlenmesi olarak ifade edilmiştir.²⁴² Bu yapılmaya çalışılırken de, 1992 Raporunda yönetimin kamu sektörü yönetimi, hesapverebilirlik, kalkınmanın yasal çerçevesi ve şeffaflık olarak ifade edilen dört unsuru esas alınmıştır. Ancak bunların içerisinde “kamu sektörü yönetimi”ne özel bir önem verildiği de vurgulanmıştır. Hatta diğer üç unsurun kamu sektörü yönetimi üzerinde yükseldiği ifade edilmiştir.²⁴³

1994 Raporu’nda, kamu sektörü yönetimi, yönetimin anahtar bir boyutu olarak vurgulanmıştır. Bu vurgunun arkasında yatan şeyin ise, “sürdürülebilir bir iktisadi büyüme için etkin bir yönetimin olmazsa olmazıdır” şeklindeki inanç olduğu

²⁴¹ age, I.

²⁴² World Bank, *Governance: The World Bank's Experience*, (Washington D. C.: The World Bank, 1994), vii.

²⁴³ age, viii.

belirtmiştir. Rapora göre, kamu sektörü yönetimi, çalışanların performans sözleşmelerinden bütçeye, kamu hizmetlerinden çalışanların yeniden eğitilmesine kadar bir dizi düzenlemeye işaret etmektedir.²⁴⁴ Yani kamu sektörü yönetimi “kamu hizmetleri, kamu finansman yönetimi ve kamu işletmelerini içeren reform paketlerini kapsamaktadır.”²⁴⁵ Yönetişim kavramının DB tarafından süreç içerisinde raporlar üzerinden ne şekilde anlamlandırıldığının saptanması hususunda bu noktanın önemini belirtmek gerekmektedir. Çünkü kamu sektörü yönetiminin bu ön kabulünün üzerine minimal devlet söylemi inşa edilmiştir. 1994 Raporu’nda açık bir biçimde, devletin rolüne dair değişen algıların kamu sektörüne yönelik vurguyu etkilediği ifa edilerek, yeni modelin daha küçük bir devlete ihtiyacı olduğu belirtilmiştir.²⁴⁶ Buna göre, profesyonel hesapverebilir bir bürokrasi ile donanmış devlet, özel sektör öncülüğündeki kalkınmanın koşullarını sağlayacaktır.

1994 Raporu’nda ayrıca, akıllara gelen bir soru da Banka tarafından yanıtlanmak ister gibidir. DB’nin kuruluş anlaşması açık bir biçimde Banka’nın siyasete müdahale etmesini yasaklamıştır.²⁴⁷ Oysa Banka, yönetim kavramı ile şüphe götürmez bir biçimde siyasal alanın yapılandırılması hususunda bir çaba içerisine girmiştir. Kamu sektörü yönetimi çerçevesinde bürokrasinin yeniden yapılandırılması, güçlü bir sivil toplum, şeffaf siyasal süreç, insan hakları ve tüm bunların yanı sıra gelişmekte olan ülkelerin askeri harcamalarının şeffaf bir bütçe için problem olarak tanımlanması taleplerini içeren bir “yönetişim” mantığı, kesinlikle siyasal alana yönelik bir yaklaşımı ifade etmektedir. İşte bunun için DB, bir anlamda kuruluş anlaşmasına aykırı faaliyette bulunmadığını ispat etmek istercesine bir takım savlar öne sürmektedir. Buna göre, Banka, yönetim kavramını analiz ederken siyasal ve iktisadi boyutunu net bir biçimde ayırmaktadır. Kavrama yönelik ilginin temel nedeni olarak, sürdürülebilir sosyal ve iktisadi kalkınmayı sağlamak ve gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun azaltılması amaçları öne sürülür.²⁴⁸ Ancak Banka’nın bu gerekçeleri pek gerçekçi gözükmemektedir. Bayramoğlu’na göre, DB’nin yönetim konusundaki görüşleri, Banka’nın üye

²⁴⁴ age, viii.

²⁴⁵ Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti*, 42.

²⁴⁶ World Bank, *Governance: The World*, xvi.

²⁴⁷ age, p. vii; Theobald, age, 25.

²⁴⁸ World Bank, *Governance: The World*, vii.

ülkelerin siyasal işlerine karışamayacağı şeklindeki yasağın baypas edilmesidir.²⁴⁹ Yine Shihata'ya göre, üye ülkelerin siyasal işleri DB'yi uzun zamandan beri iktisadi bir bakış açısından ilgilendirmektedir.²⁵⁰ Kısaca, "Banka'nın 'iyi yönetme' söylemi çerçevesinde ortaya attığı her sorun, Kuruluş Anlaşması'nda siyasetle ekonomi arasına çizilen kalın çizgiyi anlamsızlaştırmaktadır."²⁵¹ Çünkü "iyi yönetim" olarak adlandırılan yaklaşım, bizi siyasi alana ilişkindir. Zaten 1994 Raporu'nda dikkat çekici bir biçimde insan hakları, sivil toplum ve katılıma yönelik yapılan vurgu da bunu göstermektedir.

Gerçekten de 1994 Raporu, 1992 Raporu'yla karşılaştırıldığında, yönetişimin siyasal boyutu olarak, insan haklarına yapılan vurgu, kayda değer bir farklılık olarak gözükmemektedir.²⁵² Raporda, kamu işlerine katılan güçlü bir sivil toplum da vurgulanmaktadır.²⁵³ Hatta hükümetlerin bu konuda, yani katılımın sağlanması amacıyla bir çevre oluşturulmasında anahtar rol oynayabileceği ifade edilmiştir.²⁵⁴ Ancak, kalkınma temelinde yönetişimi tanımlayan DB'nin sivil topluma yönelik ilgisinin gerisinde de " 'sürdürülebilir kalkınma' ile 'siyasal meşruiyet' arasında örtük olarak kurulan bir bağlantı"²⁵⁵ nın yattığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Yani DB, kalkınma idaresi ve de "bir ülkenin kalkınması için, iktisadi ve sosyal kaynaklarının yönetiminde, iktidarın kullanılması biçimi" şeklinde tanımladığı yönetim yaklaşımı uyarınca sivil toplum vurgusu yapmaktadır. Dolayısıyla Banka, sivil toplumun katılımını uygulanan politikalara siyasal meşruiyet sağlamak için önemsemektedir. Bununla bağlantılı olarak, sivil topluma yapılan vurgunun arkasında yatan bir başka nokta, uygulanan politikaların sosyal risklerinin katılımcı bir ambalajla sunulması bertaraf edilmesi isteğidir. Bir başka deyişle, sivil toplumun katılımcılık temelinde güçlendirilmesi söylemi²⁵⁶ "aslında, DB'nin muhalif hareketleri, yapısal uyum programının siyasi/ideolojik bir parçası olan yoksulluk

²⁴⁹ Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti*, 43.

²⁵⁰ Ibrahim Shihata, *The World Bank in a Changing World* (Banka Başkanışmanın memorandumları), (Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1991), 83'ten aktaran Tatar-Peker, *age*, 50.

²⁵¹ *age*, 51.

²⁵² Theobald, *age*, 25.

²⁵³ World Bank, *Governance: The World*, vii.

²⁵⁴ *age*, 47

²⁵⁵ Tatar-Peker, *age*, 49

²⁵⁶ World Bank, *Governance: The World*, 47.

politikalarına dahil ederek, yeni liberal politikalarının dar duvarları içerisine hapsetmek sonucunu yaratmaktadır.”²⁵⁷

1994 Raporu kısaca değerlendirilecek olursa, raporda yönetişimin 1992 raporunda açık bir biçimde ifade edildiği gibi kalkınma eksenli olarak ele alındığı ve üç boyutunun ifade edildiği görülmektedir. Buna göre yönetişimin, (i) siyasal rejim biçimi, (ii) bir ülkenin kalkınma için iktisadi ve sosyal kaynaklarının idaresinde kullanılan otorite süreci ve (iii) hükümetlerin politikalarını tasarlama, formüle etme ve gerçekleştirme kapasitesi olmak üzere üç görünümü vardır.²⁵⁸ Ancak, yukarıda belirttiğimiz gibi, Banka kuruluş anlaşması gereği birinci boyutla yani siyasal rejim boyutuyla ilgilenmediğini ifade etmiştir. Üç bölgede yapılan 455 kalkınma projesinin deneyimlerinden hareketle oluşturulduğu belirtilen raporun, sivil toplum, insan hakları ve katılıma yönelik vurgusu dikkat çekmektedir. Genel olarak raporda devlete yönelik olarak da, piyasanın güçlenmesine yardımcı olacak ve özel sektör öncülüğünde kalkınmayı sağlayacak şekilde yapılandırılmış, “piyasa için dışsal ekonomi sağlama”²⁵⁹ ekseninde bir misyon biçilmiştir. Yönetişim modelinin aktörlerinin tanımlanması noktasında ise devletin ve özel sektörün yanı sıra sivil toplum örgütleri de aktör olarak modele dahil edilmiştir.

3.2.2.5 Değişen Bir Dünyada Devlet (1997 Dünya Kalkınma Raporu): “Devlete Dönüş”

DB raporları üzerinden yapmaya çalıştığımız yönetişim okumasının çok önemli bir uğrağı da 1997 yılında yayınlanan *Değişen Dünyada Devlet (The State in a Changing World)* başlıklı rapordur. Raporun önemi, yönetişim tartışmalarının can alıcı bir boyutu olan “devlet” sorununa yoğunlaşmış olmasıdır. Raporda ortaya konan yaklaşım, salt yönetişim tartışmaları açısından değil aynı zamanda dünya kapitalist sisteminin geldiği noktayı ifade etmesi açısından da önemlidir. Buna göre devlet, artık kapitalist sistemin işleyişinde açık bir biçimde bir takım meşrulaştırıcı ve kurumsallaştırıcı misyonlar üzerinden tanımlanarak piyasa için elzem olarak sunulmuştur.

²⁵⁷ Zabcı, *age*, 177.

²⁵⁸ World Bank, , *Governance: The World*, Box 1, xiv.

²⁵⁹ Bayramoğlu, *Küreselleşmenin Yeni*, 91.

1997 Raporu'nda dillendirilen yaklaşımın anlaşılmasında raporda sıklıkla sözü edilen “etkin devlet” kavramsallaştırması anahtar bir roldedir. Çünkü rapora göre, “hem sosyal hem de iktisadi sürdürülebilir kalkınma etkin bir devlet olmaksızın mümkün değildir.”²⁶⁰ Etkin devlet ise, “kendi kapasitesini en iyi şekilde kullanabilen devlet olarak tanımlanmaktadır.”²⁶¹ Raporda etkinlik ile kapasitenin aynı şeyler olmadığı belirtilmekle birlikte, daha kabiliyetli bir devletin daha etkin bir devlet olabileceği ifade edilmektedir. Buna göre kabiliyet; hukuk, kamu sağlığı ve temel altyapı hizmetleri gibi işlemlerin etkin bir biçimde yüklenilmesi iken; etkinlik ise toplumun talebini söz konusu hizmetlerle buluşturmak için, kullanılan bu kabiliyetin bir sonucudur. Rapora göre, bir devlet kabiliyetli olabilir ancak kabiliyeti toplumun çıkarına olacak biçimde kullanılmazsa çok etkin olmayabilir.²⁶² Raporun biraz karmaşık olarak sunduğu bu farkı, daha basit bir biçimde ifade etmeye çalışacak olursak, devletin temel hizmetleri yüklenip yerine getirmesi kapasite olarak adlandırılırken, bu kapasitenin amaca uygun bir biçimde kullanılması etkinlik olarak adlandırılmaktadır. İşte tam da bu doğrultuda etkin bir devletin inşasının iki aşamalı sürecinden bahsedilmektedir.

Raporda etkin bir devlete giden yolların çok çeşitli olduğu, bu yüzden de raporun dünya çapında geçerli olacak türden bir reçete sunma girişiminin söz konusu olmadığı ifade edilmiştir.²⁶³ Ancak, etkin bir devletin oluşturulması çabalarının yönlendirilmesine yönelik çerçeve oluşturulması için iki parçadan oluşan bir stratejiden bahsedilebileceği belirtilmiştir. Buna göre, bunlardan birincisi, devletin rolünün kendi mevcut kapasitesiyle uyumlulaştırılması; ikincisi ise kurumsal kapasitenin yeniden kuvvetlendirilmesidir.²⁶⁴

Devletin rolünün kendi kapasitesiyle uygun hale getirilmesi, tabiri caizse “üzerine vazife olmayan işleri yapmamasıdır”. Yani “gereksiz” alanlarda faaliyet göstermeyerek kapasitenin aşılmamasıdır. Daha açık bir biçimde ifade edecek olursak, devletin rolünün, piyasanın sorunsuz bir biçimde işleyişinin kurumsal kurallarının ve altyapısının tesis edilmesi şeklinde tanımlanarak, sınırlarının

²⁶⁰ World Bank, *The State in a Changing World*, (New York: Oxford University Press, 1997), Foreword, III.

²⁶¹ Güzelsarı, *Neoliberal Politikalar*, 28.

²⁶² World Bank, *The State*, 3.

²⁶³ *age*, Foreword, III and Box 1: The Pathway to a More Effective State, 3.

²⁶⁴ *age*, 25.

çizilmesidir. Bu çerçevenin dışına çıkılarak devletin kendi kapasitesiyle uyumlu olmayacak bir biçimde işlevlerinin arttırılması, yani piyasanın faaliyet alanına girmesi kesinlikle önlenmelidir.²⁶⁵ Etkin bir devletin oluşturulmasına yönelik stratejinin ikinci ayağı ise ilkiyle bağlantılı olacak bir şekilde, çerçevesi çizilmiş faaliyet alanında devletin kapasitesinin kuvvetlendirilmesidir. Yani devletin kapasitesiyle uyumlu hale getirilerek çerçevesi çizilmiş rollerin, kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi yoluyla layıkıyla yerine getirilmesinin sağlanmasıdır.²⁶⁶

Esasında bu yaklaşımda tarif edilen devlet modeli, 1970'lerle birlikte gür bir biçimde dillendirilen ve neoliberal uygulamalara gerekçe olarak sunulan devletin gereğinden fazla büyüyerek kârlılık alanlarını massetmesi görüşlerine yakın düşmektedir. Bu yaklaşıma göre, sosyal refah devleti dönemi boyunca, devletin gereğinden fazla büyüyerek hantallaşması ve piyasanın çıkarına aykırı olacak biçimde genişlemesi, sistemin aşırı yüklenmesine neden olmuştur. Devletin asli görevlerini layıkıyla yerine getirmek yerine sermayenin faaliyet alanlarına nüfuz etmesi, hem kârlılık oranlarını düşürmüş hem de bir yönetebilirlik krizinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Görüleceği üzere, devletin mal ve hizmet üreterek piyasanın faaliyet alanını işgal etmemesi ve bu alanlardan geri çekilerek yanlış bir biçimde ona verilen yüklerin azaltılması fikri, her iki yaklaşımda da ortaktır. Farklı olan, bu tespitin üzerine devletin kapitalist küreselleşme döneminde (postfordizm döneminde) sistemde ne şekilde tanımlanıp yer alacağı sorusuna verilen cevaptır. Bu soruna neoliberaler "devlete karşı piyasa" retoriğiyle yanıt vermiş, 1980'lerle birlikte uygulamaya koydukları pratiklerde de devleti gözden çıkarmışlardır. Oysa 1997 Raporu ve onun öncesindeki raporlarda teorize edilmeye başlanan yönetim teorisiyle DB, devletin gereğinden fazla büyüyerek kârlılık alanlarını massetmesi sorununu başka yoldan çözme yoluna gitmiştir. Buna göre, devletin tümünden gözden çıkarılıp devre dışı bırakılması sistemin ve piyasanın işleyişini de ortadan kaldıran sonuçlar doğurmaktadır. Dolayısıyla yapılması gereken devletin aforoz edilmesi değil, etkin bir biçimde tanımlanarak yapılandırılmasıdır. Yani, piyasanın kurumsallaşması ve işleyişi için gerekli düzenleyici ve meşrulaştırıcı işlevleri yerine getirmesidir. Bu durum raporda da net bir biçimde belirtilmiştir: "devlet, iktisadi ve sosyal kalkınmada, büyümenin direkt sağlayıcısı olarak değil; partner, katalizör ve

²⁶⁵ age, 41-75.

²⁶⁶ age, 77-142.

kolaylaştırıcı olarak”²⁶⁷ merkezde yer almalıdır. Yani piyasanın alanına girerek üretimde direkt bir aktör olarak yer almamalı ve fakat tümünden de sistemin dışında bırakılmamalıdır. Yapılması gereken, öncelikle sınırları piyasanın kurumsallaşması ve işleyişinin gerekleri doğrultusunda belirlenen kapasitenin oluşturulması ve sonrasında ise bu kapasitenin kuvvetlendirilmesidir. Güzelsarı’nın net bir biçimde ifade ettiği gibi: “Etkin devlet yaklaşımı ile devlet-piyasa ilişkilerinde temel bir değişimi öngören Dünya Bankası, yeniden ‘devlete karşı piyasa’ tartışmasını verimsiz bulmakta, bunun yerine karşıtlık yerine ortaklık kapsamında piyasayı destekleyici ve tamamlayıcı faaliyetlerini önermektedir.”²⁶⁸

Raporda sistemin işleyişi için etkin bir devletin inşa edilmesinin gerekliliği ifade edilirken, devletin kaybedilen prestijinin yeniden kazandırılması çabası da göze çarpmaktadır. Bu doğrultuda ortaya konan yaklaşım, tarihsel bir perspektifle temellendirilmeye çalışılmıştır. Devletin doğuşundan günümüze değin yaşanan gelişmelerden bahsedilmiş, bu yapılırken de Machiavelli’nin Prens’inden İbn-i Haldun’un Mukaddime’sine kadar birçok esere, Bismarck Almanyası’nın kurduğu sosyal güvenlik sisteminden, Bolşeviklerin piyasa ve özel sermaye karşıtı uygulamalarına kadar bir dizi tarihsel döneme değinilmiştir.²⁶⁹ Bunun yanı sıra, devletin etkin bir biçimde yapılandırılmasından bahsedilirken, “yanlış anlamalara mahal vermemek için” bir hususun altı da çizilmiştir. Buna göre, 1929 Buhranı sonrasındaki devlet müdahaleciliği ve 2. Dünya Savaşı sonrasındaki refah devleti uygulamalarının temelinde piyasa yetersizlikleri yatmaktaydı. Ancak bu müdahalenin sınırları piyasayı engelleyecek biçimde genişlemiş, devlet hantallaşmış ve gereksiz tahripkar bir biçimde büyümüştür. Oysa etkin devlet, piyasanın daha iyi işleyebilmesi için devletin kapasitesinin artırılmasına işaret etmektedir.²⁷⁰ Devletin kaybedilen itibarının yeniden kazandırılması noktasında, sistemin yapılandırılması ve işleyişinde kural koyucu ve meşrulaştırıcı yönünün vurgulanarak yönetim modelinde önemli bir aktör tanımlanmasına yönelik, sıklıkla bir gerekçe ve örnek olarak Doğu Asya’nın “mucize” ekonomilerinden bahsedilmesi de manidardır.²⁷¹

²⁶⁷ age, 1.

²⁶⁸ Güzelsarı, age, 30.

²⁶⁹ World Bank, *The State*, 19-25.

²⁷⁰ Bayramoğlu, *Küreselleşmenin Yeni*, 93.

²⁷¹ Joseph E Stiglitz, *Redefining the Role of the State: What Should it Do? How Should it Do it? And How Should these Decisions be Made?*,

Değişen Bir Dünyada Devlet başlıklı 1997 Dünya Kalkınma Raporu'nda, devletin rolünün yeniden değerlendirilmesi gerekliliğinin özellikle dört temel nedenden dolayı bir zaruret haline geldiği ifade edilmiştir. Bankaya göre, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve sanayileşmiş ülkelerde refah devletinin mali krizinin yanı sıra Doğu Asya'nın "mucize" ekonomilerinde²⁷² devletin önemli bir rol oynamış olması önemli gelişmelerdir.²⁷³ 1997 Dünya Kalkınma Raporu'nda Doğu Asya'nın mucize ekonomileri, bu kez, DB'nin ortaya koyduğu yaklaşıma destek sunacak bir biçimde kullanılmıştır. Rapora göre Doğu Asya Mucizesi, hükümet ile özel sektörün hızlı büyüme ve kalkınmayı başarmak için ne şekilde işbirliği yapabileceğini göstermektedir.²⁷⁴ Yani DB, rapordaki temel tez olan, devletin kapasitesiyle uyumlu hale getirilerek piyasa için gerekli bir biçimde özel sektör ile birlikte kalkınma ve büyümeyi başarabilmesi modelinin kanıtı olarak Doğu Asya Mucizesi'ni sunmuştur.²⁷⁵

Raporda değişen dünyada devlete yapılan vurgunun bir başka boyutu da yönetim modelinin ortaya konmasında kendisini göstermektedir. 1997 Raporu'nda net bir biçimde yönetimin üçlü kurumsal ayağı, her bir aktörün işlevlerini de belirtilmesi suretiyle tanımlanmıştır. Buna göre, üçlü yapının bileşenleri devlet, özel sektör ve sivil toplum olarak ifade edilmiştir. Bu yapılanmada devlet, hiyerarşi ve denetim gibi hem kural koyucu-düzenleyici hem de denetleyici-meşrulaştırıcı bir misyonla yüklenmiştir. Diğer bileşen olan özel sektör ise, kar ve rekabet işleviyle tanımlanmıştır. Üçlü sacayağının diğer bileşeni olan sivil toplum ise, "kollektif eylem" ve "söz yetkisi" yani halkın çeşitli örgütlenme biçimleri vasıtasıyla modelin katılımcılık boyutunun oluşturulması işleviyle yetkili kılınmıştır.²⁷⁶ Aslında raporda devletin, piyasaların kurumsallaşmasında ve işleyişinde elzem bir biçimde

<http://www.solway.edu/FR/Programmes/PUMP/documents/roleofthestate.pdf> [10.03.2008], 24 vd.; Kiely, *age*.

²⁷² Doğu Asya'nın Mucize ekonomilerinden kastedilen ülkeler Güney Kore, Japonya, Tayvan, Hong Kong, Tayland, Malezya, Singapur ve Endonezya'dır. World Bank, *The East Asian Miracle Economic Growth and Public Policy*, (New York: Oxford University Press, 1993)

²⁷³ World Bank, *The State*, 1.

²⁷⁴ *age*, 46.

²⁷⁵ Bu noktada, "Doğu Asya Mucizesi" olarak ifade edilen ekonomilerin, raporun yayınladığı yıl olan 1997'de "beklenmedik bir biçimde" ciddi bir krize girmesi de ironiktir. Bkz. Stiglitz, *Küreselleşme Büyük*, 111-155.

²⁷⁶ World Bank, *The State*, Figure 7.2: Organizations at the Interface of State, Markets and Civil Society, 116.

tanımlanması, bununla bağlantılı olarak da yönetim modelinde net bir aktör olarak sunulması yeni bir şey değil. Yapılan, devlete yönelik vurgunun ön plana çıkarılması ve analizlerin bu konuda derinleştirilmesidir. Tam da bu noktada DB raporlarının genel bir değerlendirmesini yapıp bu bölümü sonlandıralım.

DB'nin 1997 Raporu'ndaki devlet anlayışı ile 1994 Raporu'nun devlet anlayışı arasında çok büyük bir fark olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.²⁷⁷

Yukarıda da belirttiğimiz gibi 1994 Raporu'nda kamu sektörü yönetimi vurgusu doğrultusunda, yeni modelin daha küçük bir devlete ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. Ancak devletin tümünden bir reddinden bahsedilmemiştir. Bilakis, sistemin işleyişi için gerekli ve fakat özellikle sosyal refah devleti dönemine referansla “gerçek alanında” faaliyet gösteren daha küçük bir devlet vurgulanmıştır. İki raporun yaklaşımı da devletin sistemin işleyişinde varlığını kabul eden bir mantık üzerine kurulmuştur. Bayramoğlu'nun ifadesiyle “DB, 1997 Raporunda, 1994'de biçim verdiği modeli, piyasayı koruma ve düzeltme işlevlerinde devlete geniş bir rol biçerek gerçekleştirme içerisine girmiştir.”²⁷⁸ Zaten, DB'nin yayınlamış olduğu raporlarda ve yönetime dair çalışmalarında devletin reddine çekinceler koyarak ilerleyen bir hat söz konusudur.²⁷⁹

Örneğin, DB'nin 1989 Raporu'nda Sahraaltı Afrika ülkelerinin kalkınamaması sorunu, yukarıda da bahsettiğimiz gibi iyi yönetim eksikliğine bağlanmıştı. Bu tespit rapordaki yönetim tarifiyle birlikte okunduğunda, söz konusu bölgedeki durum, siyasal iktidarın (hükümet - devlet) ülke kaynaklarını yönetebilme kapasitesinin yetersizliği ile açıklanmıştır. Benzer biçimde 1997 Raporu'nda da devletin kendi kapasitesiyle uyumlu hale getirilmesi ve bu kapasitenin kuvvetlendirilmesi vurgusu söz konusudur. Yani her iki raporda da siyasal iktidarın yönetme kapasitesinin kullanılmaması bir sorun alanı olarak tarif edilmiş ve bu sorun merkezi bir önemde konumlandırılmıştır. Yine 1992 tarihli raporda da hükümetlerin (governments) piyasaların kurumsallaşması ve işleyişinde önemli oldukları belirtilmiş ve de kamusal malların tedarik edilmesinde oynadığı rolün altı çizilmiştir. Bayramoğlu'nun da ifade ettiği gibi, piyasalara entegrasyonun sağlanması amacı, yönetimin siyasal düzenlemelerine rengini vermektedir.²⁸⁰ Yani devletin ya da

²⁷⁷ Bayramoğlu, *age*, 96.

²⁷⁸ *age*, 97.

²⁷⁹ Kiely, *age*; Güzelsarı, *Neoliberal Politikalar*, 26.

²⁸⁰ Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti*, 58.

siyasal iktidarın modelin içerisinde ne şekilde yer alacağı, küreselleşme koşullarında piyasanın kurumsallaştırılması ve sonrasında sağlıklı işleyişi kaygısının belirleyiciliğinde yanıt bulmaktadır. Dolayısıyla yönetim DB raporlarında bu bağlamda ele alınmış ve bu doğrultuda tedricen teorize edilmiştir. Her ne kadar raporlarda vurgular farklı alanlara yönelse de kapitalist piyasa sisteminin işleyiş koşullarının yerleştirilmesi ve sürekliliğinin sağlanması temel amaçtır.

4. YÖNETİŞİMİ ANLAMAK: KURAMSAL BİR ÇABA

Bir önceki bölümde yönetişimin hangi tarihsel koşullar sonucunda, niçin ortaya atıldığını ortaya koymaya çalıştık. Bundan murat ettiğimiz şey, yönetişimi dünya kapitalist sisteminin tarihselliği içerisinde ele alarak, yönetişimin dünya kapitalist sisteminden azade olmadığını, bilakis dünya kapitalist sisteminin evrimi ile birebir ilintili olduğunu ortaya koymaktı. Bu bölümde ise yönetişim olgusunu anlama eylemini bir başka açıdan ve özgün bir yandan yapmaya olanak sağlayabileceğini düşündüğümüz bir biçimde ele almaya çalışacağız. Buna göre yönetişimi, kendisini tanımladığı ve üzerinde temellendirdiği bazı iddialarını da hesaba katmaya çalışarak, dört esas ve fakat birbirleriyle son derece ilintili analiz enstrümanı ile tahlil etmeye çalışacağız.

Bu amaçla ilk olarak, yönetişimi korporatizm ekseninde ele almaya çalışacağız. Yönetişimin öngörmüş olduğu devlet, özel sektör ve STK'lardan oluşan üçlü sacayağı, korporatist bir kurumsallaşmanın mı öngörüldüğü sorusunu akıllara getirmektedir. Bu sorunun yanıtlanmaya çalışılması çabasının yönetişimi anlamak noktasında bir tartışma alanı açılması anlamına da geleceğinden önemsemekteyiz.

İkinci olarak yönetişimi iktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılması sorunsalı üzerinden değerlendirmeye çalışacağız. Böylelikle neoliberal dönemde ortaya atılmış bir siyaset rasyonalitesi olarak yönetişimin, iktisadi alan ile siyasal alanı birbirinden ayrıştırılmış alanlar olarak ele alan yaklaşımı sahiplendiğini ifade etmeye çalışarak, kapitalizm ve yönetişim arasındaki bağı bu hat üzerinden vurgulamaya çalışacağız. Zira iktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılması, kapitalizmin temel argümanlarından biridir. Bunun yanı sıra sınırlarının çok da net bir biçimde çizilmemiş olduğunu ifade ettiğimiz yönetişimin, bu tartışma sayesinde, kimi uygulamalara da temas etmemize olanak sağlayacağını düşündüğümüzden, iktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılması sorunsalının yönetişimin anlaşılması noktasında katkı sunacağını düşünüyoruz.

Yönetişimi anlamaya çalışırken irdelemeye çalışacağımız bir diğer tartışma alanı ise, demokrasi ile yönetim arasındaki ilişki olacak. Bu tartışmanın özellikle yönetişimin kendisini olumlu bir biçimde sunmasına olanak sağlayıp hegemonikleşmesini sağlayan bir işlevselliği olduğundan hareketle önemsemekteyiz. Çünkü yönetişimi savunan yaklaşımlar yönetişimin yöneten-yönetilen arasındaki ayrımı dahi ortadan kaldıran yeni bir demokrasi modeli olduğunu öne sürerek, kavrama meşruiyet kazandırmaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla yönetişimin gerçekten demokratik bir modele işaret edip etmediğinin sorgulanmasının yönetişimi anlamak noktasında önem arz ettiğini düşünüyoruz.

Dördüncü ve son olarak yönetim ile devlet arasındaki ilişkiyi ele almaya çalışacağız. Yönetişim yaklaşımında devletin ne şekilde konumlandırıldığı ve ne türden işlevler üzerinde tanımlandığı, yönetişimin anlaşılmasında önemli olan bir diğer meseledir. Çünkü devlet ile yönetim arasındaki ilişkisellik, aynı zamanda kapitalist sistemde devlet sorunsalına da işaret etmektedir. Bir başka deyişle, yönetim tartışmalarında önemli bir alana işaret eden devlet sorunsalının, sadece yönetişimi anlamak açısından değil, aynı zamanda dünya kapitalist sisteminin geldiği noktada devlete yönelik bakış açısını ifade etmesi sebebiyle önemsemekteyiz.

Yönetişimi bu dört tartışma alanı üzerinden irdelemeye çalışırken, her başlığın altında öncelikle kuramsal bir zemin oluşturmaya çalışarak, bazı tartışma noktalarına temas edip genel teorik çerçeve çizmeye çalışacağız. Böylece daha önceki dönemde tarihsel süreç içerisinde vurgulamaya çalıştığımız kapitalizm ve yönetim ilişkisini, bu kez kuramsal yanı ağır basan bir zemin üzerinde yaparak, bu ilişkiselliği bir başka açıdan daha vurgulamayı deneyeceğiz.

4.1. Korporatizm ve Yönetişim

Yirminci yüzyılın son on yıllık döneminin başlarında ortaya atılan yönetim kavramı ile kökeni ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına dayanan tipik muhafazakar bir ideoloji olan korporatizm arasında, ortak kaygılar temelinde yükselen belirli benzer noktalar tespit etmek mümkün görünmektedir. Hemen vurgulamak gerekirse, yönetim ile korporatizm arasında bire bir özdeşlikten değil, bir kesişim kümesinden bahsedilebilir. Yani ortaya konan yönetim modelinin, birebir bütünsel bir korporatist ideolojiyi işaret etmediği ancak korporatist bir ilişki biçimi içerdiği ifade edilebilir. Bir başka deyişle, yönetim ile korporatizm aynı şeyler değildir ve fakat

belli ortak elemanlara sahiptir. İşte bu kesişim kümesinin ortaya konmasının, sınırları net bir biçimde çizilmemiş yönetim kavramının, kafalarda yeni soru işaretleri uyandıracak biçimde, eleştirel bir yaklaşımla anlaşılmaya çalışılmasında zihin açıcı olacağını düşünüyoruz.

Korporatizm, yukarıda belirttiğimiz gibi, Avrupa'da ondokuzuncu yüzyılın ortalarında muhafazakar düşüncenin bir dalı olarak ortaya çıkmıştır.²⁸¹ Wallerstein'i izleyerek söyleyecek olursak,²⁸² korporatizmin ondokuzuncu yüzyılın ortalarındaki iktisadi, siyasal ve toplumsal değişim şartlarına yönelik bir karşı duruşa sahip oluşu ya da ideal bir geçmişe referansla, kontrollü bir değişimden yana oluşu, korporatizmi muhafazakar bir ideoloji olarak adlandırmaya olanak vermektedir. Muhafazakar bir ideoloji olarak korporatizmin neyi, neye karşı hangi yöntemle muhafaza etmeye çalıştığı hususu, yönetim ile karşılaştırma yapmamıza olanak sağlaması bakımından önem arz ediyor. Buradan devam edelim.

Ticaret kapitalizminden sinai kapitalizme geçiş olarak adlandırılan süreçte, yani ondokuzuncu yüzyılda, Avrupa'da yaşanan büyük çaplı değişim, hayatın her alanında kendisini hissettiriyordu. Büyük ölçüde nüfusun yer değiştirmesi, hızlı kentleşme, kırsal nüfusun kentlere göç ederek proleterleşmesi, sanayi üretimindeki büyük artışlar ve kentsel nüfusun patlaması gibi sonuçlardan da izleneceği üzere, önemli ölçüde bir alt üst oluş söz konusuydu. Bu süreçte bir tarafta zenginlik artarken, madalyonun öteki yüzünde, yani geniş emekçi halk yığınlarının nezdinde dayanılmaz bir biçimde yoksullaşma yaşanıyordu. Bitmek tükenmek bilmez kâr hırsıyla, vahşi kapitalizmin kendisini tüm baskısıyla hissettirmesi, söz konusu değişimin cefasını çeken hoşnutsuzların tepkiselliğini de besliyordu. Üretim

²⁸¹ Aykut Kansu, "Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, c. 2, Kemalizm, ed. Ahmet İnsel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 253; Leo Panitch, "The Development of Corporatism in Liberal Democracies", **Trends Toward Corporatist Intermediation**, ed. Philippe C. Schmitter ve Gerhard Lehmbruch (Beverly Hills: Sage Publications, 1979), 119.

²⁸² Immanuel Wallerstein, modern ideolojik kompozisyonun liberalizm, muhafazakarlık ve radikalizm olmak üzere üç temel eksen üzerinden şekillendiğini ifade etmektedir. Wallerstein'e göre, 1789 Fransız İhtilali, dünya-sistemin jeokültürü içerisinde, "siyasi değişim" olgusunu normal ve arzu edilebilir bir fenomene dönüştürmesi ve egemenliği halka yönlendirmesi bakımından oldukça önemli sonuçlar doğurmuştur. İhtilalle birlikte değişimin "eşyanın tabiatında var olan" normal bir fenomen olarak yerleşmeye başlaması, siyasal konumları liberal, muhafazakar ve radikal olarak tanımlamıştır. İşte değişime karşı savunmacı bir refleks göstererek, idealize edilmiş ve yüceltilmiş bir geçmiş üzerinden politikasını şekillendiren siyasal konum, muhafazakar ideolojiyi oluşturmuştur. Muhafazakar ideoloji, esasen değişim karşısında yer alır ya da değişim şartlarının önlemizliği koşullarında kontrollü bir değişimi savunur. (Wallerstein, **Dünya-Sistemleri**, 83-85).

yapısında, toplumsal ve siyasal alanda yaşanan baş döndürücü değişim süreci, emekçilerin isyanlarıyla daha da çalkalanıyordu. Fransa'da başlayıp Avusturya, Macaristan, İsviçre, Almanya ve İtalya'ya sıçrayarak genişleyen, proleterlerin 1848 devrimleri olarak adlandırılan devrimci kalkışmaları, sistemi ciddi biçimde sarsıyordu.²⁸³ Her ne kadar 1848 Devrimleri tam anlamıyla başarıya ulaşmasa da, bu devrimler sonucunda “radikal siyaset” net bir biçimde siyasal kompozisyonda yerini almış oluyordu. İşte, bir yanda sanayi kapitalizminin gelişmesi ile “Eski Düzen”in iktisadi, sosyal ve siyasal ilişkilerinin dönüşmesi ve değişmesi; öte yandan Avrupa'da bir çok ülkede başlayan ve fakat başarısızlıkla sonuçlanan işçi sınıfının kalkışmaları, zaten mevcut değişim koşullarının geleneksel yapıyı hızla çözmesine yönelik bir tepkiselliğe sahip olan muhafazakarları daha da “ürkütmüştür”. Eski istikrarlı denge durumunun, düzenin alt üst olması biçiminde bozulması, muhafazakarların bu olaylardan ciddi dersler çıkarmalarına da neden olmuştur.²⁸⁴ İşte, korporatizm de bu siyasal ve ideolojik iklimde ortaya çıkmış muhafazakar bir ideolojidir.²⁸⁵

Söz konusu verili koşulları, anomi ve kaos olarak tahlil eden korporatist düşünce; çatışmanın yerine ahenk, denge ve işbirliğinin olduğu, iktisadi alanda da kontrollü bir üretimin söz konusu olduğu orta çağ lonca sistemini, ideal bir geçmiş olarak teorisinin referans merkezine yerleştirir.²⁸⁶ Korporatist düşünceye göre, lonca sisteminde siyasal – toplumsal kaosa ve çatışan bireysel çıkarlar temelindeki iktisadi bir rasyonaliteye yer yoktur. Çatışma yerine dayanışma, bireysel çıkarlar yerine ustalık ilişkileri çerçevesinde işleyen bir dayanışma ruhu vardır. İktisadi hayatta lonca sisteminde “üretim anarşisi”ne de yer yoktur. Belirsiz bir tüketici ve piyasa için üretim yerine sipariş üzerine üretim yani bir düzen geçerlidir.²⁸⁷ Oysa, ondokuzuncu yüzyılın değişim projesinin teorik sahibi olan liberal kapitalizm, tüm bu denge, ahenk

²⁸³ “1848 Devrimleri – Fransa”, “1848 Devrimleri – Orta Avrupa”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, c. 1 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988): 84-149.

²⁸⁴ Wallerstein, **Dünya-Sistemleri**, 100.

²⁸⁵ Taha Parla, **Ziya Gökalp Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001); Kansu, **age**.

²⁸⁶ Kansu, **age**, 254. Ayrıca Ortaçağ Batı Avrupası’nda, lonca sisteminin iktisadi hayattaki rolü ve işleyişi için bkz. Mehmet Ali Kılıçbay, “Orta Çağ’da Batı Avrupa’da Lonca Örgütlenmesi ve Kentsel Emekçinin Durumu”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, c. 8 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988): 2610-2611.

²⁸⁷ Kılıçbay, **age**, s. 2611. Taha Parla da korporatizmin, Marksizmin kapitalizme yöneltmiş olduğu “üretim anarşisi” değerlendirmesini benimsediğini ifade etmektedir. (Parla, **age**, 8).

ve işbirliği temelindeki düzeni yıkmış ve yerine anarşik, çatışan bireysel çıkarlar merkezinde bir sosyo-ekonomik ve siyasal inşa sürecini başlatmıştır. Muhafazakar bir ideoloji olarak korporatizm için, bu durum kabul edilebilir değildir. Çünkü asıl olan düzendir. Fakat liberal kapitalizm getirdikleri ve vaaz ettikleriyle toplumsal yapıyı atomize ederek bireyselleştirmiş ve bireylerin iktisadi rasyonalitesini de bencil çıkarlarının peşinden koşan bir mantıkla tanımlamıştır. Korporatizme göre, toplumun birbiriyle çatışan bencil bireysel çıkarlara dayalı bir cemiyet halinde örgütlenmesi toplumsal dayanışmayı zayıflatacaktır, bireyler kendi bencil çıkarlarını gerçekleştirmek isteyeceğinden çatışma çıkacak ve ahlak da ortadan kalkacaktır. Korporatist düşünce, liberal kapitalizmin getirmiş olduğu toplumsal yapının cemiyet (Gesellschaft) biçiminde örgütlendiğini, yani esas olarak birey ve birey özgürlüğü üzerinden kurumsallaştığını, bunun doğal sonucu olarak da bireysel çıkarların toplumsal çıkarlardan üstün tutulduğunu savunmaktadır. Bu da, toplumsal yapının ideal örgütlenme biçimi olan cemaat (Gemeinschaft) yapılanmasının düzen ve dengeyi gözetten toplumsal çıkarlara öncelik veren özüne aykırıdır.²⁸⁸ Dolayısıyla, korporatist düşünce halihazırdaki düzensizlik koşullarına ve bu değişimi uygulamaya koyan liberalizme karşıdır.

Korporatist düşünceye göre liberalizm, geliştirdiği bireysel özgürlük anlayışıyla, toplumsal yapıyı bozmuştur. Bireylerin özgürlüğünü her şeyin önünde tutarak toplumda kaosa sebebiyet vermiş, toplumsal ahengi ve dengeyi alt üst etmiştir. Kişisel çıkarları fetişleştirerek kolektif çıkarları geri plana itmiştir. Dolayısıyla korporatizm, liberalizme kesinlikle karşıdır. Ayrıca, kaosa karşı düzeni savunan bir proje olarak korporatist düşüncenin liberalizme karşıtlığı aynı temel üzerinde ve fakat farklı bir mecradan daha beslenmektedir. Korporatizm, toplumsal ahengi ve dengeyi bozan sınıf olgusunun ve sınıf çatışmalarının ortaya çıkmasına liberalizmin

²⁸⁸ “Cemaat” ve “cemiyet” ayrımı üzerinden giden tartışmalar, 19. yüzyıldaki entelektüel tartışmalarda önemli bir yer işgal etmiştir. Cemaat-cemiyet (gemeinschaft-gesellschaft) tipolojisini literatüre kazandıran kişi ise, Alman sosyolog Ferdinand Tönnies olmuştur (Tönnies’in “Gemeinschaft und Gesellschaft” adlı eseri ilk kez 1887 yılında basılmıştır). Kısaca bahsedilecek olursa; bu tartışmaların temelinde, 19. yüzyılda meydana gelen büyük toplumsal değişim süreci yatmaktadır. Toplumsal yapıdaki söz konusu alt üst oluş, değişimi anlamaya yönelik düşünsel çabayı da tetiklemiştir. Toplumsal yapının dönüşüm sürecinin izlenmeye çalışıldığı bu düşünsel çabalarda, muhafazakar entelektüellere göre, eski düzenin toplumsal yapısı “cemaat”tir. Yani, bireylerin değil topluluğun kolektif çıkarlarının, birey iradesinin değil ortak iradenin üstün olduğu, bireysel değil ortak mülkiyetin söz konusu olduğu; kısaca liberal kapitalizmin getirmiş olduğu bireyci toplum yapısının tersi olacak biçimde, topluluğun birey karşısında üstün olduğu, daha doğrusu bireyin var olmadığı toplumsal yapılar cemaat olarak adlandırılmıştır. Bkz. Pitirim A. Sorokin, **Çağdaş Sosyoloji Teorileri**, çev. M. Münir Raşit Öymen, (Yeni Desen Matbaası: Ankara, 1974): 64-65.

neden olduğunu iddia ederek, bir başka açıdan daha liberalizmi eleştirir. Yani, korporatizme göre, liberalizmin uyguladığı iktisadi politikalar neticesinde sınıflar ve sınıf mücadelesi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, buradan da anlaşılacağı üzere, korporatizm sosyalizme ya da Marksizme de karşıdır.²⁸⁹ Çünkü bu ideolojiler toplumda ayrı çıkarlara sahip katmanların, yani sınıfların bulunduğunu ve bunların arasında sömürü temelinde bir çelişki olduğunu iddia ederek, bu eşitsiz ilişkinin ortadan kaldırılmasını yani sınıf mücadelesini öngörmektedir. Toplumun içerisindeki unsurların arasında uzlaşmaz çelişkiler bulunduğunun iddia edilmesi, toplumsal ahengin, dengenin, uzlaşının ve işbirliğinin bozulması anlamına gelecektir. Çünkü korporatist düşünceye göre, uzlaşmaz sınıf karşıtlıkları ve bu çelişkinin üzerinden yapılan sınıf mücadelesi siyaseti, düzeni ve toplumsal yapıyı bozacak, bir kaos ortamı doğuracaktır. Oysa kontrollü bir üretimi öngören lonca sisteminde bu türden bir ayrım söz konusu değildir, aksine iş kollarında çatışma değil, usta-çırak ilişkisinde görüleceği üzere bir işbirliği, mesleki dayanışma ve işbölümüne dayalı bir uyum vardır. Dolayısıyla korporatist düşünce, idealize edilmiş bir geçmiş olarak tasarladığı lonca sistemine referansla, toplumsal dengeyi ve ahengi bozacak çok ciddi bir tehlike olarak gördüğü sınıf çatışmasının önünün alınması gerektiğini savunmaktadır. Hatta korporatizme göre, toplum birbirine muhtaç organlardan müteşekkil bir organizma olduğundan, toplumda birbirlerinin çıkarlarının çatıştığı sınıf kategorileri söz konusu değildir.

İşte kısaca bahsetmeye çalıştığımız korporatist düşüncenin tüm bu tespitleri, siyasal düzlemde deklare ettiği çözüm reçetesine zemin oluşturmuştur. Bir diğer deyişle, “korporatizmin çözümü” bu iktisadi ve toplumsal tahayyülün üzerine bina edilmiştir. Korporatizmin toplumsal ahenk, denge ve istikrara yapmış olduğu muhafazakar vurgu, idealize edilmiş bir geçmiş olarak sunduğu ortaçağın lonca örgütlenmesi mantığının güncelleştirilmiş bir formu olan “korporasyon”larla ihya edilmesi projesiyle çözüme yönelir. Korporatist düşünce, lonca örgütlenmesinde, mesleki dayanışma, işbirliği ve ahlakın geçerli olduğunu ifade ederek, buna benzer bir kurumsallaşmanın halihazırdaki kaotik ortama çözüm olacağını savunmaktadır. Sosyolojinin kurucu babalarından biri olarak gösterilen Emilie Durkheim da, “Toplumsal İşbölümü” adlı kitabında organizmacı bir mantıkla mesleki işbölümünün, toplumsal anominin son bulması için çok önemli olduğunu ifade

²⁸⁹ Parla, age, 7; Kansu, age, 254.

etmektedir. Durkheim'a göre, mesleki dayanışma kesinlikle tesis edilmelidir. Bunun yolu da mesleki etkinliklerin eşgüdümlemesinden yani mesleklerin kolektif tarzda örgütlenmesinden geçmektedir. Durkheim'a göre, bunu sağlayacak olan örgütlenme söz konusu iş kolundaki tüm bileşenlerinden oluşan bir meslek grubu ya da korporasyon olacaktır.²⁹⁰ Tekrar vurgulamak gerekirse, korporasyonların kurulmasından murat edilen ortaçağdaki lonca sisteminde olduğu gibi toplumda var olan birbiriyle çatışan bencil bireysel çıkarların ve sınıf çelişkilerinin yerine, işbirliği ve uyuma dayanan bir yapının tesis edilmesi ve de sınıfların ortadan kaldırılmasıdır.²⁹¹ Dolayısıyla korporatist ideolojinin temel kaygısı olan denge, ahenk ve uyum temelinde, "sınıf işbirliği"nin sağlanması hayati önemdedir.²⁹²

Korporatist düşünce, vurgulamaya çalıştığımız gibi, modern siyasal sistemde toplumsal düzeni ve uyumu bozan en büyük sorun olarak gördüğü sınıf çatışması ve sınıf mücadelesinin ortadan kaldırılmasını birincil önemde görmüştür. Mesleki temsil esasına göre oluşturulması düşünülen korporatif birimler (korporasyonlar), temel olarak bu çatışmanın ve mücadelenin önlenmesine yönelik alınmış tedbirlerdir. Bunu başta İtalya ve İspanya olmak üzere, Avusturya ve Portekiz gibi ülkelerin 1920'li yıllarda kendisini korporatist siyasal sistemler olarak sunan idarelerinin söylemlerinden ve özellikle de İtalya'daki bazı uygulamalardan okumak mümkündür.²⁹³ Bu rejimlerde korporatist ideolojinin temelinde yer alan sınıf işbirliği siyaseti ve bu politikanın uygulayıcısı konumundaki kurumlar, 1929 Buhranı ertesindeki liberalizm karşıtı iklimin ve Sovyetler Birliği'nin mevcudiyeti koşullarının etkisiyle tesis edilmeye çalışılmıştır.²⁹⁴

²⁹⁰ Emilie Durkheim, **Toplumsal İşbölümü**, çev. Özer Ozankaya (İstanbul: Cem Yayınları, 2006) Taha Parla'ya göre, muhafazakâr bir entelektüel olarak Durkheim'ın yazmış olduğu Toplumsal İşbölümü adlı kitap "çağdaş korporatizmin manifestosu"dur. (Parla, *age*, 86).

²⁹¹ Zafer Toprak, "Türkiye'de Korporatizmin Doğuşu", **Toplum ve Bilim**, s. 12 (Kış 1980): 44.

²⁹² Palmiro Togliatti, **Faşizm Üzerine Dersler**, çev. Şiar Yalçın ve Yüksel Demirekler (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1995), 117.

²⁹³ Mussolini döneminde İtalya'da 1922-34 yıllarındaki faşist sendikalar döneminden sonra, 1934 yılında mesleki temsil esasına dayanan kurumlar olan korporasyonlar kurulmuştur. Bkz. Ayferi Göze, **Liberal, Marxiste, Faşist ve Sosyal Devlet** (İstanbul: Beta Yayınları, 1995), 77-78. Ancak zikrettiğimiz diğer ülkelerde bu türden kurumsallaştırmaları İtalya'daki kadar somut bir biçimde gözlemek mümkün değildir. Bu ülkelerdeki uygulamaları özellikle hukuksal düzenlemeler açısından kapsamlı bir biçimde ele alan bir çalışma için bkz. Ayferi Göze, **Korporatif Devlet, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Avrupa'da Korporatif Devlet Teorileri ve Korporatif Devlet Sistemleri**, (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1968).

²⁹⁴ Mussolini 1934 yılında yapmış olduğu bir konuşmada kapitalizmin ve sosyalizmin dışında bir üçüncü yol olan korporatizmin komünizme tek seçenek olduğunu söylemiştir. (Togliatti, *age*, 200).

Korporatist ideolojinin 1920'li yıllarda reel deneyimler bağlamında gündemi işgal etmesinden sonra, batılı toplumbilimciler tarafından "unutulduğu tozlu raflardan indirilerek" tekrardan keşfedilmesi 1970'li yıllara rastlamaktadır.²⁹⁵ Fakat, 1920'li yıllardan farklı olarak bu kez değişik bir bağlam söz konusudur.²⁹⁶ İkinci Dünya Savaşı ve onu müteakip sosyal refah devleti döneminden sonra korporatizmin yeniden gündeme gelmesi manidardır. Çünkü sosyal refah devletinin krizi, bu tartışmaları tetiklemiştir.

1970'li yıllarda alevlenen neokorporatizm tartışmalarının²⁹⁷ temelinde krize giren sistemin yapısını ve işleyişini anlamaya yönelik zihinsel bir çaba vardır. Önceki bölümde de ifade etmeye çalıştığımız gibi, 1960'lı yılların sonundan itibaren düşmeye başlayan kârlılık oranları dünya kapitalist sistemini sarsmış ve bu durum, sistemin topyekun bir krize girdiğini de belirgin hale getirmiştir. Krizin yansıdığı bir alan da sosyal refah devletinin toplumsal sistemi olmuştur. Sosyal refah devleti döneminin makro ölçekteki toplumsal yapısı, bir tarafta emek cephesinin örgütleri olan sendikalar, diğer tarafta da devlet arasında söz konusu olan bir denge ve uzlaşma ilişkisi üzerinden şekillenmiştir. Tanımlanan bu iki aktör arasında tesis edilen denge

²⁹⁵ Cizre, *age*, 30.

²⁹⁶ Ahmet Makal, "Türkiye'de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları", *Toplum ve Bilim*, s. 93, (Yaz 2002): 174.

²⁹⁷ Literatürde tekrardan ve fakat farklı bir içerikle harlanan bu tartışmalarda, klasik korporatist ideolojiden farklı olarak, sosyal refah devletinin krizi koşullarında; devlet, emek ve sermayenin çıkar örgütleri arasında tesis edilmiş olan uzlaşma ve işbirliği temelindeki korporatist ilişki modelleri ele alınmıştır. Korporatizm, bütünsel bir ideolojik formasyon olarak değil, makro ölçekteki bir çıkar ilişkisi modeli ve işleyişi olarak değerlendirilmiştir. Yani bu tartışmalarda devlet, emek ve sermaye arasındaki ilişkilerin niteliği tartışmanın zeminini oluşturmuştur. Tartışmanın ilerlediği bir başka mecra da "liberal korporatizm" ya da "neokorporatizm" ile "devlet korporatizmi" ya da "otoriter korporatizm" sınıflandırmasıdır. Buna göre kabaca, merkez kapitalist ülkelerde dolaylı olarak denetlenen devlet ve sendikalar arasındaki korporatist ilişkiler liberal bir korporatizme, yarı çevre ve çevre ülkelerde otoriter baskıcı görece büyük devlet aygıtı tarafından doğrudan denetlenen ilişkiler devlet korporatizmine işaret etmektedir. Bkz. Cizre, *age*, 31-32; Makal, *age*, 176; Yüksel Akkaya, "Devlet, Sendikalar ve Korporatist İlişkiler-1", *İktisat Dergisi*, İÜİFMC, s. 403, (2000): 40; Yüksel Akkaya, "Çıkar Grupları Ve Korporatist Temsil: TMMOB Örneği", http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3504 [10-10-2007]. 1970'li yıllarda bu tartışmaların tekrardan gündeme gelmesinde Philippe C. Schmitter'in 1974 yılında yayınlanan bir makalesinin ciddi katkısı olmuştur. Schmitter'in makalesinin başlığı "Hala Korporatizmin Yüzyılı mı?" ["Still the Century of Corporatism?"], *The Review of Politics*, vol. 36, no. 1 (January 1974): 85-131] ülkesi Romanya'da bir dönem çalışma bakanlığı da yapmış olan Mihail Manoilescu'nun "19. yüzyılın liberalizm yüzyılı olduğu gibi 20. yüzyıl da korporatizmin yüzyılı olacaktır", şeklindeki sözüne atfen konmuştur. Bu tartışmalarda kavramsallaştırma çabalarına ilişkin diğer çalışmalar için bkz. Leo Panitch, "The Development of Corporatism in Liberal Democracies", *Trends Toward Corporatist Intermediation*, ed. Philippe C. Schmitter ve Gerhard Lehmbruch (Beverly Hills: Sage Publications, 1979): 119-146. Gerhard Lehmbruch, "Liberal Corporatism and Party Government", *Trends Toward Corporatist Intermediation*, ed. Philippe C. Schmitter ve Gerhard Lehmbruch (Beverly Hills: Sage Publications, 1979): 147-184.

ve müzakere mekanizması, sistemin taşıyıcı kolonu konumundadır. Kuvvetli işçi örgütleri ve komünist partiler ile reel sosyalizm deneyimlerinin olası rejim ihracına karşı oluşturulmuş bir kompozisyonu ifade eden bu çıkar ilişkisi modelinde, işçi sınıfı ve onun emek örgütleri, devlet aygıtı karşısında sistemin temel bir aktörü ve her şeyden önemlisi bir taraf olarak yer almıştır. Bir tarafta devlet, diğer tarafta da işçi sınıfı ve emek örgütlerinin yer aldığı iki taraflı bir uzlaşma ve denge durumunu ifade eden bu mevzilenme, neokorporatizm tartışmalarının temel zeminini oluşturmuştur. Yani, devlet ve çıkar örgütleri arasında kurumsallaştırılmış bir ilişki biçimi olarak uzlaşma, denge ve işbirliği pozisyonu, neokorporatizm tartışmalarının odağında yer almıştır. Ancak, sosyal refah devletinin krizi ve ardından neoliberal bir dönüşüm projesiyle tasfiyesi koşulları, bu iki taraflı işbirliği projesi döneminin de sonunu getirmiştir.

1979 yılında İngiltere’de Margaret Thatcher’in, 1980’de ABD’de Ronald Reagan’ın iktidara gelmesiyle birlikte dünya kapitalist sisteminde etkisini iyice artıran neoliberalizm, politikalarını piyasa-devlet karşıtlığı üzerinden inşa etmiştir. Sosyal refah devleti döneminin “hantal ve müsrif” devlet yapılanması bu doğrultuda tasfiye edilmeye başlanmıştır. 1980’lerin başında merkez kapitalist ülkelerde başlayan bu süreç, çevre ve yarı-çevre ülkelerde de siyasal ve iktisadi yapıları neoliberalizm ekseninde tanımlama ve dönüştürme gayretlerine sahne olmuştur. Yani, sistem topyekun neoliberal bir atakla dönüştürülmeye başlanmıştır. Bu neoliberal dönüşüm programının pür devlet karşıtı söylemi, aynı zamanda devletin bir aktör olarak tanımlandığı ve emekçilerin örgütlenmeleriyle, işbirliği ve müzakere ilişkisi temelinde yürüttüğü neokorporatist uygulamaların da sonunu getirmiştir. Ancak pür devlet karşıtı söylem ve programların dünya kapitalist sistemini yeni türden bir krize sokup, adeta “neoliberalizmin başarısızlığı”na neden olması,²⁹⁸ aynı cenahta devlet karşıtı söylem ve eylemleri temel alan yaklaşımlar yerine, devlete de sistem içerisinde önemli düzenleyici, kural koyucu ve de meşrulaştırıcı misyonlar yükleyen yaklaşımlara geçilmeye başlanmıştır.²⁹⁹ Başarısızlığın sistemin işleyişini tehdit

²⁹⁸ Aygöl, age.

²⁹⁹ Örneğin, ileride daha uzun bir biçimde ele alacağımız Yeni Kurumsalcı İktisat olarak adlandırılan ekol, neoliberallerin pür devlet karşıtı söylemi ve uygulamaları yerine, piyasanın başarısı ve sürdürülebilirliği için, kurumların ve özellikle de devletin önemli bir pozisyonda olduğunu savunmaktadır. Yani, bu ekole göre, serbest piyasa ekonomisinin sağlıklı işleyebilmesi için devletin tümünden reddedildiği bir mantık yerine, devletin bizatihi başat bir aktör olarak, piyasanın işleyişini sağlayan altyapısal kurumsallaşmaları ve meşrulaştırıcı faaliyetleri yerine getirecek olan bir

edecek türden bir tahribata yol açmaması için bu kez yeni türden müzakere ilişkisi biçimleri tesis edilmesinin yolları aranmıştır.

Klasik korporatizmden daha dar bir ölçekte sosyal refah devleti döneminde devlet ve işçi sınıfının örgütleri arasında bir çıkar temsili mekanizması olarak kurumsallaştırılan neokorporatist ilişkiler, 1980'li yıllarla birlikte piyasanın her türden ilişkiyi kendiliğinden yöneteceği şeklindeki bir piyasa fetişizmiyle ortadan kaldırılmıştır.³⁰⁰ Yeniden tanımlanan iktisadi, toplumsal ve siyasal alan, piyasanın merkezinde şekillendirilmeye çalışılmış, bu amaçla eskinin aktörlerine, yeni sistemde yer verilmemiştir. Devlet ve sendikalar arasında makro düzeyde bir uzlaşmayı tesis etmeye çalışan bir çıkar temsili mekanizması olarak neokorporatist model, aktörlerin neoliberal dönemde yeniden tanımlanmasıyla çökmüştür. Yani, uzlaşma ve işbirliği temelindeki neokorporatist modelde, bu sistemin aktörleri olarak yer alan büyük çıkar örgütleri ve devlet, 1980'li yıllarla birlikte şiddetli biçimde esmeye başlayan neoliberal fırtınada, aktör pozisyonlarını kaybetmişlerdir. Jessop'un kavramsallaştırmasına dönecek olursak, Keynesyen ulusal sosyal refah devletinin, tüm toplumsal kesimlerin desteğinin bir takım ödüller ve ödünlerle alındığı uzlaşmacı "hegemonik tek ulus projesi" yerini, tüm toplumsal kesimlere değil yalnızca stratejik önemi haiz toplumsal kesimlere (sermayenin) dayanan ve maliyetlerin dışlanan kesimlere (emekçiler) yüklendiği "iki uluslu hegemonik proje"ye bırakmıştır.³⁰¹ Bu kavramsallaştırmanın da pekiştirdiği üzere, neoliberal dönemde dünya kapitalist sistemi, işleyişini neokorporatist modelden farklı olarak, yalnızca sermaye sınıfına dayandırmak suretiyle tanımlamıştır.

Ne var ki, 1980'lere hızlı giren neoliberal ideoloji, neokorporatist modelin tasfiyesi koşullarında, istediği sonuçları elde edememiş, dünya genelinde yoksulluk, yolsuzluk ve gelir dağılımındaki adaletsizlik artmış; bunlar sistemin işleyişi için tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır. Hayatın, piyasanın biricikliğinin merkezinde olduğu bir mantıkla dizayn edilmesi projesi, istenen sonucu vermemiş, piyasanın sağlıklı işleyebilmesi için devletin ve çıkar örgütlerinin de sisteme bir biçimde dahil edilmesi yaklaşımı bir zorunluluk olarak kendisini dayatmıştır. Bu noktada, iktisadi

mekanizma olarak tanımlanması ve bu doğrultuda sistemin işleyişinde yapılandırılması gerekmektedir.

³⁰⁰ Cizre, *age*, 36.

³⁰¹ Jessop, *Hegemonya, Post-Fordizm*, 176-177.

reformlara, siyasal reformların da eşlik etmesi gerektiği vurgulanmaya başlanmış³⁰² ve siyasal alandaki makro ilişki modelleri yeniden tanımlanmaya başlanmıştır.

Sermaye birikiminin neoliberal temellerle sağlanması amacı sabit kalarak, sistemin işleyişinin yeni aktörlerle yeniden formüle edilmesi çabalarının bir parçası olarak “yönetişim” kavramı da yavaş yavaş devreye sokulmaya başlanmıştır. Önceki bölümde ifade etmeye çalıştığımız gibi, ilk kez 1989’da DB tarafından Sahraaltı Afrika’nın kalkınmasıyla ilgili bir raporda dillendirilen kavram, zaman içerisinde içeriği de genişler bir biçimde daha da vurgulanmıştır. Siyasal alanın işleyişine yönelik bir model olarak yönetim, DB’nin 1989 Raporu sonrasında yayınladığı raporlar ve diğer küresel aktörlerin DB’ye sadık bir biçimde onu izleyen kuramsal inşa süreciyle tedricen tamamlanmaya çalışılmıştır.

DB’nin 1997 tarihli Değişen Bir Dünyada Devlet başlıklı raporunda net bir biçimde tanımlanan üç aktör, yönetim modelinin toplumsal, iktisadi ve siyasal alanı yeniden inşası noktasında, modelin ruhuna dair önemli ipuçları vermektedir. Tekrar vurgulamak gerekirse, sistem üç sacayağı üzerine oturmaktadır. Bunlar devlet, özel sektör ve sivil toplumdur. Sistemin işleyişinde, devlet hiyerarşiyi ve kontrolü sağlamak, özel sektör kârlılık ve rekabeti sağlamak, sivil toplum ise söz yetkisi (voice) ve kolektif eylem üzerinden bir işlevsellikle, yani halkın çeşitli örgütlenme biçimleri vasıtasıyla modelin katılımcılık boyutunun oluşturulması işleviyle tanımlanmışlardır.³⁰³ Neokorporatist ilişkilerin tasfiyesi sonrasında, ortaklaşa yönetme sloganı eşliğinde yönetim adı altında ortaya atılan bu yeni model, görüleceği üzere, aynı zamanda yeni türden kurumsal işbirliği ilişkilerine işaret etmektedir. Bu ilişki biçimi, korporatist modelin temelinde yatan kaygılara yine korporatist reçeteye benzer türden bir çözüm yolunu da geliştirmektedir.

Korporatist düşüncenin temel kaygısı, tekrar altını çizmek gerekirse, toplumdaki çatışma ve kaos durumudur. Dünya kapitalist sisteminin geldiği noktada, toplumsal kaosun temelinde ise sınıf çatışması yatmaktadır. Dolayısıyla korporatist çözüm, bu temel kaygıyı gidermek doğrultusunda, yani toplumdaki sınıf çatışmalarına mahal vermemek amacıyla bu çatışmaları sınıf işbirliğine dayanan bir mantıkla çözmeye çalışır. Bu sorun, klasik korporatist ideolojide, iktisadi hayatta sınıfların var olmadığı

³⁰² Zabci, age, 156.

³⁰³ World Bank, *The State*, Figure 7.2: Organizations at the Interface of State, Markets and Civil Society, 116.

propagandası yapılarak, çatışan sınıfların yerine toplumun birbirleriyle uyumlu meslek gruplarından müteşekkil olduğu saptamasından hareketle, bir işkolundaki tüm bileşenlerin içerildiği korporatif birimler yoluyla temsil edilmesi yöntemiyle çözülmeye çalışılır. Kuşkusuz ki bu durum, toptan bütünsel bir iktisadi, siyasal ve toplumsal projeye tekabül etmektedir. Sosyal refah devleti döneminde ise bu sorun, bütünsel - topyekun bir örgütlenme yerine, “korporatist ilişkiler” temelinde kurumsallaştırılmış, sınıf işbirliği ve uzlaşma ilkesi üzerinden işleyen, devlet ve çıkar örgütleri arasındaki makro ölçekli kurumsal mekanizmalarla sağlanmaya çalışılmıştır. Her iki korporatist politikada da asıl yapılmak istenen sermaye birikiminin sağlanması amacıyla yönelik olarak sınıf çatışmalarının, sınıfların temsilcisi olan örgütleri belirli karar alma mekanizmaları içerisine dahil ederek, sermaye birikim sürecinin sekteye uğramaması için sınıfsal çatışmaların işbirliği temelinde uzlaştırılmaya çalışılmasıdır.³⁰⁴ Yönetişim modelinde de devlet, sermaye ve sivil toplum örgütlerinden oluşan üçlü mekanizmalar yaratılarak korporatist bir ilişki modeli geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu modelde toplumdaki farklı çıkar gruplarının örgütlenmelerinin bir araya gelmesi suretiyle ortaklaşa bir yönetme pratiği gerçekleştirilmeye çalışılır. Ancak öngörülen bu ilişki modeli, sermayenin büyük bir akışkanlık kazanarak dünya ölçeğinde kârlılığın artırılması sürecine mani olabilecek engellerin, “katılımcı” bir ambalajla ortadan kaldırılmasını ifade etmektedir. Yönetişim modeli, farklı türden çıkarların ve özellikle sınıf çatışmalarının önlenmesi amacıyla yönelik korporatist bir mantık çerçevesinde kurumsallaşmış bir işbirliğinin yaratılarak siyasal alanda sermayenin hakimiyetinin pekiştirilmesine işaret etmektedir.

Yönetişim modelinin korporatist bir ilişki temelinde geliştirilmesi, Hector E. Schamis’in “dışlamak için içlemek” kavramsallaştırmasıyla daha net bir biçimde ortaya konabilir.³⁰⁵ Schamis, bu kavramı, 1960’ların Güney Amerika’daki bürokratik-otoriter rejimleri ile 1970’lerle birlikte ABD’nin desteğiyle yönetime gelen daha baskıcı askeri rejimleri karşılaştırırken kullanmaktadır. Schamis’e göre, bürokratik otoriter rejimler, devlet korporatizmini ürettiklerinde işçi sınıfı

³⁰⁴ Yüksel Akkaya, “Çıkar Grupları Ve Korporatist Temsil: TMMOB Örneği”, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3504 [10-10-2007].

³⁰⁵ Hector Schamis, “Reconceptualizing Latin American Authoritarianism in the 1970s: From Bureaucratic-Authoritarianism to Neoconservatism”, *Comparative Politics*, c. 23, s. 2 (January 1991): 201-220.

sendikalarını dışlamak için işlemek zorunda kalmıştır.³⁰⁶ Oysa, 1970’li yıllarda iktidarı ele geçiren baskıcı askeri rejimler, daha önceki devlet korporatizmi döneminde “içerilmiş ve aktive edilmiş grupları” siyasal arenadan dışlamışlardır.

Ümit Cizre’nin kullandığı biçimiyle “içleyerek dışlama”³⁰⁷ stratejisi gerçekten de korporatist ilişki biçimine ruhunu vermektedir. Aslında korporatist ilişki biçiminde tesis edilen kurumsallaşmalara, işçi sınıfının dahil edilmesi politikası, sınıf çatışmalarını, sınıfsal taleplerin “katılım” yoluyla ılımlı hale getirilerek sermaye birikiminin önündeki engellerin kaldırılıp sermayenin hakimiyetinin güvence altına alınmasını sağlamaya yöneliktir. Yani, bundan murat edilen işçi sınıfı örgütlerinin hem sistemin işleyişini sarsacak taleplerini ehlileştirmek hem de karar alma süreçlerine dahil edilerek sistemin dışında kalıp marjinalleşerek radikalleşmesini önlemektir. Bu nedenle korporatist modelde işçi sınıfı örgütlerinin sisteme dahil edilmesi sınıf işbirliğini sağlama amacı temelinde bir içerilmeyi ifade eder. Bu içerilme durumunda, katılım duyguları okşanır ve sınıfsal talepler işbirliği temelinde etkisizleştirilir, yani dışlanır. Birlikte – ortaklaşa yürütülen bir yönetim modeli olarak sunulan yönetim modelinde de, benzer biçimde devlet ve özel sektör ile birlikte sivil toplum örgütleri olarak tanımlanan aktörler sisteme üçüncü bir taraf olarak dahil edilir. Ancak, bu içerilme durumu aynı zamanda bir dışlamadır. Çünkü emekçilerin örgütlenmelerinin bizatihi bir taraf olarak yer aldığı neokorporatist modelde bile, işçi sınıfının sınıfsal talepleri, ortaklık görüntüsü altında, sınıf işbirliğinin sağlanarak çatışmacı olmayan bir yöntemle çözülmesi amacıyla dışlanmıştır. Kaldı ki, yönetim modelinde işçi sınıfı, liberal korporatist modelin de gerisinde bir konumda sınıf dengesi gözetilmeyerek tam anlamıyla bir taraf olarak dahi yer almamaktadır.³⁰⁸ Yani “bu tür bir modelin daha önceki modelin devlet, sermaye ve örgütlü emek modeline dayanan bir modelin yerine önerdiği model, devlet, sermaye ve sivil toplumdur”.³⁰⁹ Emekçi sınıfların örgütleri olan sendikalara, yönetim modelinin üçlü sacayağından biri olan sermaye (özel sektör) gibi asli bir denklik verilmemekte, işçi sınıfının sendikaları bu modelde sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış bir kütle yaratmak

³⁰⁶ age, 204; Cizre, age, 35.

³⁰⁷ Cizre, age.

³⁰⁸ Güler, Yönetişim, 114.

³⁰⁹ Şengül, age, 12.

istercesine³¹⁰ sivil toplum örgütleri olarak ifade edilen muğlak tarafın sadece bir bileşeni olarak tanımlanmaktadır.³¹¹ Dolayısıyla, Birgül Ayman Güler'in deyiimiyle sendikaların sivil toplum örgütleri (NGO - Non-governmental Organizations) torbasına atılması,³¹² daha da açık bir biçimde içleyerek dışlama politikasına, yani sistemin işleyişine bir biçimde dahil edilerek esasında önemsizleştirilmesi ve yok sayılması amacına hizmet etmektedir.

Toparlayacak olursak, küreselleşme olarak adlandırılan sermayenin büyük bir akışkanlık kazanarak dünya yüzeyinde kârlılık alanlarını genişletmesi sürecinde, bu koşulların sağlanması noktasında sermaye, önünde hiçbir engel olmamasını istemektedir. Kapitalist sistem, bu süreçte her alana nüfuz ederek kârlılığını istikrarlı bir biçimde devam ettirmeyi ve sermaye birikiminin devamlılığını garanti altına almayı amaçlamaktadır. Bu nedenle iktisadi büyümenin ve istikrarın sağlanması için sınıf çatışmalarının düzenlenerek sistemin rahatlatılmasının koşulları oluşturulmaya çalışılmaktadır.³¹³ Bu sürecin işleyişine hanel getirme potansiyeli yüksek olduğu düşünülen sınıf çatışmalarının korporatist ilişki mantığında olduğu gibi düzen ve istikrar adına sınıf işbirliğinin sağlanarak tesis edilmesi planlanmaktadır. Yönetişim modelinin hayata geçirilip kurumsallaştırılması ile de bu amaca yönelik olarak sınıf çatışmalarının uzlaşısı ve işbirliği temelinde yumuşatılması hedeflenmektedir. Bu durum aynı zamanda sınıfsal talepkarlığın katılımcılık aldatmacası ile köreltilmesi ve silikleştirilmesi anlamına gelmektedir. Çünkü emek kesimi yönetim modelinde başlı başına müzakere sürecinin örgütlü bir tarafı olarak tanımlanmak yerine, çok farklı ve parçalı taleplere sahip birbiriyle ilişkisiz çok sayıda sivil toplum örgütüyle aynı kategoride yer almaktadır.³¹⁴ Dolayısıyla, yönetim modeli ile asıl amaçlanan gerçek anlamda bir katılımcılık değil, küreselleşen dünya kapitalist sisteminin neokorporatist modelden farklı olarak yeni bir müzakere biçimi tesis edilmeye çalışılmasıdır.

³¹⁰ Sancar, *age*, 415.

³¹¹ Şengül, *age*, 16.

³¹² Birgül Ayman Güler, "Devletin Yeniden Yapılandırılması", *Düşün Dergisi*, s. 7 (Eylül 2000) : 7-13.

³¹³ Yüksel Akkaya, "Sendikal Harekette Korporatist Anlayışlar", http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=75 [22-11-2007].

³¹⁴ Şengül, *age*, 13.

4.2. İktisadi Alan ile Siyasal Alanın Ayırıştırılması, Teknokrasi ve Yönetişim

Ekonomi ile siyaset ya da iktisadi olan ile siyasal olan arasındaki ilişki ve bu ilişkinin niteliği, sosyal bilimlerdeki önemli tartışma alanlarından biridir. Tartışmanın ana mecrası, bu iki alanın birbirinden bağımsızlığı ya da bir başka deyişle kendinden menkul olup olmadıkları üzerinden gitmektedir. Yani, ekonomi denilen alan ile siyaset denilen alanın iki farklı varoluşsal düzleme mi işaret ettiği yoksa her ikisinin de aynı gerçekliğin birbiriyle son derece ilintili farklı türden pratik yansımaları mı olduğu sorunu, tartışmanın ana hattını oluşturmaktadır. Neoliberal dönemde ortaya çıkan yönetim, iktisadi alan ile siyasal alan arasındaki ilişkiyi birbirinden farklı, ayırıştırılmış alanlar olarak ele alan bir yaklaşıma işaret etmektedir. Muğlak ve sınırları çok net olarak çizilmemiş yönetişimin bu sorunsala yönelik yaklaşımı, kuramsal boyutun yanı sıra yönetim pratiği olarak görülen kimi kurumsallaşmalardan da takip edilebilmesini olanaklı kıldığından, yönetişimin anlaşılmasında önemli olacaktır diye düşünüyoruz.

Ellen Meiksins Wood, “iktisadi” ile “siyasi”nin birbirinden ayırıştırılmasının “kapitalizme ve sadece kapitalizme özgü” bir durum olduğunu savunmaktadır.³¹⁵ Wood’a göre, prekapitalist üretim ilişkilerinde iktisadi ile siyasi, kapitalist dönemde olduğu gibi net bir biçimde ayırıştırılmamıştı. Bu yüzden kapitalizmden farklı olarak kapitalizm öncesi biçimlerde, artı-değere el konulması süreci iktisat dışı işlemlerle oluyordu. Devletin, senyörün ya da toprak sahibinin artı-değere el koyma gücü, somut ve görünür bir biçimde gerçekleşiyordu. İktisat dışı yöntemlerle artı-değere el konulması yasal, idari ve askeri işlevlerle birlikte yürüyordu.³¹⁶ Yani Wood’a göre, prekapitalist üretim ilişkilerinde artı değere el koyma süreci iktisat dışı koşullarda askeri, siyasal ve hukuki baskılarla sağlanıyor, “geleneksel bağlar ve görevler artı-emeğin toprak beyine ya da devlete angarya, rant, vergi” gibi yöntemlerle aktarılmasıyla gerçekleşiyordu.³¹⁷ Oysa kapitalizme geçişle birlikte artı-değere el koyma süreci, görünmezleştirilerek iktisadi yöntemlerle doğal ve sorgulanmaz bir gerçeklik olarak “gönüllü” bir biçimde gerçekleşmektedir. Wood’a göre, kapitalist sistemde artı-değere el koyuş süreci iktisadi alanda ve iktisadi araçlarla gerçekleşir, çünkü artık ilkesel olarak, açık bir zor kullanımı veya gayri iktisadi bir baskı biçimi,

³¹⁵ Wood, **Kapitalizm Demokrasiye**, 25.

³¹⁶ **age**, 46.

³¹⁷ **age**, 44.

artı-değere el koyanlar için gereksizdir. Ancak Wood'a göre, bu durum siyasal baskının tümünden kalktığı anlamına gelmez. Artı-değere el koyma süreci için her ne kadar açık bir zor kullanma durumu kapitalist sistem için artık gerekli değilse de, el koyma gücünün sürmesi ve özel mülkiyetin var olabilmesi koşulları için baskı gereklidir. Emekçi açısından da bu sistem, iktisadi gereksinimler temelinde, işçinin artı-emeğini, kapitaliste vermeye zorlamaktadır.³¹⁸

İktisat ile siyaset alanı arasındaki ilişkiye yönelik kuramsal tartışmaların bir diğer boyutu da Marksist literatürdeki altyapı – üstyapı kavram ikiliği üzerinedir. Bilindiği üzere, bu kavramsallaştırmaya göre altyapı, üretim ilişkileri ve üretim biçimi gibi kategorileri yani iktisadi alanı ifade etmek için kullanılırken; üstyapı ise siyaset, kültür, sanat vs. gibi kategorileri ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Bu kavramsallaştırmanın Marx'ın yazdıklarına atfen³¹⁹ “altyapı üstyapıyı belirler” türünden bir retoriğe dönüştürülerek, vülger bir biçimde adeta bir amentü haline getirilmesi ve yaygınlaşması, ciddi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Wood'a

³¹⁸ age, 43. Wood'un, kapitalist üretim ilişkilerinde zor unsuruna prekapitalist dönem ile modern kapitalist dönemin temel farklılığı olacak biçimde bu kadar çok vurgu yapması, dikkati açıkça kullanılan zorun kurumsallaştırıldığı mekanizmalara çekip “rıza” kavramını dışarıda bıraktığı için eleştirilmektedir. Buna göre, kapitalist sistemde sömürü ve artı-değere el koyuş, gerek iktisadi gereksinimlerden dolayı, gerekse de siyasal-yasal zorlamalarla gerçekleşmektedir. Fakat sadece açık bir zor ile değil, aynı zamanda kapitalist sistemin oluşturmuş olduğu rıza mekanizmaları ile de gerçekleştirilmektedir. Bkz. Latif Yılmaz ve Müge H. Güvenç, “Ekonomi ve Siyaset Üzerine Bazı Düşünceler”, *Genç Sosyal Bilim Forumu Agora*, s.17 (2008).

³¹⁹ Bu noktada Marx'ın yazdıklarından hareketle, yöntemine dair en çok yapılan eleştirilerden biri de ekonomizm eleştirisi olmuştur. Ekonomizm, altyapı-üstyapı ilişkisi bağlamında ekonomik alanın (altyapının) mutlak belirleyiciliği altındaki siyaset, kültür, ideoloji ve sanat gibi unsurlardan oluşan üstyapıyı belirlemesi olarak ifade edilebilir. Diğer yandan ekonomizm, en ufak olayda dahi mutlak belirleyici ögenin katı bir biçimde sadece ekonomi olduğu yolundaki saplantıdır. Gerçekten de, Marx'ın yazdıklarında iktisadi yapı, üretim ilişkileri ve üretim tarzı gibi iktisadi değişkenler önemli belirleyicilerdir. Ancak bu iktisadi alan ile siyasal alan arasındaki ilişkide, iktisadi alanın siyasal alan üzerinde mutlak, birebir ve otomatik bir belirleyiciliğinin olduğu kabulü anlamına gelmez. Bunu Marx'ın ve Engels'in ifadelerinden okumak mümkündür. Örneğin, Marx, *Kapital*'in “Almanca Birinci Baskıya Önsöz”ünde şöyle diyor: “Aynı iktisadi temel, sayısız farklı deneyimsel durumlar, doğal çevre, ırksal ilişkiler, dışsal tarihsel etkiler vb. yüzünden sonsuz değişimler ve nüanslar gösterir; bu değişimler ve nüanslar, yalnızca, deneyimsel olarak verilen koşulların çözümlemesi ile anlaşılabilir.” Bkz. Metin Çulhaoğlu aktarıyor, *Binyılın Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu* (İstanbul: YGS Yayınları, 2002): 119. Yine benzer şekilde; Engels, 21 Eylül 1890 tarihli Bloch'a mektupta ekonominin belirleyiciliği üzerine şöyle diyor: “gençlerin bazen gereğinden fazla ekonomik alana ağırlıklık vermelerinin sorumluluğu Marx'a ve bana ait. Ekonominin belirleyiciliği ilkesini inkar eden düşmanlarımıza karşı bu meselenin altını çizmemiz gerekmişti ve o zaman, yer ve fırsat bulamamıştık.” Bkz. Louis Althusser, *Marx İçin*, çev: Işık Ergüden (İstanbul: İthaki Yayınları, 2002): 129. Bir başka yazışmada ise, Engels şöyle devam ediyor: “Tarihsel maddeciliğe göre, tarihi belirleyen son öge son kertede gerçek yaşamın yeniden üretimidir. Ne Marx, ne de ben bunun ötesinde bir şey söylemedik. O halde biri çıkıp da ekonomik ögenin tek belirleyici olduğunu söylerse, bunu saçma, soyut ve anlamsız bir cümle haline getirmiş olur. Ekonomik durum temeldir ama üstyapının çeşitli öğelerinin de tarihsel çatışmaların gelişiminde etkisi vardır ve bir çok durumda da bu çatışmaların biçimlerin belirlemekte önemli yerleri vardır.” Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003): 73.

göre, altyapı – üstyapı ikiliği temelindeki bir kavramsallaştırma, “işe yaramaktan çok her zaman başa bela olmuştur”. Marx’ın da zaten çok az kullanmış olduğu bu formülasyon, kapasitesinin çok ötesine haksız bir biçimde çıkmış ve yaygınlaşmıştır.³²⁰ Wood, altyapı ve üstyapı kavram ikiliği temelindeki kavramsallaştırmanın bizatihi iktisadi alan ile siyasi alan arasındaki ayrımı beslediğini ifade ederek, bu formülasyonun tümünden göz ardı edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Louis Althusser de, üstyapıyı yapının katışıksız bir görüngüsü olarak değil, aynı zamanda onun varlık koşulu biçiminde değerlendirerek, altyapının birebir üstyapıyı belirlemediğini ifade eder.³²¹ Althusser, altyapının üstyapıyı kesin olarak belirlediği yönündeki mutlak determinist Marksizm yorumlarına karşı, altyapının uzun vadede ve son kertede, “başat çelişkili eklemlenmiş yapıyı” belirlediğini savunur. Althusser’e göre; altyapının, maddi temelin ya da daha net bir ifadeyle iktisadın uzun vadede ve son kertede belirleyiciliğini ifade eden üstbelirlenim kavramı,³²² iktisadi alan ile siyasi alan arasındaki ilişkiyi ekonomist bir temelde ele almayı engeller.³²³ Ancak Wood, bu yaklaşımın iktisadi olan ile siyasi arasındaki ayrıma yönelik tatmin edici bir çözüm geliştirmediğini ifade etmektedir. Altyapı ile üstyapı kavramsallaştırmaları ışığında yapılan mutlak determinist, teknolojik belirlenimci ve indirgemeci yaklaşımın Stalinist ortodoksi tarafından başlatıldığını savunan Wood’a göre, bunu aşmak için iki seçenek vardır. Bunlardan birincisi Edward Thompson görüşlerinde somutlaştırılabilecek hümanist Marksizm, diğeri ise iktisadi olanın “son tahlilde belirleyici” olduğu ya da toplumsal düzeylerin etkileşimi ve Gramsci’nin “görece özerklik” kavramına vurgu yapan yaklaşımlardır. E. P. Thompson’ın yaklaşımına yakın duran Wood, Althusser’i ve onun tilmizlerini ciddi bir biçimde eleştirmektedir. Wood’a göre, Stalinizmin “altyapı üstyapıyı belirler” türünden bir teorik indirgemeciliğine yönelik olarak, iktisadi olanın uzun vadede ve son kertede

³²⁰ Wood, **Kapitalizm Demokrasiye**, 63. Wood’a göre, Marx’ın klasik politik iktisattan ayrıldığı en önemli nokta, iktisadi ile siyasi alanlar arasında bir kopukluk görmemesi, bilakis sürekliliği izlemesi, altyapı üstyapı gibi bir formülasyonu öne sürülmesiyle, Marx’ın söylediklerinin tersine, Marx’a atfen iktisadi alan ile siyasi alan birbirinden ayrıştırılır (age, 35).

³²¹ Althusser, age, 250.

³²² age, 251.

³²³ Althusser, üstbelirlenim kavramını çelişki teorisiyle beraber analiz etmeye çalışır. Engels’in Bloch’a göndermiş olduğu 21 Eylül 1890 tarihli mektubu sıklıkla vurgulayan Althusser şöyle diyor: “Üstbelirlenmiş olmayan ‘düpedüz’ çelişki fikri, Engels’in ekonomist ‘ifade tarzı’ hakkında söylediği gibi ‘boş, soyut ve saçma bir cümle’dir” (age, 139).

belirleyici olduğunu ifade etmek, söz konusu mekanik yaklaşımı sürdürmek anlamına gelir ve iktisadi belirleyiciliğin bir türlü gelmeyen bir son ana ertelenmesinden başka bir şey değildir.³²⁴ Dolayısıyla Wood, Gramsci'nin görece özerklik kavramsallaştırmasının muğlak olduğunu; Althusser'in ise uzun vadede ve son kertede belirleyicilik ile üstbelirlenim kategorilerinin "her ne kadar bu alanların birbiriyle ilişkisi, hatta birinin diğerini yansıttığı üzerinde durulsa da" iktisadi ve siyasal alanları birbirinden kopuk olarak ele aldığını ve bu nedenle de burjuva ideolojisinin, iki alanın birbirinden ayrıştırılması mistisizminin yeniden üretildiği görüşünü dile getirmektedir.³²⁵ Wood'a göre, altyapı aynı zamanda toplumsalın içerisindeki ilişki ve pratiklerle oluştuğundan, altyapı ve üstyapı diye adlandırılan kategoriler birbirinden ayrıştırılamaz. Çünkü altyapı olarak adlandırılan kategori aynı zamanda siyasal ilişki ve biçimler içerdiğinden, altyapı ve üstyapı olarak ifade edilen alanlar eşanlı olarak var olurlar, yani bu kategoriler birbirlerinin içinde gömülüdür (embedded). Dolayısıyla altyapı, sadece iktisadi değildir ve "aynı zamanda yasal-siyasal ve ideolojik ilişkileri ve biçimleri içerir ve bunlar mekansal olarak ayrı bir üstyapıya havale edilemez."³²⁶ Aslında Wood'un yaklaşımının da iktisadi ile siyasi arasındaki ayrımı beslemek ve özellikle muğlak olmak üzerinden eleştirdiği görüşlere benzer bir konumda yer aldığını söylemek mümkün gözükmektedir. Altyapı ve üstyapı kavramsallaştırmasının gereksiz ve tehlikeli olduğu, hatta iki alan arasında söylem düzeyinde kalın bir çizgi çizen burjuva tezi beslediği yönündeki bu yaklaşımlara yönelik olarak Wood, E. P. Thompson'dan da faydalanarak iktisadi olanın zaten siyasal olduğunu ifade ediyor. Benzer biçimde, iktisadi olanın özü gereği zaten siyasal olduğu şeklindeki görüş, doğruluk payı olsa da, kavramsal döngüye sahip bir belirsizlik durumuna işaret ettiği de söylenebilir. Yani Wood'un "altyapı-üstyapı ikiliği, üretken 'temeli' açıklayıcı olduğu kadar, belirsizliğe de yol açmıyor mu?"³²⁷ şeklindeki sorusu pekala şu şekilde de değiştirilebilir: iktisadi olanın zaten siyasal olduğu şeklindeki bir yaklaşım, iktisadi alan ile siyasal alan arasındaki ayrıştırılamaz ilişkiye dikkat çekse de, temel belirleyici itkinin ne olduğu hususunda bir muğlaklığa yol açmıyor mu? Ancak Wood'un, iktisadi alan ile siyasal

³²⁴ Wood, *Kapitalizm Demokrasiye*, 63-65.

³²⁵ *age*, 37.

³²⁶ *age*, 77.

³²⁷ *age*, 41.

alan arasına duvar çeken yaklaşımı, tarihsel olarak kapitalist sistemin kurumsallaşması sürecine vurgu yaparak açıklaması önemlidir.

İktisadi alan ile siyasal alanın birbirinden ayrıştırılmasının kapitalizme özgü olmasının bir diğer izleğini bilimlerin ortaya çıkış sürecinden takip etmek mümkündür. Bu noktada, Wallerstein de, iktisadi alan ile siyasal alanın kapitalist dünya-sistemde 19. yüzyılın hakim liberal ideolojisi tarafından net bir biçimde ayrıştırılmaya çalışıldığını ifade etmektedir. Wallerstein'e göre, 19. yüzyılda hakim konumda bulunan liberal kapitalist ideoloji; devlet, piyasa ve sivil toplum olmak üzere üç toplumsal alanın birbirinden ayrıştırılmasını ısrarla öne sürmüştür. Liberal kapitalist ideoloji bunu, modernitenin bir gerekliliği olarak sunmuş, modernitenin bu alanların ayrıştırılması ile tanımlandığını iddia etmiştir. Birbirinden kopuk bir biçimde tanımlanmaya başlanan bu alanların ayrıştırılması, farklı türden mantıklara sahip olduğu savı temelinde gerekçelendirilmiş ve toplumsal yaşamda bu alanların birbirinden ayrı tutulmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Wallerstein'e göre, liberal kapitalist ideolojinin devleti, piyasayı ve sivil toplumu yani siyaseti, ekonomiyi ve toplumu ayrıştırmasının bir diğer sonucu da, farklı rasyonelitelere sahip bu alanların entelektüel olarak farklı yollarla incelenmesi gerektiği şeklindeki iddiası olmuştur. Buna göre, liberal kapitalist ideolojinin birbirinden ayrı alanlar olarak tanımladığı devlet ya da politika siyaset bilimciler, piyasa ya da ekonomi iktisatçılar ve sivil toplum da sosyologlar tarafından incelenecektir.³²⁸ Böylece, toplumsal yaşamda birbirinden ayrıştırılan iktisadi alan ile siyasal alanın bilimsel uğraşı anlamında da ayrıştırılması söz konusu olmuştur.

İktisadi olan ile siyasal olanın ayırt edilmesi, tarihsel olarak modern iktidar biçiminin liberal demokratik formunun temel dayanaklarından birisidir.³²⁹ Neoliberal dönemin iktidar tarzının önvarsayımı da, klasik liberal ideolojinin iktisadi ile siyasal alan arasında yapmış olduğu ayrımı kavramsal ve pratik kurumsallaşmalar düzeyinde sıkı bir biçimde sahiplenilerek yeniden üretildiği bir stratejiye dayanmaktadır. Neoliberal ideolojinin iktisadi ile siyasal alan arasında çektiği bu kalın çizgi, iktisadi alana işaret eden piyasa mekanizmasının, hiçbir etkiye maruz bırakılmadan kendiliğinden işleminin koşullarının sağlanması amacına yöneliktir. Buna göre, piyasa ile

³²⁸ Wallerstein, *Dünya-Sistemleri*, 22.

³²⁹ Ahmet Bekmen ve İsmet Akça, "Bu Sayıda... İktidardan Kesit Almak", *Toplum ve Bilim*, s.108, (2007): 6.

somutlaşan iktisadi alan, kendiliğinden kusursuz bir biçimde işleyen bir öze sahiptir. Şayet, bu alanın kendiliğinden işleyen kusursuz yapısına dışarıdan bir müdahale olursa, bu işleyiş bozulacaktır. Dolayısıyla neoliberal ideolojiye göre, iktisadi alan yani piyasa, siyasetten kesinlikle ayrıştırılmalı, iktisadi alan ile siyasal alan farklı kurumsal düzlemlerde birbirlerinden kopuk olarak kurumsallaştırılmalıdır.

İktisadi alan ile siyasal alanın birbirlerinden farklı rasyonalitelere sahip olduğu iddiası eşliğinde, ısrarla bu iki alanın ayrıştırılmasının gerekliliği üzerine inşa olan neoliberal yaklaşım, aynı zamanda bu iki alandan birisinin diğerinin işleyişini olumsuz yönde etkileyerek bozduğunu savunmuş olmaktadır. Yani neoliberal ideolojiye göre, bu alanlardan siyaset, taşınmış olduğu olumsuz özelliklerden dolayı, iktisadi alandan kesinlikle ayrıştırılmalıdır. Çünkü siyaset; etkinsizlik, kayırmacılık, yolsuzluk³³⁰ ve partizanlık gibi kötü yanları içerisinde barındırır. Bu nedenle siyaset, kesinlikle iktisadi alandan uzak tutulmalı, sahip olduğu kötü özelliklerin iktisadi alana sirayet etmesi engellenmelidir. Yani iktisadi olan ile siyasal olanın ayrıştırılması stratejisinin temelinde “siyasal olanın itibarsızlaştırılması”³³¹ politikası yatmaktadır.³³²

Siyasal olanın değersizleştirilmesi-itibarsızlaştırılması, en genel anlamıyla bölüşüm ve kaynakların tahsisi sorunlarının tartışıldığı ve belli dengeler üzerinden çözüme kavuşturulmaya çalışıldığı bir mücadele alanı olarak siyasetin bu özelliklerinden soyutlanmasıdır. Bir başka deyişle, siyasetin asli işlevi olan bölüşüm ve kaynakların tahsisi sorunlarının çözümlenmesinin sınıfsal bir mücadele çerçevesinde gerçekleşmesi koşullarının ortadan kaldırılmasıdır. Emekçilerin ve geniş halk yığınlarının gündelik hayata müdahalesini mümkün kılan siyasal eylemin üzerinde

³³⁰ Siyasetin yolsuzluk ürettiği iddiasına dayanılarak iktisadi alanın siyasetten bağımsız olacak bir biçimde yönetilmesi gerektiği fikri, neoliberal ideolojinin temel savlarından biridir (Bayramoğlu, **Yönetişim Zihniyeti**, 294). Bu noktada, küreselleşme ve sermaye birikim rejiminin aldığı yeni biçimler çerçevesinde, yolsuzluk olgusunu kapitalist sisteme içkin bir olgu olarak, eleştirel bir temelde 1980 sonrasında Türkiye’de bankacılık sektörü odağında ele alan bir çalışma için bkz. Nuray Ergüneş, **Bankalar, Birikim, Yolsuzluk: 1980 Sonrası Türkiye’de Bankacılık Sektörü** (İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2008).

³³¹ G. Gürkan Öztan, “ ‘Politik Olan’ a İtibarını İade Etme Teşebbüsü: Hannah Arendt Üzerine”, **Doğu Batı**, s. 36 (2006): 99-111.

³³² Gündelik hayatta siyasal alanın değersizleştirilip, negatif yüklü anlamlarla içeriğinin doldurulmasının söylemsel bir yansımasını, “ideoloji” kavramının adeta hakaret biçiminde kullanılmasında görmek mümkündür. İdeolojilerin ve ideolojik olarak atfedilen yaklaşımların somut siyasi bir olayda sergilenen olumsuz tavırlara yönelik eleştiri anlamında kullanılması, ideolojilerin sonunun geldiğinin telkin edildiği bir dönemde, kendisinin bizatihi ideolojik olan bu söylemin, siyasal olanın itibarsızlaştırılması mantığını besleyerek sürdüren bir işlevi vardır.

faaliyet gösterdiği alanın, negatif içeriklerle tanımlanıp içeriğinin boşaltılmasıdır. Siyasal olanın itibarsızlaştırılarak negatif anlamlarla yüklenmesi, bunun da ötesinde boşaltılan siyasal alana, dışlanan emekçiler ve işçi sınıfının yerine sermayenin yerleştirilmeye çalışılmasına işaret etmektedir. Wood'a göre, iktisadi olanla siyasi olanın net bir biçimde kavramsal düzeyde ayrıştırılması, kapitalist iktisadi mantığın değirmenine su taşımaktadır. Bu sayede klasik iktisatçılar, iktisadi soyut bir düzlemde ele alıp, ona içkin olan tüm toplumsal ve siyasal içeriği boşaltmaktadırlar.³³³ Gerçekten de, iktisadi ile siyasinin birbirinden ayrılması ve siyasal olanın değersizleştirilmesi, kapitalizmin sömürü koşullarını sorgulanmaz ilkel bir psödo gerçeklik olarak doğallaştırır ve bir postüla biçiminde görünmez kılar.

Yönetişim yaklaşımının gerekçesi de, siyasal olanın değersizleştirilmesi, kötülenmesi temeline dayanmaktadır. Buna göre kelimenin kötü anlamıyla siyaset; hantallığa, kayırmacılığa, irrasyonalliteye, yolsuzluklara ve yönetilebilirlik krizine neden olmaktadır. Teknik bir alan olarak ekonomi, özüne uygun bir biçimde, siyasetin kötü özelliklerinden etkilenmemek için teknik bir çerçevede kurumsallaştırılmalıdır. Yani, siyaset ve ekonomi birbirinden ayrılmalı, iktisadi alan bu işin uzmanlarınca yönetilmelidir. Dolayısıyla yönetim yaklaşımı, siyasal olanın itibarsızlaştırılması temeline bir teknikleştirme stratejisine sahiptir. Bu noktada, Huricihan İslamoğlu da, piyasanın şekillendiği iktidar alanları olarak yasaların (hukukun) ve ekonominin teknikleştirilmesinin, doğal ve evrensel olarak kabul edilen piyasa yasalarına duyulan katı bir inanç temeline, "siyasete yukarıdan bakma tavrı"nı beraberinde getirdiğini ifade etmektedir.³³⁴

John Brown, sıradan vatandaşın karar yetkisini uzman bir kasta devretmesi gerekliliğini iddia eden tezin yönetim düzeninin önemli bir ögesi olduğunu ifade ederek, ekonominin yanı sıra bir başka açıdan, siyasetin de teknik bir mevzu olarak sunulduğunu belirtmektedir.³³⁵ Gerçekten de, yönetim yaklaşımının teknikleştirme projesi, 1970'li yıllarda sosyal refah devletinin krizine yönelik olarak kapitalistlerce ifade edilen yönetebilirlik krizi teziyle aynı mecradan beslenmektedir. Toplumsal hayatın aşırı bir biçimde büyüyerek fazlasıyla karmaşıklaştığı iddiası, iktisadi alan ile

³³³ Wood, *Kapitalizm Demokrasiye*, 33.

³³⁴ Huricihan İslamoğlu, *Yeni Düzenlemeler ve Ekonomi Politik: IMF Kaynaklı Kurumsal Reformlar ve Tütün Yasası*, *Birikim*, s. 158 (2002): 22.

³³⁵ John Brown, "Yönetişim ya da Neo-liberalizmin Siyasi Düzeni", çev. Tuvana Gülcan, *Birikim*, s. 158 (2002): 41.

siyasal alanın ayrıştırılıp teknikleştirilmesi projesinin temel dayanak noktalarından biridir.³³⁶

Yönetişim modelinin iktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılarak her iki alanı da teknikleştirme politikası, yaklaşımın uygulama pratikleri olarak kabul edilen “bağımsız düzenleyici kurumlar” (BDK), “bağımsız idari otoriteler” ya da günlük dilde yaygın bir biçimde kullanılan “üst kurullar” örneği üzerinden izlenebileceği ifade edilmektedir.³³⁷ Gerçekten de BDK’lar,³³⁸ tamamen iktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılması mantığı temelinde, iktisadi alanın uzmanlarca yönetilmesine dayanarak teknokratik bir biçimde oluşturulmuştur.³³⁹ “Bağımsız düzenleyici kurumlar, ekonominin yönetiminde, bürokrasiden, siyasal iktidardan ve parlamentodan özerk ve bağımsız olarak işlev gören kurumları ifade eder.”³⁴⁰ Neoliberal ideolojik söylemin, siyasetten arındırılmış bir iktisadi alan tahayyüllüyle birebir örtüşen bu kurumlar, bir yandan idari yaptırımlara da sahip olduklarından,³⁴¹ yönetsel yaptırımların teknokratik kurumlara geçmesine neden olurken, bir yandan da karar mekanizmalarını siyasal sorumluluk taşıyan kurumlardan uzaklaştırmaktadırlar.³⁴²

Türkiye’deki üst kurulların işleyişine yönelik yapılan araştırmalar ışığında, teknikleştirmenin bir boyutu olan uzmanlaşmanın, düzenleyici kurullar pratiğinde neoliberal ideolojinin sunduğu biçimiyle, tam olarak hayata geçirildiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Siyasetin ekonomide yeri olmadığı ve ekonominin o alanın uzmanları tarafından siyasetten bağımsız bir şekilde yönetilmesi gerektiği

³³⁶ age, 41-42.

³³⁷ Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti*, 242. Faruk Ataay, “Türkiye’de Yönetişim ve ‘Sivil Toplum’ Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Memleket Siyaset Yönetim*, c.1, s.1 (2006): 133; Seriya Sezen, “Türkiye’de Düzenleyici Kurulları Kimler, Nasıl Yönetiyor?”, *Amme İdaresi Dergisi*, c. 38, s. 4, (2005): 86.

³³⁸ 2004 Yılı itibarıyla Türkiye’de Radyo Televizyon Üst Kurulu, Telekomünikasyon Kurumu, Sermaye Piyasası Kurulu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Kamu İhale Kurumu, Rekabet Kurumu, Şeker Kurumu, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu ve Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu olmak üzere on adet BDK vardır (Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti*, 306).

³³⁹ Faruk Ataay, “Enerji Sektöründe Özelleştirme: Rekabetçi Bir Piyasada Yönetişim mi?”, *Praksis*, s. 9 (2003): 229.

³⁴⁰ Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti*, 240.

³⁴¹ BDK’lar, işlevlerini faaliyet gösterdikleri uzmanlık alanında doğrudan kurallar koyarak düzenleme yapmaktadırlar. Yönetmelik ve genelge gibi ikincil mevzuat çıkararak kurallar koyan bu kurumlar, kurallara aykırılık hallerinde de müeyyide uygulayabilmektedirler (Sezen, age, 90).

³⁴² İslamoğlu, age, 24.

biçimindeki bir retorikle oluşturulmaya çalışılan piyasa düzeninin, aslında bu iddiaya uygun olarak yapılandırılmadığı da görülmektedir. Seriya Sezen'in Türkiye'de düzenleyici kuralların yapısı ve işleyişine ilişkin yapmış olduğu araştırma, kurullara aday gösterme ve adayların atanması sürecinde, kurulun uzmanlık alanı ile üyelerin uzmanlık alanı arasındaki ilişkiye yeterince dikkat edilmediğini ortaya koymaktadır.

Bu araştırmaya göre:

"Geçmişte Adalet Bakanlığı kontenjanından SPK üyeliğine ziraat mühendisi atandığı gibi, günümüzde, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı kontenjanından Tütün Kurulu'na ziraat mühendisi yerine inşaat mühendisi atanmakta, Hazine Müsteşarlığı'nın bağlı olduğu bakan kontenjanından yine aynı kurula elektrik-elektronik mühendisi atanmakta, bu arada ziraat mühendisi de Rekabet Kurulu'na atanmaktadır."³⁴³

Yönetişim uygulamasının ulusal düzeydeki somut örnekleri olarak gösterilen BDK'ların işleyişinde ortaya çıkan bu örnekler, iddia edildiği gibi bu kurulların ne ölçüde uzman ve teknik kuruluşlar olduğu konusunda kuşkular uyandırmaktadır.³⁴⁴ Ancak gerçek olan bir şey var ki, yönetişimin iktisadi alanla siyasal alan arasına çizdiği kalın çizgi ile ortaya konulan teknikleştirme, siyasal ve iktisadi olana içkin olan iktidar ilişkilerinin ve sınıfsal çelişkilerin gizlenmesi anlamına gelmektedir.³⁴⁵ Bir dönem Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nda aynı anda Koç Holding'den üç kişinin görev yapması gibi örnekler, iktisadi alan ile siyasal alan arasına konmaya çalışılan barikatın kimleri içeriye alıp kimleri dışarıda bıraktığını göstermesi açısından yol göstericidir. Sezen'in yapmış olduğu araştırmanın bulguları da göstermektedir ki, sivil toplum kuruluşları olarak adlandırılan örgütlerin bir kısmı kurullarda yer alırken, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Kamu İhale Kurumu'nda temsil edilirken, tüketicilerin temsilcileri yalnızca Telekomünikasyon Kurumu'nda bulunmaktadır. İşçi ve memur sendikaları ise hiçbir kurulda temsil edilmemektedir.³⁴⁶ Dolayısıyla, yönetişimin üçlü sacayağından biri olarak tanımlanan STK'lardan, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) gibi aktörlerin kimi kurullarda bulunması zorunluyken, yine STK torbasına atılan işçilerin ve emekçilerin sendikal örgütlenmelerinin, modelin öngördüğünün

³⁴³ Sezen, *age*, 109

³⁴⁴ *age*, 109.

³⁴⁵ İslamoğlu, *age*, 27.

³⁴⁶ Sezen, *age*, 95-97.

aksine BDK'larda yer almaması, haklı olarak "emekçi kesimlerin dışlanması, yalnızca sermayenin temsiline olanak sağlanması açısından eleştirilmektedir."³⁴⁷ Siyasal alanın, teknik-mühendislik bir alan olarak sunulup sınıfsal ilişkilerden azade yeni türden bir siyasal alan tarif edilmesi durumuna işaret eden bu durum göstermektedir ki, iktisadi alan ile siyasal alan arasında yapılan net ayrım, emekçi sınıfının teknikleştirilen siyasal alandan dışlanması ve bu alanda sermaye ile piyasa aktörlerinin hakimiyet kurması anlamına gelmektedir.

Açıkça siyasal alanda faaliyet gösteren BDK'ların, Türkiye'deki uygulamalarda, kamu adına denetim yapan Sayıştay denetiminden muaf tutulması, mali özerkliklere sahip olması ve siyasal sorumluluklarının bulunmaması,³⁴⁸ sınıfsal ilişkilerden soyutlanmış "teknik" bir biçimde faaliyette bulunduklarını göstermektedir. Bu durum, kamu hizmetlerine ilişkin politikaların kararlaştırılma sürecinin, siyasal mekanizmaların dışındaki teknokratik yönetsel mekanizmalara taşınarak siyasal müzakerelere konu olmaktan çıkarılmasına işaret etmektedir.³⁴⁹ Bölüşümün ve kaynakların tahsisi probleminin sınıfsal ilişkilerden azade bir biçimde, iktisadi alan ile siyasal alanın teknokratik kurumsallaştırmalara gidilerek siyasal alanın dışına çıkarılması, Wood'un deyimiyle "siyasetin eskiden doğrudan ilgilendiği alanlardan kovulması"³⁵⁰ anlamına gelmektedir. Yani yönetişimin öngördüğü teknokratik model, siyasetin kaynakların tahsisi ve bölüşüm sorunları üzerine inşa edilen mücadele alanı olma vasfını ortadan kaldıran ve de siyaseti uzmanların anlayacağı iddiası temelinde teknik bir meseleye dönüştüren bir mantığa sahiptir. Bu teknikleştirme stratejisini, Murray Bookchin'in ulus-devletin kurumsallaşmasıyla birlikte, politikanın katılımcı özünün ortadan kaldırılarak, yurttaşların siyasal işlev ve haklarını elit bir gruba devrettiği "politika"dan "devlet idaresi"ne geçiş süreciyle de ifade etmek mümkün gözükmektedir.³⁵¹ Çünkü yönetim de yurttaşların tümüne açık olan katılımcı bir "politikaya" değil, siyasetin sınıfsal ilişkilerden azade teknokratik bir mesele olarak ortaya konmaya çalışıldığı "idareye" yakın düşmektedir.

³⁴⁷ age, 95.

³⁴⁸ Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti*, 386.

³⁴⁹ Ataay, *Enerji Sektöründe*, 229.

³⁵⁰ Wood, *Kapitalizm Demokrasiye*, 59.

³⁵¹ Murray Bookchin, *Kentsiz Kentleşme: Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü*, çev. Burak Özyalçın, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999), 288.

Dolayısıyla tüm bunlar göstermektedir ki, kapitalist sistemin ortaya çıkması ile birlikte, iktisadi alan ile siyasal alan arasında kesin bir sınır çizgisinin çekilmek istenmesi ve bu yaklaşımın neoliberaler tarafından piyasanın kendiliğinden işleyişi temelinde sıkıca sahiplenilmesi, yönetim yaklaşımının inşasında da taşıyıcı kolonlardan birini oluşturmuştur. Yönetişim, açık bir biçimde hem teorik beslenme kaynakları ve söylemleri ile hem de BDK'lar gibi somut pratiklerle iktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılmasını öngörmektedir. Bu da yönetişimin teknikleştirme ve uzmanlaşma gerekçeleri ile desteklenmiş teknokratik yanlarının bulunduğunu açık bir biçimde göstermektedir. Son olarak şunu da ifade etmek gerekir ki, iktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılmaya çalışılması, neoliberal ideolojinin ve yönetişimin meşrulaştırılması noktasında önemli işlev görmektedir.³⁵² Çünkü uygulamaların teknik mevzular olduğu söylemi, olası tartışmaları dışarıda bırakmanın da gerekçesi haline getirilmektedir. Yani, iktisadi alan ile siyasal alan arasında, politikanın itibarsızlaştırılması temelinde çizilen keskin ayrım, yönetişimin meşrulaştırılmasını da sağlayan bir işlevselliğe sahiptir.

4.3. Demokrasi ve Yönetişim

Yönetişimin anlaşılması noktasında önemli olan bir diğer husus da demokrasi ile ilişkisidir. Çünkü yönetim, büyük bir demokrasi projesi olarak sunulmakta ve bu söylem üzerinden meşrulaştırılmaktadır. Dolayısıyla bu iddianın irdelenmesi yönetişimin anlaşılmasında yol gösterici bir diğer faktör olacaktır diye düşünüyoruz.

Demokrasi kavramının, sosyal bilimlerde ve gündelik hayatta oldukça yaygın olarak kullanılan joker bir kavram konumunda olması, total olmayan kısmi bir ideoloji olduğu yolundaki yorumlara da yol açmıştır. Gerçekten de hemen her siyasal pozisyonun demokrasiyi sahiplendiği kavramsal bir karmaşa ortamında, “yönetişimin demokrasi ile imtihan” edilmesi çabası, belirli mistifikasyonların sorgulanması da dahil olmak üzere, demokrasi ile yönetişimin ne derecede yan yana getirilebileceği noktasında daha da önem kazanmaktadır. Bu amaçla öncelikle genel olarak demokrasi ile kapitalizmin ya da liberalizmin ilişkisinin tarihselliği içerisinde ele alınmasının ortaya koyacağımız bağlamı daha da berraklaştıracak bir çerçeveye oluşturacağını düşünüyoruz.

³⁵² Tatar-Peker, age, 54.

Wallerstein'in deyimiyle "sünger" bir terim olarak nitelendirilebilecek demokrasinin, birbiriyle çelişen çok sayıda tanımı yapılmıştır. Liberalizmle demokrasi arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik bazı yorumlarda demokrasi ile liberalizm özdeş olarak görülmüş, bazı yorumlarda ise bu iki kavram taban tabana zıt olarak değerlendirilmiştir. Wallerstein'e göre, bu iki yaklaşım da yetersiz kalmaktadır, liberalizm ile demokrasi arasındaki ilişki bir "düşman kardeşler" (frères ennemis) ilişkisidir.³⁵³ Buna göre liberalizm, kapitalist dünya-sisteminin tarihselliği içerisinde, kendi amaç ve siyasal vizyonu ile çelişen demokrasi taleplerini tümünden yanıtsız bırakamamış ve bu talepkarlığa belirli bir düzeyde yanıt veren bir konumda olmuştur. Dolayısıyla liberalizm ile demokrasi arasında gerilimli bir ilişki olmuştur.

Daha önceki bölümlerde belirtmeye çalıştığımız üzere, modern siyasal kompozisyonun muhafazakarlık, liberalizm ve radikalizm olmak üzere üç temel eksenini olduğunu savunan Wallerstein'e göre, radikalleri siyasi arenaya ciddi bir siyasal taraf olarak ortaya çıkaran olay, 1848 Devrimleri olmuştur. 1848 Devrimleri her ne kadar bastırılmış olsa da, ezilenlerin ciddi bir siyasal talepkarlık hamlesiyle ortaya çıkması, liberalizm ile demokrasi arasındaki çelişkili ilişkiye yön vermesi açısından da önemlidir. Wallerstein'e göre, 1848 Devrimleri öncesine kadar toplumsal değişim şartlarının sahibi ve öncüsü konumunda olan liberal düşünce, bu devrimler öncesine kadar, muhafazakarlara karşı liberal kapitalist değişim koşullarının savunusu temelinde "Ancien Régime"ye karşı savlar geliştirmek üzerinden politikasını şekillendirmiştir. 1848 Devrimleri'nden sonra ise radikal kanatla birlikte iyice artan demokrasi taleplerine verilecek yanıt, liberallerin asıl kaygısı haline gelmiştir. Bu nedenle liberal ideoloji, onlara göre fazla radikal olan sistem karşıtı radikal ideolojinin cazibesini kırmaya, bu taleplerini bir biçimde ehliileştirmeye ve kontrolsüz yığınları yurttaş toplumuna dönüştürmeye yönelmiştir.³⁵⁴ Bu çerçevede, 1848'den 1968'e kadar, liberaller ile radikallerin demokrasi talepleri arasında ya da liberalizm ile demokrasi arasında gerilimli ve çelişkili bir ilişki söz konusu olmuştur. Liberaller, demokrasi taleplerini ve demokrasi savunucularını "demokrasi terimini sahiplenerek" etkisizleştirmeye çalışmışlar ve bunda başarılı olmuşlardır.³⁵⁵ İşte Wallerstein'e göre, liberalizm ile

³⁵³ Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın*, 100.

³⁵⁴ *age*, 103.

³⁵⁵ *age*, 113; Wood, *Kapitalizm Demokrasiye*, 269.

demokrasi arasındaki düşman kardeşler ilişkisi tarihsel süreçte böylece somutlanmış, fakat liberal bir mutabakata işaret eden bu ilişkiye karşın, teorik düzlemde liberalizm ile demokrasi arasında ciddi çelişkiler aşılamamıştır.

Wallerstein, demokrasi ile liberalizm arasındaki kuramsal çelişkinin genel olarak liberallerin “ehliyeti savunma” hattı ile demokratların “dışlamayla savaşmanın acil öncelik taşıdığını” savunan eşitlikçi hattı arasında olduğunu savunmaktadır. Yani, liberalizm uzmanlaşmayı ve dolayısıyla dışlamayı savunurken, demokrasi ise siyasal karar alma süreçlerinde yurttaşların bütününe kolektif bir biçimde kapsanmasını öngörmektedir. İşte, siyasal alanda ehliyetten ve uzmanlaşmadan bahsedilmesi, “ehliyetsiz” olarak tabir edilenlerin dışlanması anlamına gelirken, demokrasi ise herkesin katılımına eşit ağırlık vermeyi içerir. Bu nedenle Wallerstein’e göre, “yönetim düzeyinde ve bütün siyasi kararlarda, bu iki tema neredeyse kaçınılmaz olarak çatışmaya girer.”³⁵⁶

Kapitalizm ile demokrasi arasındaki çatışmalı ilişki koşulları altında liberal demokrasi, bir önceki bölümde ele almaya çalıştığımız iktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılması temelinde şekillenmiştir. Yani kapitalizmde iktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılması, liberal demokrasinin bağlamını ve faaliyet alanını da çizmiştir. Buna göre, demokrasi yalnızca siyasal alan olarak ifade edilen alanın işleyişinin düzenlenmesi biçiminde işlevselleştirilmiştir. Böylece, liberal demokrasi sayesinde, kapitalist sistemin eşitsiz mülkiyet ilişkilerine dokunulmadan sadece, siyasal alanın içerisinde tanımlanan yurttaşlık hakları ile siyasi hakların demokratikleştirilmesi sağlanmıştır.³⁵⁷ Dolayısıyla, kapitalizmde iktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılması, kapitalizmde demokrasinin anlaşılmasında önem arz etmektedir. İktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılması, liberal demokrasinin yalnızca, tanımladığı siyasal alandan ibaret olmasını beraberinde getirmiştir.

İktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılması ve “demokrasinin siyasal alana hapsedilmesi”, aynı zamanda iktisadi alanın işleyişinin demokrasinin konusu olmaktan çıkarılması anlamına da gelmektedir. Bu sayede, iktisadi alan, adeta demokratik etkilere karşı korunmaya alınmış, bunun da ötesinde özel mülkiyetin ve

³⁵⁶ Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın*, 117.

³⁵⁷ Wood, *Kapitalizm Demokrasiye*, 240.

piyasanın demokratik güce karşı korunmasının gerektiği hallerde, siyasal alanda demokratik hakların kısıtlanması yine demokrasi adına yapılmıştır.³⁵⁸

Kapitalizmde demokrasinin, sadece öngörülen siyasal alan ile sınırlanması, toplumdaki mevcut sınıfsal güç ilişkilerinden azade bir biçimde eşitlenmiş yurttaşlık haklarını doğurmuştur.³⁵⁹ Yani, siyasal alanda, işçi sınıfının uzun mücadeleleri sonrası elde edilen genel oy hakkı gibi kazanımlarla sağlanan yurttaşlık, bir eşitlik durumu vazederken, öte yandan, ayrıştırılan iktisadi alandaki eşitsiz mülkiyet ve sınıf ilişkileri devam etmiştir.³⁶⁰ Wood'a göre, kapitalist demokrasideki eşit yurttaşlık statüsü ile eşitsiz sınıfsal konum arasındaki bu ilişki iki yönde işlemektedir: İktisadi durum yurttaşlık hakları bakımından eşitliği belirlemezken, yurttaşlık hakları bakımından eşitlik de sınıf eşitsizliğini doğrudan etkilemez veya değiştirmez.³⁶¹ Yani bir anlamda iktisadi alandaki eşitsiz durum, siyasal alanda haklar bağlamında eşitlenmiş yurttaşlık formülasyonu ile mistifiye edilir. Böylece, liberal demokraside, iktisadi alandaki eşitsiz durum, siyasal alandaki eşit yurttaşlık statüsü ile dengelenmeye çalışılır. Hatta bu siyasal alandaki eşitlik durumunun iktisadi alana da sirayet etmesi böylece engellenmek istenir. Adeta iktisadi alandaki eşitsiz ilişkiler ve sömürü düzeni karantinaya alınır ve ayrıştırılmış bir siyasal alanda faaliyet gösteren demokrasinin tartışacağı bir alan olmaktan çıkarılıp siyasal bağlamdan düşürülerek depolitize edilir.³⁶² Yani Wood'un deyimiyle, "liberal demokrasinin kavramsal çatısının altında, piyasadan özgürleşmeyi gerçekten konuşamayız, hatta bunu düşünemeyiz."³⁶³

İktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılması temelinde şekillenmiş olan liberal demokraside, siyasal alanda yurttaşların eşit haklar temelinde tanımlanması, işçi sınıfının özellikle genel ve eşit oy talebiyle mümkün olmuştur. Bu durum ayrıca, tarihsel olarak burjuvazinin kendi çıkarlarını genelleştirip toplumun ortak çıkarları

³⁵⁸ age, 277.

³⁵⁹ age ve Faruk Ataay, "Tarihsel Süreçte Azgelişmişlik ve Demokrasi", *Praksis*, s. 10 (2003): 137-138.

³⁶⁰ Friedrich Engels bu durumu, yani ekonomik alandaki eşitsizlik ve sömürü koşullarıyla, siyasal alandaki biçimsel eşitliğin bir arada bulunmasını "parçalanacak bir ikiyüzlülük" olarak değerlendirmektedir. Bkz. Metin Çulhaoğlu, "Kapitalizm ve Demokrasi: İlişki ve İlişkisizlikler Üzerine Bir Deneme", *Praksis*, s. 10 (2003): 101.

³⁶¹ Wood, *Kapitalizm Demokrasiye*, 252.

³⁶² Çulhaoğlu, age, 100.

³⁶³ Wood, *Kapitalizm Demokrasiye*, 277.

olarak sunmasına da olanak sağlamıştır. Yani, siyasal alanla sınırlanan liberal demokrasi formasyonunun geniş halk kitlelerine kabul ettirilmesi aynı zamanda bu kesimlerden gelen belirli taleplerin kabulünü de gerektirmiştir. Bu sayede liberal demokrasi hem meşruiyetini sağlamış, hem de zorun yanı sıra rıza mekanizmalarını da oluşturarak hegemonik bir biçim kazanmıştır.³⁶⁴ Öte yandan, Wallerstein'in deyimiyle, tarihsel olarak yalnızca belirli bir azınlığın (elit kesimin) siyasal eylemini savunan siyasal bir proje olarak liberalizm ile, en genel anlamıyla halk iktidarını ya da halkın yönetimini ifade eden³⁶⁵ ve çoğunluğun siyasal kararlara katılımına vurgu yapan demokrasi yaklaşımı arasındaki uyumsuzluk genel olarak bu sayede çözümlenmiş ve ertelenmiştir.

İşte kısaca bahsetmeye çalıştığımız liberalizm ile demokrasi arasındaki Wallerstein'in deyimiyle "düşman kardeşler" biçimindeki gerilimli ilişki, çıkarların ortaklaşmasını da kapsayacak bir biçimde rıza mekanizmalarını üreterek, pratikte "temsili demokrasi" uygulamalarıyla somutlaşmıştır. Buna göre, genel olarak yurttaşların (yönetilenler) genel ve eşit oylarıyla işbaşına gelecek olan temsilciler (yönetenler), parlamentoda kendilerine verilen bu vekaletle, belirli mekanizmalarla sınırlandırılıp denetlenmek suretiyle siyasal eyleme katılacaklardır. Öngörülen liberal demokrasi projesi, özgün toplumsal ve sınıfsal formasyonların belirleyiciliğinde genel olarak, 19. yüzyıldan günümüze değin, iktisadi alandan azade olacak şekilde sınırları çizilmiş siyasal alanda, yönetilenlerin yönetenleri seçtiği bir işleyiş temelinde "biçimsel demokrasi"³⁶⁶ formunda kurumsallaşmıştır.

³⁶⁴ Faruk Ataay, Tarihsel Süreçte, 139-140.

³⁶⁵ Ellen Meiksins Wood, "Sosyalistler Demokrasi Kavramını Geri Kazanmalı", *Radikal İki*, 11 Mart 2007.

³⁶⁶ Genel olarak Marksist literatürde "biçimsel demokrasi", Marx'ın erken dönem eserlerinden, "Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisi"nde kullandığı bir kavram olan "gerçek demokrasi"ye atfen kullanılmaktadır. Marx, bu kavramı sınıfsız toplumun aşılmasını getirecek bir siyasal formasyonu belirtmek için kullanılmıştır. Bkz. Richard Wolff, "Marksizm ve Demokrasi", çev. Cem Kamözüt, *Praksis*, s.10 (2003). Bununla beraber, Marx'ın demokrasi sorunsalını ne şekilde ele aldığı üzerinde tartışmalar vardır. Özellikle Paris Komünü üzerine yazdığı yazılardan oluşan "Fransa'da İç Savaş", Marx'ın demokrasiye yönelik bakış açısının değerlendirilmesinde temel referans metni olmuştur. Gerçekten de Marx, özellikle üçüncü bölümde, Paris Komünü'nün icraatlarından bahsederken "doğrudan demokrasi"ye yönelik uygulamaları coşkulu bir biçimde anlatmaktadır. Komün'ün, seçimle işbaşına gelmiş temsilcilerin her an görevden geri alınabilmesi ve seçmenlerinin *emredici vekaletleriyle* bağlı olmasını, genel oy hakkının işletilmesiyle her üç ya da altı yılda bir parlamenta seçimlerinin yapılmasını ve hiyerarşik görevlendirme yerine kamu oylamasının uygulanmış olmasını anlatıktan sonra Marx, "Komün cumhuriyete, gerçekten demokratik kurumlar temelini sağlıyordu." değerlendirmesini yapmıştır. Bkz. Karl Marx, *Fransa'da İç Savaş*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 2005), 62-65. Bu tespitlerden hareketle, Marx'ın doğrudan demokrasi fikrine yakın durduğunu söylemek mümkün gözükmektedir [Steven Lukes, "Demokrasi", çev. Levent Köker,

Yönetişim de yöneten yönetilen ayrımının ortadan kalktığı, hiyerarşik dikey ilişkilerin yerine heterarşik eşitlerarası yatay ilişkilerin hakim olduğu, çok taraflı bir katılım süreci ve aktörlerin etkileşimiyle işleyen bir yaklaşım olduğu iddiaları eşliğinde yeni bir demokrasi projesi olarak sunulmaktadır. Hatta yönetişimin geliştirdiği varsayılan demokrasi modelinin, temsili demokrasinin kısıtlılıklarını dahi aşarak yeni bir açılım getirdiği, yönetişimi savunanlar tarafından iddia edilmektedir.³⁶⁷ Örneğin, Coşkun Can Aktan, önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi, yönetişimin demokrasinin olmazsa olmazı olduğunu savunmaktadır. Aktan’a göre “eğer demokrasiyi gerçekten oluşturmak istiyorsak mutabakata, diyaloga, uzlaşmaya, katılım ve iletişime, yani iyi yönetişime önem vermek zorundayız.”³⁶⁸ Aktan; mutabakat, uzlaşma, diyalog, iletişim ve katılımın iyi yönetişimi ifade ettiği, iyi yönetişimin de demokrasi ile eşdeğer olduğunu savunmaktadır. İlhan Tekeli de, yönetişimi, temsili demokrasinin yöneten ile yönetilen arasındaki ayrımını aşacak türden bir demokrasi modeli olarak sunmaktadır.³⁶⁹

Yönetişimi, yeni bir demokrasi projesi olarak sunan yaklaşımların dayandıkları temel tezlerden bir tanesi de katılımcılıktır. Buna göre yönetişim, klasik temsili demokrasiyi de aşan bir biçimde yöneten-yönetilen ayrımını ortadan kaldıran, katılımcılığı azami bir seviyede eşitlerarası yatay bir ilişki modeli olarak sunan bir içeriğe sahiptir. Yönetişimin işaret ettiği yatay ilişkilere dayanan heterarşik katılımcı modelin, bir başka açıdan da karar alma süreçlerinde müzakere, diyalog ve istişare mekanizmalarını işlevselleştirerek demokratik bir karar alma sürecini ifade ettiği öne sürülmektedir.

Tansel Güney, **Marksist Düşünce Sözlüğü**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005): 127]. Lenin de, Marx’ın bu değerlendirmelerinden yola çıkarak Komün’ün daha tam bir demokrasi kurduğunu, mevcut demokrasinin burjuva demokrasisinden çıkıp proleter demokrasi durumuna geldiğini ifade etmiştir [V. İ. Lenin, **Devlet ve İhtilal**, çev. Kenan Somer, (Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1989): 50]. Kapitalist demokrasi ile proleter demokrasi arasında keskin bir ayrıma giden Lenin, ancak komünizmin gerçekten tam bir demokrasiyi gerçekleştirmeye yetenekli olduğunu ve demokrasinin ne kadar tam olursa, o kadar gereksiz bir duruma gelip ve kendiliğinden söneceğini ifade etmektedir (age, 100). Ayrıca Lenin, “Eğer herkes gerçekten devlet yönetimine katılırsa, kapitalizm artık tutunamaz” (age, 111) şeklindeki değerlendirmesiyle, demokrasinin tam anlamıyla uygulanması durumunda kapitalizmin yerinde kalamayacağını savunmaktadır. Benzer biçimde Wood da, liberal demokrasi tarafından “kapatılıp mühürlenmiş” iktisadi alana doğru demokrasinin genişlemesiyle kapitalizmin yaşamaya devam edemeyeceğini savunmaktadır (Wood, **Kapitalizm Demokrasiye**, 279).

³⁶⁷ Ataay, Türkiye’de Yönetişim, 122.

³⁶⁸ Coşkun Can Aktan, <http://www.canaktan.org/politika/yonetisim/anasayfa-yonetisim.htm> [04-01-2008].

³⁶⁹ Tekeli, age

Güler'in de bahsettiği gibi yönetişimin katılımcı bir formül olduğu gerçektir. Yani karar alma süreçlerine tanımlanan aktörlerin katılması öngörülmektedir. Ancak bu katılımcılık iddiasının demokratik bir katılımcılığa işaret edip etmediği ciddi biçimde sorgulanmaya muhtaçtır.³⁷⁰ Daha önceki bölümde de belirttiğimiz gibi korporatist ilişki modelinde de bir katılımcılık söz konusudur. Ancak bu katılımcılık havada kalmakta, şekilsel kalmanın ötesine geçememektedir. Çünkü korporatist ilişki modelindeki katılımcılık, emek kesiminin dışarıda kalıp, radikalleşip marjinalleşmesini de engellemek amacıyla emek-sermaye çelişkisini gizleyip iktidarın sermaye kesimine teslim edilmesini ifade etmektedir. Yönetişim modelinin de demokratik bir katılımcılık modeli öngördüğünü söylemek mümkün gözükmemektedir. Zira emek kesimleri, yöneten-yönetilen ayrımına son verdiği iddia edilen bu modelde "göstermelik" bir biçimde sisteme dahil edilmektedir.³⁷¹ Katılımcı modelin aktörleri olarak belirlenen aktörler devlet, özel sektör ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK) olarak tanımlanmakta, yani emek kesimleri son derece geniş ve muğlak bir biçimde kapsamı belirlenmiş STK'ların içerisine atılmaktadır. Bu da katılımcı bir model olarak sunulan yönetişimin demokratik bir katılımcılıktan uzak olduğunu, katılımcılıktan kastedilenin, sermaye kesimini daha etkin bir taraf olarak modelde yer alması anlamına geldiğini ortaya koymaktadır. Ergüzeloğlu'nun bir STK olarak AB yönetişim modelinde yer alan, Avrupa'daki gelişmeleri izleme amacıyla kurulmuş İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) üzerinde yapmış olduğu araştırma bu durumu destekleyen somut bir örnektir. Sermaye sınıfı dışındaki kitleleri temsil eden üyesi bulunmayan, sermaye tabanlı STK'ları ve özel sektör örgütlerini bünyesinde toplayan vakıf,³⁷² AB yönetişim modelinin karar alma mekanizmalarında, yönetişimin devlet ve özel sektör dışındaki üçlü sacayağından biri olan STK sıfatıyla doğal bir üye olarak faaliyet göstermektedir.³⁷³ Yönetişim modelinde, "özel sektör" adıyla bir taraf olarak tanımlanan sermayenin dışında, STK sınıflandırması içerisinde direkt olarak sermaye kesimiyle organik bağı bulunan

³⁷⁰ Güler, Yönetişim, 113.

³⁷¹ Esra Ergüzeloğlu, "Avrupa Birliği Yönetişim Modelinde Bir Türk Aktör: İktisadi Kalkınma Vakfı", *İktisat Dergisi*, s. 441-444 (2003) : 87.

³⁷² *age*, 80.

³⁷³ Örneğin vakıf, Avrupa Anayasası'na ilişkin çalışmalarda Konvansiyon Genel Kurulu'nda yer almış ve bir de sunuş yapmıştır (*age*, 78).

STK'ların bulunması, yönetim yaklaşımı çerçevesinde STK'ların ne anlama geldiğinin de sorgulanmasını gerektirmektedir.

Ortaklaşa, katılımcı ve çok taraflı bir yönetim süreci temelinde işleyen bir demokrasi projesi olarak sunulan yönetim modelinde, katılımcılığın göstergesi olarak, modelin tanımlı üç aktöründen biri olan STK'lara işaret edilmektedir. Yeni bir demokrasi modeli olarak yönetişimin “devlet toplum yönetir” mantığından vazgeçerek,³⁷⁴ özellikle STK'lar vasıtasıyla ortaklaşa bir yönetme eylemini öngördüğü savunulmaktadır. Kuşkusuz ki bu tez, STK'ların toplumdaki farklı çıkar kesimlerini temsil ettiği iddiasıyla desteklenmektedir. Fakat bu durum, siyasal alanın belirli bir alanına yoğunlaşmış parçacı talepler sunan STK'ların, devlet ve özel sektör (sermaye) dışında kalan tüm unsurların temsil edilmesi gibi ağır bir yükü yüklenmesi anlamına da gelmektedir. Bunun yanı sıra STK'ların sermaye kesiminin kurmuş olduğu birçok vakıf ve dernek gibi oluşumları da kapsaması, bu alanda da özel sektörün ciddi bir biçimde yer alabileceğini göstermektedir. Böylece özel sektörün bu alanı da, bu kez STK adı altındaki örgütlenmelerle işgal edebilmesi de mümkün hale gelmektedir. Ergüzeloğlu, STK kavramı ile düşünüldüğünde anlamlandırmakta zorlanılan sermaye kurumlarının, yönetim modelinin STK ayağını, “gizlenmiş özel sektör” durumuna getirebileceğini ifade etmektedir.³⁷⁵ Bu nedenle, yönetişimin demokratik katılımcı bir yanı olarak sunulan, geniş bir talepkarlık alanına ve örgütsel çeşitliliğe işaret eden STK'ların aslında, ortaya konan modele meşruiyet kazandırma gayretini içerdiğini de söylemek mümkün gözükmemektedir.³⁷⁶ Böylece katılımcı duyguların STK'lar üzerinden okşanarak, sosyal risklerin azaltılması amaçlanmaktadır.³⁷⁷ Öte yandan, katılımcı bir sürece işaret ettiği ifade edilen bu modelin somut uygulamalarından bazı örnekler de demokratik bir katılımcılığın değil, “seçmecî katılımcılık” olarak ifade edilebilecek türden bir işleyişin olduğunu göstermektedir. İslamoğlu, Tütün Yasası'na karşı direnen ve işçilerin, üreticilerin, eksperlerin, ticaret odalarının ve daha birçok gruptan oluşan Tütün Platformu'nun, ne hikmetse sivil toplum kuruluşlarına çok önem verilen yeni iktidar ilişkilerinden dışlandığını, Tütün Platformu'nu oluşturan hiçbir STK'nın Ocak

³⁷⁴ Bayramoğlu, Küreselleşmenin Yeni, 85.

³⁷⁵ Ergüzeloğlu, *age*, 86.

³⁷⁶ Brown, *age*, 41.

³⁷⁷ Zabcı, *age*, 177.

2002’de Meclis’ten çıkan Tütün Yasası tarafından oluşturulan düzenleyici kurulda temsil edilmediğini belirtmektedir.³⁷⁸ Ataay da, yönetim modelinin ulusal ölçekteki mekanizmalarından biri olarak kabul edilen Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu’nun (EPDK) karar alma süreçlerine katılım göstermesine olanak tanınan tek kesimin sektöre yatırım yapan şirketlerden ve onların temsilcisi niteliğindeki kuruluşlardan ibaret olduğunu belirtmektedir.³⁷⁹ Dolayısıyla bu örnekler ışığında tekrar ifade etmek gerekirse, yönetim sermaye eksenindeki STK’lar üzerinden gerçekleşen seçmeci katılımcı bir boyut taşımakta, bu durum da iddia edilenin aksine tam anlamıyla demokratik bir katılımcı sürece işaret etmemektedir. Fakat hepsinden önemlisi, bütün bu süreçte yurttaşların bütünü olarak anlaşılabilir olan halkın, esamesinin dahi okunmamasıdır.³⁸⁰ Gerçekten de bu durum, kendisini bir demokrasi projesi olarak sunmaya çalışan bir yaklaşım için oldukça problemlidir. Çünkü en basit anlamıyla demokrasi, yurttaşlardan müteşekkil bir bütünü ifade eden halkın, yönetimde söz sahibi olmasıdır.

Yöneten-yönetilen ayrımını ortadan kaldırarak eşitlerarası bir demokrasi modeli olarak etiketlenen yönetim, kamusal bir düzeyi ifade eden siyasal eylemlerin–düzenlemelerin, yurttaşların bütününe ifade eden kamusal alandan çıkarılmasını ve yurttaşlarla olan bağının koparılması anlamına gelmektedir. Yani yönetim modelinde yurttaşların tümünü ilgilendiren siyasal eylemliliğin, yurttaşların siyasal özne olmaktan çıkarılması yoluyla kamusal karakterinden soyutlanması söz konusudur. Oysa demokratik olduğu iddia edilen bir modelde yurttaşlar, kendilerini doğrudan doğruya ilgilendiren bu alanda söz hakkına sahip olmalıdırlar. Çünkü demokrasilerde bir biçimde bir araya getirilen yurttaşların iradesi, kamusal eylemin kolektif öznesidir.³⁸¹ Temsili demokrasiyi de aşarak daha yüksek bir düzeyde demokrasi geliştireceği ifade edilen yönetim yaklaşımında, temsili demokrasi modelinde meşruiyetin kaynağı olarak görülen yurttaşların “genel oy” gibi mekanizmalarla bir biçimde kamusal alana katılmaları ve müdahil olmaları gibi bir durum öngörülmemektedir. Cem Eroğul’un da belirttiği gibi, yönetimin gerçekten bir demokrasi modeli olduğunu iddia etmek için, çok temel bir gerçeği yani

³⁷⁸ İslamoğlu, age, 25.

³⁷⁹ Faruk Ataay, Enerji Sektöründe, 236.

³⁸⁰ Brown, age, 41.

³⁸¹ age, 42.

demokrasinin en genel ve basitleştirilmiş etimolojik anlamıyla, “halkın iktidarı” olduğundan bihaber olmak lazım.³⁸² Bu nedenle yönetişimin katılımcılık boyutu, yurttaşları siyasal bir özne olarak kapsayan bir yaklaşıma işaret etmemektedir. Siyasal özne olarak yurttaşlara dayanan bir işleyiş yerine, “örgütlerin örgütler tarafından örgütler için yönetimi”³⁸³ olarak ifade edilebilecek bir yaklaşıma yakın durduğunu belirtmek mümkün gözükmemektedir.

Yönetişim ile demokrasi arasındaki ilişkinin sorgulanmasında ele alınması gereken bir başka nokta da siyasal iktidarın ve meşruiyetin kaynağıdır. Çünkü demokrasi kuramları ve siyasal sistemler açısından en önemli sorunlardan biri de siyasal iktidarın ve meşruiyetin kaynağıdır. “Oysa yönetim yaklaşımı, iktidarın kaynağı sorusunu sormaksızın yöneten ve yönetilenin eşit olacağı bir model önerisi sunmaktadır.”³⁸⁴ Yani, demokrasi teorisi açısından oldukça önemli olan iktidarın kaynağı sorusu, yeni bir demokrasi projesi olarak sunulan yönetimde, alenen yanıtlanmamaktadır. Halbuki demokrasi, en basit tarifiyle halkın egemenliği anlamına gelir, iktidarın kaynağı ve meşruiyeti de buradan kaynaklanır. Bu da yurttaşların bütününe ilgilendiren kamusal nitelikteki karar ya da normların halkın egemenliğini ifade eden organlar tarafından kabul edilmedikçe meşru olmadığı anlamını taşımaktadır.³⁸⁵ Bu yaklaşım temelinde parlamentolar, uzun süren siyasal mücadeleler sonucunda günümüzdeki biçimiyle temsili demokrasi modelinin, halkın egemenliğini ifade eden meşru kurumları olarak yapılandırılmıştır. Buna göre, yurttaşların kamusal siyasal eylemliliği, halkın egemenliğinin tecelli ettiği parlamentolar vasıtasıyla yerine getirilmektedir. Yeni bir demokrasi projesi olarak, temsili demokrasiyi dahi aştığı iddia edilen yönetim modelinde ise, parlamentonun “bypass” edilmesi söz konusudur. Bir önceki bölümde değinmeye çalıştığımız gibi BDK’lar, parlamentoların kendi yetkilerini devretmesiyle kurumsallaştırılmışlardır.

İktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılması temelinde ve iktisadi alanın siyasal alanın etkisine maruz kalmasının önlenmesi amacına yönelik kurumsallaştırılmış olduğunu belirttiğimiz, yönetişimin ulusal düzeydeki biçimine işaret eden BDK’lar, parlamentodan kamusal düzenleme yetkisini, yönetilenlerin rıza ve onayını

³⁸² Aktaran; Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti*, 420.

³⁸³ Brown, *age*, 41.

³⁸⁴ Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti*, 164.

³⁸⁵ Brown, *age*, 42.

almaksızın kullanmaktadır.³⁸⁶ Türkiye’de banka kurulmasına izin verilmesinin parlamentonun yetki alanından çıkarılarak BDDK’ya devredilmesi örneğinden de görülebileceği üzere, bu durum yasama yetkisinin siyasal bir yetki olduğu ve siyasal yetkilerin iktidar mücadeleleri sonucunda biçimlendiği gerçeğinin göz ardı edilmesi anlamına gelmektedir.³⁸⁷ Dolayısıyla, parlamentonun BDK’lar lehine zayıflaması söz konusu olurken, yetkilerin kullanılmasında demokratik süreçler ve katılımcılık mekanizmaları işletilmediğinden iddia edilenin aksine, daha demokratik bir model yapılandırılmamaktadır.³⁸⁸ Bu görüşü destekleyen bir diğer durum da parlamentodan devredilen yetkileri kullanan BDK’ların, yürütmenin ve parlamentonun denetiminden muaf olmalarıdır. Hiç şüphe yok ki, demokratik biçimde yapılandırıldığı iddia edilen bir süreç ya da mekanizmanın, demokratik olabilmesinin önemli bir koşulu da denetime açık olmasıdır. Ancak Bayramoğlu’nun da belirttiği üzere, yasama adına denetim görevini yerine getiren Sayıştay denetiminden 2002 yılında beri muaf tutulan ve doğrudan hesap verme yükümlülükleri bulunmayan Türkiye’deki BDK’lar,³⁸⁹ açık bir biçimde demokratik bir işleyişin olmazsa olmazı olan denetim mekanizmasından azadedirler. Bu durum, kesinlikle antidemokratik bir duruma işaret etmektedir.

Kendisini ast üst biçiminde değil heterarşik, yani eşitlerarası bir ilişki modeline sahip olduğu şeklinde sunan yönetişimde, yapılan işlemlerin, düzenlemelerin ve uygulamaların sorumluluğunun kime ait olacağı da demokratik bir işleyiş için önemli bir sorundur. Zira kamusal nitelikteki uygulamalara yönelik eleştirilerin ve muhalefetin, eşitlerarası bir ilişki modeli öngördüğü ifade edilen yönetişimde kime yöneleceği, muhatabın kim olacağı muğlak bırakılmaktadır.³⁹⁰ Yönetişim modelinin özel sektör, devlet ve sivil toplum üçlemesine dayanan modelinde, karar alma sürecinin işleyişinde “halka karşı sorumluluk” gibi bir ilke söz konusu değildir.³⁹¹ Yine BDK’lar örneğine dönecek olursak, parlamentodan aktarılan düzenleme ve

³⁸⁶ Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti*, 378.

³⁸⁷ *age*, 265.

³⁸⁸ *age*, 278.

³⁸⁹ *age*, 276.

³⁹⁰ Yüksel, *age*, 158.

³⁹¹ Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti*, 200.

yargıdan aktarılan yaptırım uygulama gibi yetkilere sahip bu kurumların siyasal sorumluluklarının bulunmaması³⁹² demokrasi açısından oldukça problemlidir.

Kısaca toparlayacak olursak, Wallerstein'in deyimiyle, demokrasi ile liberalizm arasındaki çelişkili ilişkinin, yani dar bir grubun çıkarlarını (ehliyeti) savunan hat ile kimsenin dışlanmadan kapsanmasını öngören hat arasındaki gerilimin, yönetim özelinde de devam ettiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Yeni türden bir demokrasi modeli ortaya koyarak, yöneten - yönetilen arasındaki ayrımı dahi kaldırıp, temsili demokrasiyi aşacağı iddia edilen yönetim, iktisadi alan ile siyasal alanı ayrıştırıp, iktisadi alanı demokratik sürece dahil etmeyen, onu dokunulmaz kılan karakteriyle demokratik bir modele işaret etmemektedir. Öngörülen katılımcılık, yurttaşların bütünü (halkı) siyasal bir özne olarak kapsayan bir yaklaşım değil, "siyasal sorumluluk taşımayan piyasa güçlerinin siyaset yapma sürecine dahil olmaları ve müdahalede bulunmalarının yolunu açan bir ilkedir".³⁹³ Dolayısıyla temsili demokrasi modelini aştığı iddia edilen yönetimin, aşmak bir yana onun gerisinde kaldığı,³⁹⁴ kapitalist demokrasi mantığının iktisadi alan ile siyasal alanın ayrışması üzerinden şekillenen ve iktisadi alanın demokrasinin faaliyet alanı olmasından çıkarıldığı yaklaşımına sıkıca bağlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle yönetimin çoğulculuğunun ve sunduğu demokrasi modelinin menzili, iktisadi alanı kapsamamakta, neoliberal politikaların müzakereye açılmasını içermemektedir.³⁹⁵ Wood'un deyimiyle, üretim ilişkilerine hiç dokunmayan ve kapitalizmle uyum içinde olan liberal demokrasi mantığının³⁹⁶ yönetim için de aynen geçerli olması, yönetimin yeni bir demokrasi modeli sunmadığını da göstermektedir.

4.4. Devlet ve Yönetişim

Yönetimi anlama çabasını yürütmeye çalışacağımız bir diğer hat, devlet ile yönetim arasındaki ilişkiselliğin sorgulanması olacak. Çünkü yönetim

³⁹² *age*, 388.

³⁹³ Güzelsarı, Kamu Yönetimi, 15.

³⁹⁴ Ergüzeloğlu, *age*, 86.

³⁹⁵ Ataay, Türkiye'de Yönetişim, 133.

³⁹⁶ Ellen Meiksins Wood, *Sınıftan Kaçış Yeni 'Hakiki' Sosyalizm*, çev: Şükrü Alpagut, (İstanbul: Yordam Kitap, 2006), 185.

yaklaşımında devletin konumunun ve işlevselliğinin ne şekilde tanımlandığı oldukça önemli. Devlet ile yönetim arasındaki ilişkinin, aynı zamanda dünya kapitalist sisteminin geldiği noktayı ifade etmesi açısından da önemli bir husus olduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle yönetim ve devlet tartışmalarına temel sağlaması amacıyla, öncelikle anahatlarıyla devlet ve kapitalizm arasındaki ilişkiselliğe değinmeye çalışacağız.

Bilindiği üzere, kapitalist sistem ile devlet arasındaki ilişki, sosyal bilimlerin kuramsal dünyasında oldukça yoğun, geniş ve derinliği olan tartışmaların söz konusu olduğu bir alandır. Bu tartışmaların bir kutbunda yer alan (kelimenin genel anlamıyla) liberal tez, devlet ile toplum arasında ontolojik bir ilişkisizlik olduğunu öne sürer. Yani, liberal teoride devlet, toplumun üstünde ve dışında varolan bir aygıt olarak düşünülür. Oysa Marksist tez ise, liberal tezin zıddı olacak bir biçimde, devleti toplumla ve dolayısıyla toplumun çelişkili sınıfsal yapısına atfen, sınıfsal konumla ilişkilendirerek değerlendirir. Böylece devletin, toplumun dışında duran bir aygıt olmadığını, bilakis toplumun sınıfsal yapısına ilişkin bir iktidar aygıtı olduğunu savunur.³⁹⁷

Liberal tezin, devlet aygıtı ile toplum ve piyasa arasında öngördüğü ayırım, önceki bölümlerde değinmeye çalıştığımız iktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılması söylemiyle yakından ilintilidir. Çünkü iktisadi alandan ayrıştırılmış bir siyasal alan kurgulayan liberal tez, birbirinden ayrı alanlarda faaliyet gösteren kurumların kendilerinden menkul olduklarını da ifade etmiş olur. Buna göre, iktisadi alanda faaliyet gösteren piyasanın varoluşsal koşulları ile siyasal alanda faaliyet gösteren devlet aygıtının varoluşsal düzlemi arasında bir bağlantısızlık olduğu öne sürülür. Yani, Gülalp'in de belirttiği gibi, siyasi olanla iktisadi olan arasında öngörülen kavramsal ayrılık yaklaşımı, devlete bağımsızlık yükleyen bir yargıya yol açar.³⁹⁸

İktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılması temelinden hareket eden liberal düşünce, kendisini devlet karşıtı bir konumda tanımlar. Bunun da ötesinde liberalizm, baskıcı devlet aygıtına karşı bireyin yanında pozisyon alarak, bireysel özgürlüklerin devlete karşı korunması amacını taşıdığını öne sürer ve meşruluğunu da buradan

³⁹⁷ Haldun Gülalp, **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**, çev. Osman Akınhay, Abdullah Yılmaz, (İstanbul: Belge Yayınları, 1993), 91.

³⁹⁸ *age*, 53

temellendirir.³⁹⁹ Bu iki alanın birbirinden kopartılarak ayrıştırılması ve devletin piyasanın karşısında negatif bir biçimde tanımlanması savı, aynı zamanda kapitalizmin tarihsel olarak kurumsallaşması sürecinin de gözden kaçır(t)ılması anlamına gelmektedir. Zira piyasa sisteminin oluşması sürecinde tarihsel olarak devlet, belirleyici bir öge olmuştur. Bir başka deyişle, piyasa ekonomisinin gerektirdiği kurumsal yapının oluşmasında devlet elzemdir. Devlet bu süreçte, liberal tezin iddiasının aksine, tarihsel olarak oldukça müdahaleci bir rol oynamıştır. Devlet aygıtının piyasa düzeninin kurumsallaşmasındaki bu müdahaleci rolü, esas olarak iki taraflı bir biçimde işlemiştir. Piyasa düzeninin oluşmasında devlet aygıtı, hem regülatif yani düzenleyici, hem de meşrulaştırıcı işlevler görmüştür. Buna göre devlet, kural koyucu kabiliyeti ile sistemin oluşması için gerekli kuralları koyarak düzenleyici bir rol oynamış; koymuş olduğu bu kuralların uygulanabilmesi noktasında gerekli mutabakat ortamının tesis edilmesinde de meşrulaştırıcı misyonu yerine getirmiştir.⁴⁰⁰

Öte yandan, kapitalist sistem ile ulus-devletin kurumsallaşmasının tarihsel olarak aynı sürecin farklı alanlardaki yansımaları oluşu da, liberallerin iddia ettiğinin aksine modern merkezi devletin kapitalist sistem tarafından öngörülen bir model olduğunu ortaya koymaktadır. Yani tarihsel olarak 16. yüzyılda kurumsallaştırılmasına başlanan ve Weber'in kavramsallaştırmasıyla, 17. yüzyılda Westphalia Antlaşması'ndan sonra teritoryal bir alanda, meşru şiddete başvurma tekeline sahip tek aygıt biçiminde Avrupa coğrafyasında şekillenmeye başlayan modern devlet,⁴⁰¹ ulusal burjuvazinin ulusal bir ekonomi yaratma çabalarıyla birlikte, Fransız Devrimi ertesinde ulus-devlet biçiminde örgütlenmiştir. Aynı şekilde Wallerstein de, ulus-devletin kapitalizmin dünyaya nüfuz etmesi sürecinde ortaya çıktığını ifade ederek,

³⁹⁹ "Liberal sosyalist" bir siyasal kimlikle tanımlanan İtalyan Norberto Bobbio'nun şu sözü, liberalizmin bu iddiasının vurgulaması anlamında önemlidir: "Liberalizm, burjuvazinin gücü biçiminde bir kuram ve uygulama olarak kabul edildiğinde inkar etmek çok kolay olacaktır. Ama devletin iktidarını sınırlayan bir kuram ve uygulama olarak görüldüğünde reddedebilmek çok daha güçtür... Çünkü bir şey yapma gücü olarak özgürlük, ona sahip olan talihlileri ilgilendirir; oysa baskı altında olmama anlamında özgürlük, bütün insanların sorunudur." [Meltem Caniklioğlu, **Liberalizm**, (İstanbul: BDS Yayınları, 1996): 7].

⁴⁰⁰ Huricihan İslamoğlu, "Mukayeseli Tarih Yazını İçin Bir Öneri: Hukuk, Mülkiyet, Meşruiyet", **Toplum ve Bilim**, s. 62 (1993): 21-22.

⁴⁰¹ Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi**, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003): 24.

ulus-devletin ortaya çıkışı süreci ile kapitalist sistemin kurumsallaşması, ulusal pazar yaratılması ve ulusal burjuvazi arasında nedensellik bağı kurmaktadır.⁴⁰²

Kapitalist sistemin dünyaya nüfuz etmeye başlamasıyla, ulus-devletin ortaya çıkışı sürecinin birbirinden ayırt edilemeyeceği gerçeği, kapitalist sistemin temel toplumsal ilişkisi olan sermaye birikimi temelinde, kapitalist devletin varoluş koşullarının anlaşılması açısından da önemlidir.⁴⁰³ Yani, kapitalist sistemin ortaya çıkışıyla birlikte ulus-devletin de kurumsallaştırılması, aynı zamanda kapitalizmde devletin rolü sorununa da tekabül etmektedir. Bir başka deyişle, ulus-devletlerin ortaya çıkışıyla kapitalist sistemin kurumsallaşması arasında kurulacak bağ, aynı zamanda yapılandırılan bu devlet formunun ne şekilde ve hangi amaç temelinde işleyeceğini de ortaya koymuş olmaktadır. Buna göre, ortaya çıkışıyla kapitalist piyasa düzeninin oluşmasını hem kural koyucu, hem de meşrulaştırıcı mekanizmalarla mümkün kılacak bir işlevle donatılan devlet, bu işlevini sermaye birikimi sürecinin sürdürülmesi ve yeniden üretilmesi temelinde sürdürülmüştür.⁴⁰⁴ Dolayısıyla hem kapitalist sistemin ortaya çıkışı sürecinde, hem de kapitalizmin günümüze değin geldiği süreçte devlet, sistemin işleyişinde oldukça hayati işlevleri yerine getiren bir aygıt konumundadır. Her ne kadar bu işleyiş, toplumsal ve siyasal yapının özgünlüğü temelinde farklı coğrafyalarda, farklı türden sınıfsal yapılarla değişik biçimlere bürünebilse de, bu mekanizmanın temelinde var olan, devlet tarafından sermaye birikiminin sağlanmasının koşullarının tesis edilmesi ve bu koşulların korunması işlevleri sabittir. Yani, liberal tezin iddialarının aksine, sermaye birikimi sürecinde devlet müdahalesi kritik bir rol oynamaktadır.⁴⁰⁵ Hatta Wallerstein'in deyimiyle, devlet güvencesine sahip bir koruma olmadığında, kapitalist sistemin hiçbir biçimde işleyemeyeceğini de ifade etmek mümkün görünmektedir.⁴⁰⁶ Benzer biçimde Polanyi de doğal bir biçimde kendiliğinden oluşmuş ve görünmez el ile işleyen piyasa

⁴⁰² age, 175-180. Ayrıca bkz. Immanuel Wallerstein, **Modern Dünya-Sistemi: Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri**, c. 1, çev. Latif Boyacı, (İstanbul: Bakış Yayınları, 2004); Immanuel Wallerstein, **Modern Dünya-Sistemi: Dünya - Ekonomisinin Pekiştirilmesi ve Merkantilizm, 1600 - 1750**, çev. Latif Boyacı, (İstanbul: Bakış Yayınları, 2005).

⁴⁰³ Gülalp, age, 7.

⁴⁰⁴ age, 74.

⁴⁰⁵ Wallerstein, **Dünya Sistemleri**, 80.

⁴⁰⁶ age, 78.

iddiasının bir mitten ibaret olduğuna dikkat çekerek, kapitalist sistemin ortaya çıkışında ve işleyişinde devlet aygıtının önemini vurgulamıştır.⁴⁰⁷

Liberal teorinin kendisini devlet karşıtı bir pozisyonda tanımlaması, esasında devlet ile piyasa arasında birbirinin lazımı ve melzumu biçiminde ortaya koymaya çalıştığımız türden ilişkinin, söylemsel düzeyde ve görünüşte yadsınması anlamına gelmektedir. Ancak bu yadsıma, 1929 Büyük Buhranı ertesinde sistemin krizinin aşılması çabalarında ve sosyal refah devleti uygulamalarında olduğu gibi, devletin aktif ve görünür bir biçimde sistemin işleyişinde yer alması şeklindeki somut uygulamalarla aşılmıştır denebilir. Bir başka deyişle, sistem krize girdiğinde ilk olarak devlete başvurulup, regülatif özelliğinin (re)aktive edilmesi çabaları, kapitalist sistemde devletin işlevselliğinin bir anlamda itiraf edilmesi olarak görülebilir. Daha önceki bölümde ifade etmeye çalıştığımız gibi, 1980'lerle birlikte hızlı bir biçimde iktisadi, siyasal ve toplumsal alanı domine etmeye başlayan neoliberal ideoloji, sosyal refah devletinin krizine yönelik tahlilleri doğrultusunda katı bir biçimde devlet karşıtı bir söylem geliştirmiş ve bu temelde uygulamalara girişmiştir. Kısaca hatırlatacak olursak neoliberal ideolojiye göre, sosyal refah devleti döneminde devlet aşırı bir biçimde büyümüş ve sermayenin kârlılık alanlarını mas etmiş, bu da etkin olmayan bir biçimde faaliyet gösterilmesi nedeniyle kârlılık alanlarını kurutmuş ve sistemi krize sokmuştur. Dolayısıyla sistem yeniden yapılandırılırken devlet bu alanlardan çıkarılmalı ve devletin kendiliğinden işleyen piyasa mekanizmasına müdahale edip, piyasanın etkinliğini ortadan kaldırmasına engel olunmalıdır. İşte bu çerçevede özellikle refah devleti dönemine referansla devlete ya da kamuya ait olan her şeyin itibarsızlaştırılması ve olumsuzlanması temelinde bir yönelim olmuştur. Ancak devlete ilişkin her şeyin kötülendiği bir iklimde pratiğe dökülen bu uygulamalar, neoliberallerin istediği sonuçları doğurmamıştır.

1990'lı yıllara gelindiğinde, neoliberal uygulamaların, çözeceğini vaat ettiği sorunları hafifletmek bir yana daha da kötüleştirdiği görülmüş ve neoliberal uygulamaların başarısızlığı genel olarak kabul edilmiştir.⁴⁰⁸ Neoliberallerin devletin küçültülmesi temelindeki uygulamaları; iddia edilenin aksine artan büyüme oranlarına yol açmamış, yatırımları azaltıp enflasyonu arttırmıştır.⁴⁰⁹ Birçok ülkede

⁴⁰⁷ Polanyi, *age*.

⁴⁰⁸ Güzelsarı, Neo-liberal Politikalar, 20.

⁴⁰⁹ Aygöl, *age*, 241.

sanayileşme süreci neoliberal politikalardan olumsuz bir biçimde etkilenmiş, işsizlik ve yoksulluk artış göstermiştir.⁴¹⁰ Öte yandan, sosyal refah devletinin tasfiyesi doğrultusunda kazanılmış kamusal hakların geriletilmesi, sağlık ve eğitim sistemlerinin bozulmasına yol açmıştır. Halk nezdinde neoliberal dönüşüm programının neden olduğu yıkımın somut göstergeleri olan bu olumsuzluklar, aynı zamanda kitlelerin kazanımlarına bir saldırı anlamı taşıdığından, neoliberal politikaların meşruiyeti de bu nedenle krize girmiştir.⁴¹¹

Neoliberal politikaların, sistemin işleyişini de tehlikeye sokacak bir biçimde birçok alanda tahribata yol açması, özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren neoliberal ideolojinin kısmen sorgulanmasına ve bazı revizyonlara gidilmesine yol açmıştır. Yönetişimin kuramsal inşasında, özellikle devlete yönelik bakış açısını belirlemesi açısından önemli olan 1990'larla başlayan bu süreci Ronaldo Munck, neoliberal ideolojinin ikinci evresi olarak nitelendirerek, 1980'lerle başlayan neoliberalizmin birinci evresiyle farklılaştığını ifade etmektedir.⁴¹² Marksist iktisatçı Alfredo Saad-Filho ise bu süreci, 1980'lerle birlikte sert bir biçimde uygulanmaya başlanan ve küresel kurumlar eliyle merkez kapitalist ülkeler dışındaki coğrafyalara da dikte ettirilen neoliberal politikaların, bir başka deyişle Washington Uzlaşması'nın, beklenen başarıyı sağlamadığından hareketle, Washington Uzlaşması'ndan Post Washington Uzlaşması'na geçiş olarak adlandırmaktadır. Saad-Filho'ya göre, minimal devlet mantığının başarısızlığının su yüzüne çıktığı bir dönemde, Doğu Asya ülkelerinde, devletin etkin konumda bulunduğu modellerle ortaya çıkan iktisadi başarının açıklamasında da yetersiz kalınması, neoliberal ortodoksinin başarısızlığını gösteren bir diğer unsur olmuştur.⁴¹³

Gerçekten de 1980'li yıllarla başlayan neoliberal dalga, katı bir devlet karşıtlığı politikası gütmüştür. Ancak bahsettiğimiz olumsuz sonuçların ortaya çıkması ile bu politikaların önemli bir boyutu olan devlet karşıtlığının yumuşatılarak, gözden geçirilmesi yoluna gidilmiş, bir anlamda yukarıda ifade etmeye çalıştığımız, kapitalizmde devlet ile piyasa arasındaki tamamlayıcı ilişki, siyasal söylem düzeyinde kabul edilmeye başlanmıştır. Buna göre, Post Washington Uzlaşması

⁴¹⁰ age, 249.

⁴¹¹ age, 243.

⁴¹² Munck, age, 111

⁴¹³ Saad-Filho, age, 197.

döneminde ya da neoliberalizmin 1990'lı yılların ortalarında başlayan ikinci evresi ile neoliberal söylem 1980'lerin başından beri sürdürmüş olduğu devlet aygıtının olumsuzlanması temelindeki “minimal devlet” yaklaşımından vazgeçmeye başlamıştır. Devlet ile piyasa arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanmasına işaret eden bu süreçte devlet artık, geri püskürtülmek yerine dönüştürülmeye başlanmıştır.⁴¹⁴ Böylece devlet ve piyasa karşıtlığı temelindeki yaklaşım, piyasaların sağlıklı bir biçimde işleminde devlete düzenleyici ve koruyucu roller biçen bir pozisyona doğru evrilmiştir. Ancak hemen ifade etmek gerekir ki, neoliberal yaklaşımda meydana gelen bu farklılaşma, neoliberal öncülleri reddetmek değil bilakis onları sahiplenip dönüştürmek üzerine kuruludur. Bir başka deyişle 1990'lı yılların ortalarında itibaren neoliberal ideolojinin istenen sonuçların alınamaması nedeniyle ortaya çıkan değişim, neoliberalizmin tasfiyesini değil gözden geçirilmesini ve özellikle devlet karşıtlığının törpülenmesini önermektedir.⁴¹⁵ İşte tam da bu noktada kendiliğinden işleyen piyasa fetişizmine ve devletin minimal bir biçimde yapılandırılması yaklaşımına eleştirel bakan, “yeni kurumsalcı iktisat”⁴¹⁶ ekolü, etkisini hissettirmeye başlamış, bir anlamda bu sürecin kuramsal temelini oluşturmuştur.

Kurumsalcılık, “iktisadi sistemlerin ve süreçlerin temelini bireylerin değil, kurumların oluşturduğunu ve bireylerin bu kurumların etkisinden bağımsız olarak ele alınamayacağını savunan yaklaşımların genel adıdır.”⁴¹⁷ Demir, Imre Lakatos'un bilimsel etkinliklerin yürütüldüğü iki temel kulvarı belirtmek için kullandığı “katı çekirdek” kavramsallaştırmasını ödünç alarak, yeni kurumsalcı iktisadın, “neoklasik iktisadın temel analiz mantığına dokunmadan, ilgi alanında ve inceleme nesnesinde değişiklikler yapılarak kurumcu iktisatla uzlaştırılmasını” öngördüğünü ifade ederek, yeni kurumsalcı iktisadın neoklasik iktisadın katı çekirdeği temelinde faaliyet gösterdiğini belirtmektedir.⁴¹⁸ Yani yeni kurumsalcı iktisat, neoklasik iktisadın temel önermelerine karşı çıkmamakta, bilakis onları sahiplenmekte ve temel mantığını

⁴¹⁴ Munck, *age*, 112.

⁴¹⁵ Aygül, *age*, 250.

⁴¹⁶ Türkçe literatürde genellikle bu ekolün ismi “*kurumcu* iktisat” biçiminde kullanılmaktadır. Ancak İsmet Akça'nın da belirttiği üzere, İngilizcesi “institutionalist” olan kelimenin, Türkçe karşılığının “kurumcu” değil “kurumsalcı” biçiminde kullanılmasının daha isabetli olduğunu düşünüyoruz.

⁴¹⁷ Ömer Demir, *Kurumcu İktisat*, (Ankara: Vadi Yayınları, 1996): 64.

⁴¹⁸ *age*, 203-204.

kabullenmektedir. Dolayısıyla, yeni kurumsalcı iktisat her ne kadar neoliberal iktisattan kimi noktalarda farklılaşsa da, iki yaklaşım da aynı amaca farklı yöntemlerle ulaşmaya çalışmaktadırlar. Yeni kurumsalcı ekolün önemi, neoliberalizmin 1990'ların ortalarından itibaren yeni bir evreye girişinde, devlet ve piyasa arasındaki ilişkiye yönelik farklı yaklaşımından ileri gelmektedir.

Neoliberal piyasa fetişizminin aksine, yönetim modelinin inşasında önemli kuramsal katkıları olduğu ifade edilen yeni kurumsalcı iktisat,⁴¹⁹ piyasaların kendiliğinden doğal bir biçimde işleyen mekanizmalar olduğu iddiasını kabul etmez. Neoliberal yaklaşımın kurguladığı bu piyasa mitinde, piyasa doğallık ve serbestlik gibi özelliklerle tanımlanırken aynı zamanda, piyasa dışındaki tüm mekanizmaların, bu özelliklerin tersi olacak biçimde baskıcı, kısıtlayıcı ve sınırlandırıcı olarak görülmesi söz konusudur. Piyasa-devlet ikilemine sıkı sıkıya bağlı olduğu görülen bu mantıkta, devlet tam da bu dışsal unsurların başında gelen kısıtlayıcı ve sınırlandırıcı bir aygıt olarak kabul edilir. Ancak yeni kurumsalcı iktisat, neoliberal ideolojinin tasvir ettiği piyasa mekanizmasına ve devlet-piyasa ikilemine karşıdır.⁴²⁰ Yeni kurumsalcı iktisat ekolüne göre, piyasa kendinden menkul bağımsız bir alan değil, bilakis toplumdaki diğer kurumlarla etkileşim halinde olan, kurumlar tarafından biçimlendirilmiş karmaşık bir bütündür.⁴²¹ Dolayısıyla kurumsalcılara göre, neoklasik iktisadın ekonomiyi sadece piyasadan ibaret görmeleri doğru değildir, ekonomi neoklasik iktisadın kurgulamış olduğu piyasayı da aşan bir şeydir. Devlet mekanizması da ekonominin dışında değildir ve bu sürecin içerisinde yer alır.⁴²²

Devleti, piyasanın karşısında değil, aksine bu mekanizmanın işleyişinde önemli bir aktör olarak gören kurumsalcı ekol, piyasa mekanizmasının işleyişinde kısmi devlet müdahalelerinin olumlu işlevleri olacağını savunmaktadır.⁴²³ Yeni kurumsalcı iktisat, devletlerin standartlar koyup bunların korunması ve uygulanabilirliğini sağlaması işlevine sahip olduğundan "işlem maliyetlerini" düşürüp, piyasanın daha iyi işlemesini sağlayacağını savunur. Yani iktisadi mübadelenin gerçekleşmesi için bir malın sadece fiyatının değil, onu edinmenin de maliyetini ifade eden işlem

⁴¹⁹ İnsel, *age*. Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti*. Güler, *Yönetişim*. Güzelsarı, *Kamu Yönetimi*. Theobald, *age*.

⁴²⁰ Güler, *Yönetişim*, 97.

⁴²¹ Demir, *age*, 195.

⁴²² *age*, 196.

⁴²³ Kozanoğlu, Gür, Özden, *age*, 44.

maliyetlerinin⁴²⁴ düşürülerek, piyasanın işlerliğinin kolaylaştırılması noktasında, yeni kurumsalcı iktisat ekolüne göre devlet aygıtı önemlidir.

Piyananın işleyişinde devleti düzenleyici kurallar koymak ve konulan kuralların uygulanabilirliğini sağlamakla işlevselleştiren bu yaklaşım, aslında yukarıda belirtmeye çalıştığımız, kapitalist piyasa sisteminin oluşumunda devletin müdahaleciliğinin elzem olduğu fikrini desteklemektedir. 1980'lerle başlayan devlet karşıtı neoliberal uygulamaların istenen sonucu vermemesi üzerine de, kapitalist sistemdeki temel toplumsal ilişki modeli olan sermaye birikiminin sürdürülebilirliğinin sağlanması için İslamoğlu'nun ifade ettiğı gibi devletin regülatif rolüne başvurulmuştur. Dolayısıyla, 1990'ların ortalarında başladığı ifade edilen neoliberal ideolojinin yeni evresinde, devlet tam da kapitalist rasyonalitenin özüne ve tarihselliğine uygun bir biçimde, 1980'lerin başındaki yaklaşımdan vazgeçilerek sermaye birikim sürecinin sağlanmasında tekrardan göreve çağırılmıştır. Ancak hemen burada bir hususun altını çizmek gerekmektedir. Neoliberalizmin ikinci evresi, birinci evresinin temel amaçlarından bir kopuşa işaret etmez. Aynı amaçlara devlete kural koyucu ve denetleyici roller tanımlanması yöntemini öngörmesiyle farklılaşır. Saad-Filho da iki dönem arasındaki farklılığı bu şekilde okumak gerektiğini, örneğin Washington Sonrası Uzlaşma döneminde de yoksul ülkelere çok benzer politikaların tavsiye edildiğini, iki dönem arasındaki yegane önemli farkın reformun yöntemiyle ilgili olduğunu belirtmektedir. Filho'ya göre bu yöntemsel ve yönetsel farklılık, yeni kurumsalcı ekolün piyasa mekanizmasının belirli başarısızlıklarının düzeltilmesinde sınırlandırılmış devlet müdahaleciliğinin potansiyel faydası olduğunu kabul etmesidir.⁴²⁵

İfade etmeye çalıştığımız makro düzeydeki bu sürecin yansıdığı bir alan olan yönetim modelinde devletin, üç sacayağından biri olarak tanımlanması da, devletin minimize edilip gözden çıkarılmasını değil, bilakis sermaye birikimi sürecinde bizatihi bir aktör olarak yeniden tanımlanarak yer almasına işaret etmektedir. Kuşkusuz ki bu yaklaşımda, devletin net bir biçimde, piyasanın sağlıklı işleyişi sürecinde düzenleyici bir aktör olarak belirtilmesinin ardında, bahsetmeye çalıştığımız üzere, devletin bütünüyle etkisiz kılındığı bir durumda, kapitalist piyasa

⁴²⁴ Demir, age, 212.

⁴²⁵ Saad-Filho, age, 199.

mekanizmasının işleyişinin bozulması ve tehlikeye girmesi deneyimi yatmaktadır.⁴²⁶ Dolayısıyla yönetim modelinde devletin pozisyonu, 1990'ların ortalarından itibaren neoliberal ideolojinin yeni evresinin yaklaşımı çerçevesinde, piyasanın daha iyi işlemesini sağlayacak biçimde formüle edilmesi olarak anlaşılmalıdır.⁴²⁷ Ancak, 1989 yılında Sahraaltı Afrika'nın kalkınması sorunu ile ilgili yayınlamış olduğu raporla kavramı yeniden gündeme getiren ve yönetim modelinin inşasında önem verdiğimiz bir kurum olan Dünya Bankası'nın yayınladığı raporları ele aldığımızda, yönetişimin başından beri agresif bir devlet karşıtlığı temelinde yapılandırılmadığını da görmekteyiz. Kısaca hatırlatacak olursak, DB'nin 1989 Raporu'nda Sahraaltı Afrika ülkelerinin kalkınamaması sorunu, siyasal iktidarın (hükümet - devlet) ülke kaynaklarını yönetebilme kapasitesinin yetersizliğine bağlanmış, devletin kapasitesini yeterince kullanamadığından dem vurulmuştur. Yine 1992 tarihli raporda da hükümetlerin (governments) kamusal malların sağlanmasında oynadığı rolün altı çizilmiş, piyasaların kurumsallaşması ve işleyişindeki önemine vurgu yapılmıştır. 1994 tarihinde yayınlanan Yönetişim Raporu'nda da devletin tümünden reddedilmesinden değil, kamu sektörü yönetiminin gerektirdiği bir biçimde, refah devleti dönemine referansla sistemin işleyişi için gerekli olan ve asıl alanında faaliyet gösteren bir devlet yapılanmasından bahsedilmiştir. Yani önceki bölümde de ifade etmeye çalıştığımız gibi, kavramın evriminde devlet giderek daha görünür olmuş, 1997'de yayınlanan "Değişen Bir Dünyada Devlet" raporuyla da net bir biçimde modelin asli bir aktörü olarak tanımlanmıştır. Yani, modelin inşasını DB raporları üzerinden izlediğimizde, devletin zaten başından beri raporda belirli işlevler tanımlanarak yer aldığını ve tedrici bir biçimde sermaye birikim sürecinin sağlanması amacına uygun bir şekilde, bahsetmeye çalıştığımız evrimle ilintili olarak yeniden tanımlanmış olduğunu görmekteyiz. Bir başka deyişle devlet aygıtının düzenleyici, denetleyici ve meşrulaştırıcı işlevi giderek daha net bir biçimde ifade edilmiş, piyasa ile devlet arasındaki ortaklık ilişkisinin önemine yapılan vurgu artmıştır.⁴²⁸

Aslında, neoliberalizmin 1980'lerle başlayan agresif devlet karşıtlığı ve devlete dair her şeyin itibarsızlaştırılması yaklaşımı, sosyal refah devletinin krizi üzerinden

⁴²⁶ Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti*, 55.

⁴²⁷ Bayramoğlu, *Küreselleşmenin Yeni*, 112.

⁴²⁸ Güzelsarı, *Neoliberal Politikalar*, 30.

kuramsal açılımını şekillendiren ve meşruiyetini sağlayan bir nedensellikten kaynaklanıyordu. Neoliberallerin gözünde, sosyal refah devleti döneminde devletin, piyasanın işlev sahasına da girerek aşırı büyümesi 1980'lerle birlikte, devlete dair her türlü işlevin ayırım gözetilmeksizin tasfiye edilmesini öngören bir toptancılığa dönüşmüştür. Ancak, bu yaklaşımın piyasanın varlık koşullarını tehlikeye attığı tecrübeyle sabit hale gelince, bu kez devletin işlevleri arasında bir ayrıma gidilmesi yaklaşımı benimsenmeye başlanmıştır. Bu noktada, önceki bölümlerde ele almaya çalıştığımız gibi, DB raporlarında devletin rolüne dair evrim, 1997 yılında yayınlanan “Değişen Bir Dünyada Devlet” raporuyla somutlanmıştır. Bu anlayışta devletin rolü piyasaların düzenlenmesiyle tanımlanarak sınırlandırılmış, sosyal refah devletinde olduğu gibi devletin kapasitesi aşan alanlarda faaliyet göstermemesi için devlet kapasitesine uygun hareket etmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır.

1997 DB Kalkınma Raporu'nda sıklıkla vurgulanan “devletin rolünün kendi kapasitesiyle uyumlu hale getirilmesi” ve bu “kapasitenin kuvvetlendirilmesi” kavramları⁴²⁹ hem yönetim modelinde devleti yerli yerine koymak, hem de dünya kapitalist sisteminin geldiği noktada, devletin ne şekilde ele alındığını netleştirmek açısından oldukça kilit bir noktadadır. Kısaca tekrar ifade etmek gerekirse, devletin rolünün kapasitesiyle uyumlu hale getirilmesi, özellikle sosyal refah devleti dönemine atfen, devletin piyasanın faaliyet alanına girmemesinin koşullarının sağlanmasıdır. Yani devlet aygıtının “kapasitesini aşarak”, piyasada üretici olarak yer almamasının, çizilecek asli faaliyet sahasıyla önlenmesidir. Buna göre devlet, işler bir piyasa ekonomisi için altyapısal nitelikteki düzenleyici işlevleri yerine getirecektir. Kapasitenin kuvvetlendirilmesi ise işte bu sürecin ikinci aşaması konumundadır. Yani devletin piyasanın işleyişini sağlamak ve meşrulaştırmak şeklinde sınırları tanımlanan işlevselliğini etkin bir biçimde yerine getirmesinin sağlanmasıdır.

Francis Fukuyama da DB'nin yönetim kuramında öngördüğü devlet mantığını “devletin rolünün kendi kapasitesiyle uyumlu hale getirilmesi” ve bu “kapasitenin kuvvetlendirilmesi” kavramsallaştırması mantığıyla uyumlu bir biçimde ikili bir kavramsallaştırmayla, daha makro ölçekte bir analizle dünya kapitalist sisteminin işleyişinde devletin konumunu ve rolünü değerlendirmektedir. Fukuyama, devlet olmanın iki boyutu olarak adlandırdığı “saha” ve “güç” şeklinde ikili bir ayrıma

⁴²⁹ World Bank, age, 25.

gidiyor.⁴³⁰ Fukuyama'nın saha ile kastettiği, devletin iktisadi faaliyet alanı iken, güç ile kastettiği şey ise devletin piyasanın etkin bir biçimde işlemesinin koşullarını sağlayacak ve idame ettirecek yasal, altyapısal, kurumsal asgari koşulları eksiksiz yerine getirebilme kapasitesidir. İşte Fukuyama'ya göre, yerine getirilmesi gereken "optimal reform yolu", gücü artırıp sahayı küçültmek temelinde devlet inşasına yönelmektir.⁴³¹

Yirminci yüzyılın ilk üç çeyreği boyunca devletin boyutunun, işlevlerinin ve faaliyet sahasının büyüyerek, özellikle sosyal refah devletinde en üst seviyesine çıkmasının verimsizliğe yol açtığını savunan Fukuyama, refah devleti dönemine karşı her ne kadar Thatcherizm ve Reaganizm gibi "şiddetli tepkiler" ortaya çıksa da Washington Konsensüsü'nün mantığının doğru olduğunu savunmaktadır.⁴³² Fukuyama'ya göre sorun, devletin işlev sahasındaki faaliyetlerinin küçültülmesi uygulamalarının yanı sıra, aynı anda devlet erkinin gücünün kuvvetlendirilmemesi, bu ikincisinin birincisine eşlik etmemesi olmuştur.⁴³³ Yani birçok ülkede, büyüme önünde engel oluşturan devlet sektörünün iktisadi liberalleşme çerçevesinde haklı ve doğru bir biçimde devlet sahasının küçültülmesi anlamına gelen uygulamaların pratiğe dökülmesi sürecinde, devletin gücü de yanlış bir biçimde azaltılmıştır. Oysa Fukuyama, devletlerin politika belirleme ve uygulama, kanunları açıklık ve şeffaflıkla uygulatma kabiliyetine vurgu yaparak, günümüzde kanunları uygulatma gücünün, sadece egemen ulus-devletlere özgü olduğunu ifade ederek, bu gücün artırılması gerektiğini savunmaktadır.⁴³⁴

Görüldüğü üzere yönetişimin devlete ilişkin yaklaşımı ile Fukuyama'nın dünya kapitalist sisteminin sağlıklı işleyişi amacına yönelik olarak çerçevesini belirlediği devlet mantığı aynıdır. Buna göre, öncelikle devletin faaliyet sahası net bir biçimde, devlet aygıtının piyasa aleyhine büyümesine engel olacak şekilde sınırlandırılmalı, faaliyet sahasının içeriği yasal kurumsal altyapının oluşturulmasını sağlamak olarak doldurulmalıdır. Sonrasında ise bu işlevlerin etkin bir biçimde yerine getirebilmesi için devletin kabiliyeti kuvvetlendirilmelidir. Dolayısıyla, kısa bir biçimde ifade

⁴³⁰ Francis Fukuyama, **Devlet İnşası 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim**, çev. Devrim Çetinkasap, (İstanbul: Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006), 19.

⁴³¹ *age*, 28.

⁴³² *age*, 15-16.

⁴³³ *age*, 17.

⁴³⁴ *age*, 136.

ederek toparlayacak olursak, yönetim modelinde devlet, kapitalist sistemin tarihsel olarak kurumsallaşma süreci ve varlık koşullarına uygun bir biçimde, düzenleyici ve denetleyici özelliklerinin piyasa mekanizmasının sağlıklı işleyebilmesi amacıyla güçlendirilmesi ve sermaye birikiminin koşullarının sağlanması işleviyle tanımlanmıştır.

5. SONUÇ

Popüler bir kavram olarak yönetim, ilk anda pozitif çağrışımlar, olumlu izlenimler uyandıran bir etkiye sahip, albenisi olan bir terim. Yaygın bir kullanım alanına sahip olan yönetim; birlikte, ortaklaşa bir yönetme eylemine vurgu yapan yani işteşlik ifade eden etimolojisiyle, Bob Jessop'un deyimiyle adeta joker bir kavram konumunda. Kavramın esnek ve kaygan karakterinin⁴³⁵ beslediği muğlaklık, aynı zamanda kamusal kabulünü de kolaylaştırıyor. Böylece terim, katılımcılık ve demokratiklik gibi ilk elden kimsenin hayır diyemeyeceği bazı iddialar eşliğinde meşruiyet ve rıza yaratarak hegemonikleşiyor. Bir başka deyişle sınırları geniş bir biçimde çizilmiş, içeriği de aynı oranda net bir biçimde doldurulmamış bir postüla halinde yaygınlaşarak ideolojik bir işlevselliği de başarıyla yerine getiriyor.⁴³⁶

Söylem düzeyinde yönetimin tarafsız ve nötr bir kavram biçiminde sunulması, terimin yaygın bir şekilde kullanımını beslerken aynı zamanda kavramsal alanda bir işgal durumunu da beraberinde getirmekte, kavramın olumlu bazı sözcüklerin yerine geçtiği gözlenmektedir. Örneğin, Türk kamu yönetimi dünyası için önemli bir kurum konumunda olan Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nün (TODAİE), Kamu Yönetimi Sözlüğü'nde yönetim maddesi şu şekilde açıklanmıştır: "Bir toplumsal siyasal sistemdeki ilgili bütün aktörlerin ortak çabalarıyla elde edilen sonuçların oluşturduğu yapı ya da düzen."⁴³⁷ İşte bu durum, yönetim kavramını ideolojik özünden soyutlayarak mistifiye eden ideolojik işlevselliğinin başarıyla yerine getirildiğini gösteren somut bir örnektir. Bu haliyle kavram reddedilemeyeceğinden, bir mistifikasyonla kavramın ideolojik özünden kopartılarak daha da yaygınlaştırılması ve daha kolay kabul ettirilmesi sağlanmış olmaktadır. Sözlükte olduğu gibi siyasal alanda ortak çaba temelindeki her türden müzakere ve

⁴³⁵ Bayramoğlu, *Yönetişim Zihniyeti*, 29.

⁴³⁶ Brown, *age*, 39; İnel, *age*.

⁴³⁷ *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, ed.: Ömer Bozkurt, Turgay Ergun, Seriya Sezen, (Ankara: TODAİE Yayınları, 1998), 274'ten aktaran Çukurçayır, Sipahi, *age*, 46.

diyalog biçiminin yönetim olarak adlandırılması, müzakere ve diyalog gibi kavramların neoliberal bir mantıkla ele geçirilmesi anlamını taşımaktadır. Aynı sürecin bir başka yansıması olarak gündelik dilde de ‘yönetim’ ya da ‘idare’ gibi sözcüklerin yerine kullanılmaya başlanan kavram, giderek toplumdaki her türden siyasal çatışma durumunun “yönetişim eksikliği”nden kaynaklandığı türünden teşhislerin konulmasını⁴³⁸ da beraberinde getirmektedir. Bu da yönetişimin kullanım alanının ideolojik özünün mistifiye edilerek yaygınlaştığını⁴³⁹ ve kavramı ortaya atanların kavramın yaygın kullanımı ve kamusal kabulünde başarılı olduklarını göstermektedir.

İşte tam da bu noktada, çalışmamızda eleştirel bir bakış açısıyla yönetim kavramının bir ideolojik bağlamı olduğunu vurgulamaya çalıştık. Bu çaba, temel sorunsalımızın, yani teorik bağlamdan kopararak sunulan ve fakat siyasal alanın yeniden düzenlenmesine yönelik bir gayreti ifade eden kavramın, açıkça ideolojik bir bağlamı olduğunun net bir biçimde ortaya konmasını ifade ediyor. Yani, çalışmamızda kavramın kapitalist bağlamının vurgulanması temelinde, yönetişimin siyasal bir iktidar mantığının egemen kılınmasının bir aracı olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Bundan murat ettiğimiz şey, dünya kapitalist sistemi ve neoliberal ideoloji ile yönetim arasındaki “organik bağı”⁴⁴⁰ sağlam bir biçimde kurarak, ideolojik bir mistifikasyon aracı olarak kullanılan kavramın, aldatıcı bir biçimde olumlanmasının da önüne geçmek ve birkaç analiz enstrümanı ile zihinlerde soru işaretleri uyandıracak tartışma alanlarının açılmasına ya da mevcut tartışma alanlarına katkı sunmaya çalışmaktır. Bir anlamda böylece, şekilden sıyrılıp öze yönelmeye çalıştık. Çünkü sorun, sadece yöneten-yönetilen ayrımının ortadan kaldırıldığı çok aktörlü bir şekilde işleyen yönetsel bir biçimin tesis edilmesi değildir. Şayet öyle algılanacak olursa, demokratik bir katılımcılık, çok taraflılık, işteşlik ve şeffaflık gibi özelliklere sahip olduğu iddia edilen bir yönetsel biçimin itirazla karşılaşmayacağı açıktır. Oysa sorun, kapitalizmin tarihselliği içerisinde işleyiş sürecinin gerekleri doğrultusunda yeni bir yönetsel modelin inşa edilmeye çalışılmasıdır. Dolayısıyla bir siyasal rasyonalite olarak yönetişimin kapitalist özü hesaba katılmalı, salt yönetsel işleyişe ilişkin bir yeniden kurgulama olmadığı ortaya

⁴³⁸ Örneğin, Ersin Kalaycıoğlu, Türkiye’de 2007 yılında yaşanan cumhurbaşkanlığı seçimi krizinin ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden biri olarak “yönetişim eksikliği”ni göstermiştir.

⁴³⁹ Zabcı, *age*, 177.

⁴⁴⁰ Ataay, Türkiye’de Yönetişim, 127.

konmalıdır. Böylece kendisini belli özellikler üzerinden sunan yönetişimin bu iddialarının sorgulanması, ancak sistemik boyutunun da hesaba katılmasıyla olanaklı olacaktır diye düşünüyöruz. Fakat hemen ifade etmek gerekir ki bunu özcü bir yaklaşıma düşmeden, kapitalizm ile yönetişimi eşanlı olarak belli alanlar üzerinden tartışarak yapmaya çalıştık. Yani, “yönetişim zaten kapitalist sistem ve neoliberal ideolojiyle organik bir bağa sahiptir, o halde kötüdür” kolaycılığına kaçmadan ve fakat korporatizm, iktisadi alanla siyasal alanın ayrıştırılması, demokrasi ve devletten oluşarı tartışma alanları ile yönetişim arasındaki bağ ve ilişki düzeyini analitik bir biçimde sorgulamayı amaçladık.

Yönetişim ile kapitalizm arasındaki organik bağın kurulabilmesi kuşkusuz öncelikle anahatlarıyla kapitalizmden bahsetmeyi de gerektirmektedir. Buna göre kapitalizme dair şöyle bir çerçeve çizilebilir. Genel anlamda kapitalist sistem, sermaye birikimine dayanır. Esas olan sermaye birikiminin sağlanmasıdır. Sermaye birikiminin sağlanmasının sistemin ana örgüsü oluşu sistemin bütünsel olarak bu temel kaygı merkezinde şekillenmesi ve kurumsallaşması anlamına gelir. Dolayısıyla sistem, sermaye birikimi için son derece önemli olan kârlılığs söz konusu kurumsallaşma bağlamında farklı biçim ve yöntemlerle de olsa sağlamaya çalışır. Yönetisel ve siyasal alan da bu konsept dahilinde hem teorik hem de pratik anlamda şekillendirilir. Bu durum aynı zamanda, sermaye birikimi sürecine eşlik edecek bu sürecin işlemesine zemin sağlayacak siyasal mekanizmaların da tesis edilmesi anlamına gelmektedir.

İşte bu çerçevede dünya kapitalist sistemi, 1929 Buhranı sonrasında yeniden yapılanma yoluna gitmiş, devlete harcama yapan, talep yaratan, “düzenleyici” iktisadi misyonlar yüklenmiştir. 2. Dünya Savaşı ertesinde ise söz konusu uygulamalar merkez kapitalist ölkelerde tarihsel koşullar nedeniyle “sosyal devlet” formunda biçim değıştirmiştir. Savaş sonrasında kapitalist bloğun karşısına sosyalist bloğun ciddi bir biçimde ortaya çıkması, merkez kapitalist ölkelerin olası rejim ihracından korunmak ve dünya kapitalizmini (sermayesini) canlandırmak için “sosyal devlet” uygulamalarına yönelmiştir. Buna göre devlet, sermaye adına işçi sınıfının ve emekçilerin sosyal maliyetlerini üstlenmiş; sağlık, eğitim, konut ve sosyal yardım harcamalarını arttırmış ve bunları bir kamusal hak olarak yurttaşlarına sunmuştur. Ancak 1960’ların sonlarından itibaren düşmeye başlayan kâr oranları sermaye birikimi mekanizmalarının yeniden kurumsallaştırılmasına neden olmuş ve

sosyal devlet uygulamaları ya da bir başka deyişle kazanımları süreç içerisinde tasfiye edilmeye başlanmıştır. Söz konusu yeniden yapılanma sürecinin teorik kılavuzu olan neoliberal ideoloji, sosyal devlet uygulamalarının devleti çok büyüttüğünü, devletin kârlılık alanlarını kapladığını ve bu alanları israf ettiğini savunmuştur. Dolayısıyla neoliberallere göre, devlet bu alanlardan çekilmeli ve bu alanlar serbest piyasa ekonomisine terk edilmelidir. Sosyal devlet uygulamaları boyunca büyüyen devlet irrasyonel bir biçimde işlediğinden bürokrasi büyümüş, kırtasiyecilik artmış, şeffaflık ortadan kalkmış, kayırmacılık ortaya çıkmış ve “hantal devlet”, “hantal bürokrasi” yönetim işlevini yerine getirememiş bilakis “yönetilebilirlik” sorununun bizzat kaynağını oluşturmuştur. 1990’lı yılların ortalarına kadar bu şekilde agresif ve katı bir devlet karşıtlığı söylemiyle birlikte hayata geçirilen uygulamaların neoliberaler açısından istenen sonuçları vermemesi, bu politikaların da gözden geçirilmesine neden olmuştur. Yani, neoliberaler istenen iktisadi başarıları sadece iktisadi liberalleşme ile sağlamanın mümkün olmadığını ifade edip, iktisadi liberalleşmeye siyasal liberalleşmenin de eşlik etmesi gerektiğini dillendirmeye başlamışlardır. Ancak neoliberallerin yaklaşımında ortaya çıkan bu farklılaşma bir kopuş değil, bir dönüşüm biçiminde olmuştur. Yani dünya kapitalist sisteminin bekasını sağlamanın gerekleri doğrultusunda neoliberalizmin tasfiyesini değil, sermaye birikimi sürecinin siyasal alanda buna uygun bir biçimde düzenlenmesi öngörülmüştür. Kısaca tekrar ettiğimiz bu süreç, aynı zamanda yönetişimin de ortaya atıldığı sürece işaret etmiştir. Özellikle DB eliyle kurumsal ve kuramsal inşa faaliyetinin tedricen gerçekleştirildiği yönetişim, ilk kez yine DB’nin Sahraaltı Afrika’nın kalkınması sorununa yönelik bir raporda dile getirilmiştir. Sonrasında yayınlanan raporlarla daha da vurgulanmaya başlanan kavram, 1997 DB Dünya Kalkınma Raporu olan “Değişen Bir Dünyada Devlet” raporuyla hem içeriği daha da doldurulmuş hem de yaygınlık kazanmasının yolu açılmıştır. Dolayısıyla kavramın ortaya çıkış süreci izlendiği takdirde rahatlıkla görülmektedir ki, yönetişim dünya kapitalist sisteminin tarihsel süreci içerisinde sistemin gereksinimleri amacına uygun olarak ortaya atılmıştır. Yani yönetişim neoliberal dönemde gündeme getirilmiş, dünya kapitalist sisteminin, siyasal alanı dizayn etme amacı doğrultusunda geliştirilmiş bir yaklaşımdır.

Yönetişimin ortaya çıkışıyla ilintili olarak dikkati çeken bir nokta da, kapitalist sistemin, içine düşmüş olduğu periyodik yapısal krizlerini “aşma” noktasında

çözümü toplumsal-kamusal alanda üretmek çıkış yolu aramasıdır. Yani kriz kapitalizmin kriziyken, çözümün reçetesi ve ilaçları “sosyalizan” içeriğe sahip bir biçimde sunulmaktadır. Yönetişim programı da ortaya konurken bir bakıma kapitalist sistemde örneğin şimdiye kadar var olan siyasal temsilden memnuniyet duyulmadığı da ifade edilmiş olmaktadır. Çünkü yönetişimi savunan yaklaşımların önemli bir iddiası da yönetişimin yöneten-yönetilen ayrımını dahi ortadan kaldırarak temsili demokrasi modelini bile aştığıdır. Buna göre, yönetimle beraber doğrudan siyaset kanallarının tesis edileceği, katılımın, çoğulculuğun, özgürlüğün vs. getirileceği savunulmaktadır. Dolayısıyla sistemin krizine yönelik çözüm programı, “sosyalizan” bir karakter ve içerikle ifade edilmekte, aynı şekilde dil ve talepkarlık da “sosyal demokrasi” ve “sosyalizmden” beslenmektedir. Dolayısıyla sermaye birikimi sürecinin sağlanması koşullarının yeniden kurgulanması amacına yönelik olarak ortaya konan politikalara, özellikle meşruiyet ve rızanın yaratılması noktasında “sosyalizan” bir yüz kazandırılmaya çalışılmış olmaktadır. Adalet Alada’nın deyimiyle bu durum aslında “kapitalizmde sosyalizm yanılışı”dır. İşte, hem yönetişimin bazı iddialarının geçerliliğinin sorgulanması, hem de yönetişimi anlamak eylemini var olan tartışma alanlarına katkı sunmak ya da yeni tartışma alanları açarak kuramsal bir sahaya temas ederek yapmaya çalışmak, tarihselliğinin ortaya konulmasının ardından tezimizin ikinci tarafı oldu. Bu sayede deskriptif olmanın ötesinde, biraz daha zihin kurcalayıcı bir yaklaşım geliştirmeyi amaçladık. Yönetişimi; korporatizm, teknokrasi, devlet ve demokrasi olmak üzere dört analiz aletiyle değerlendirmeye çalıştık.

Sermayenin dünya ölçeğinde büyük bir akışkanlık kazanarak kârlılığını arttırma ve sermaye birikimini sağlama süreci olarak adlandırılabilir küreselleşme döneminde, bu işleyişin istikrarı ve aksamaması oldukça önemlidir. Bu nedenle sermaye önünde sürecin kârlılık alanlarının genişletilerek işleyişi mekanizmasına halel getirecek, herhangi bir engel olmasını istememektedir. Dolayısıyla bu süreçte sistemin, her alana nüfuz ederek kârlılığını arttırarak sermaye birikiminin devamlılığını güvence altına alması koşullarının her alan ve düzeyde sağlanması amaçlanmaktadır. İşte bu sürece halel getirebilecek sınıf çatışmalarının iktisadi büyüme, toplumsal ahenk ve istikrarın sağlanması amacına yönelik düzenlenerek sistemin rahatlatılmasının koşulları oluşturulmaya çalışılmaktadır. Sosyal refah devleti döneminde bu düzenleme, 1920’li yıllardaki reel korporatizm deneyimlerinin

bütünsel düzenlemelerinden farklı olarak, neokorporatizm olarak adlandırılabilir devlet ve çıkar grupları, yani işçi sendikaları ile sermayeden oluşan üçlü arasında uzlaşmaya dayalı bir ilişki modeli geliştirilerek aşılmaya çalışılmıştır. Yönetişim modeli ile de bu kez, kapitalist küreselleşme döneminde sisteminin işleyişinin aksamaması amacıyla sınıf çatışmalarının emek-sermaye işbirliğinin sağlanarak ertelenmesi ve yumuşatılması yoluyla siyasal iktidarın sermayeye bırakılmasının koşulları oluşturulmaya çalışılmaktadır. Yani, yönetim yaklaşımı ile asıl hedeflenen şey, küreselleşen dünya kapitalist sisteminin neokorporatist modelden farklı olarak yeni bir müzakere biçiminin tesis edilmesidir.

Yönetişimi anlamaya yönelik kuramsal çabamızın ikinci noktası ise iktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılması ve bunun somut pratiklere dökülmesi anlamına gelen teknokrasi ile ilişkiselliğinin irdelenmesi oldu. Kapitalist sistemin ortaya çıkışıyla birlikte iktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılması, kapitalist sistemin neoliberal döneminde de piyasanın kendiliğinden kusursuz bir biçimde işlediği söylemi eşliğindeki piyasa fetişizmini besleyen önemli bir kuramsal argüman olmuştur. Neoliberal ideolojiyle organik bir bağı bulunan yönetim yaklaşımında da iktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılması, yönetişimin önemli taşıyıcı kolonlarından birini oluşturmuştur. Yönetişim yaklaşımında iktisadi alan ile siyasi alanın ayrıştırılması kuramsal bir argüman olarak yer almanın da ötesinde pratiğe de dökülmüştür. Yönetişim modelinin somut uygulamaları olarak kabul edilen BDK'lar, iktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılması temelinde teknokratik bir yapılanma öngörülerek oluşturulmuştur. Dolayısıyla kapitalist sisteminin tarihselliği içerisinde önemli bir özelliğini ifade eden iktisadi alan ile siyasal alanın ayrıştırılması, neoliberal dönemde ortaya atılan yönetim yaklaşımının da siyasal alanın itibarsızlaştırılması söylemini ve uygulamaların meşrulaştırılması amaçlarını da içerecek bir biçimde önemli yanlarından birini oluşturmuştur.

Yönetişimin önemli söylemlerinden biri de yöneten-yönetilen ayrımını dahi ortadan kaldıran yeni türden bir demokrasi modeli öngördüğüdür. Bu iddia ve söylem, aynı zamanda yönetişimin kendisini demokratik ve katılımcı bir model olarak sunarak meşrulaştırmaya çalıştığı bir alanı da ifade etmektedir. Yönetişimin gerçekten de katılımcı olduğu doğrudur. Ancak yönetim yaklaşımının katılımcılığı demokratik bir katılımcılığa değil, seçmeci bir katılımcılığa işaret etmektedir. Zira, sınıfsal çelişki ve örgütlenmelere referans yapan yönetsel mantıktan farklı olarak devlet, özel

sektör ve sivil toplumdan oluşan üçlü bir model öngörülen yönetimde,⁴⁴¹ sermaye kesimi özel sektör adıyla bizzat bir taraf olarak tanımlanmışken, işçi sınıfının ve emekçilerin örgütlenmeleri muğlak ve oldukça geniş bir yelpazeye işaret eden STK kategorisine atılmıştır. Yani, sermaye kesiminin örgütleri modelde bizzat bir taraf olarak yer alırken, işçilerin ve emekçilerin sendikaları modelin üçüncü bileşeni olan STK torbasında sadece bir bileşen olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla katılımcılıktan kastedilen sermaye kesiminin siyasal iktidar mekanizmasında daha fazla yer almasıdır. Ayrıca, kapitalist devletin sermaye birikimi sürecinden azade olamayacağı ve de yönetim modelinin bir diğer ayağını oluşturan STK alanında sermaye gruplarının teşekküllerinin de bulunabileceği hesaba katılacak olursa, yönetişimin öngördüğü katılımcılık modelinin ne ifade ettiği bu noktada daha rahat anlaşılabilir. Öte yandan etimolojik olarak en genel anlamıyla halkın yönetimi olan demokrasinin en asli unsuru olan yurttaşlar da bu mekanizmada yer almamaktadırlar. Yani temsili demokrasi modelini dahi aştığı iddia edilen yönetim modelinde, ne yurttaşların bütünü anlamında halk vardır, ne de yurttaşlar genel oy gibi bir hakka sahiptirler. Bir başka deyişle yönetim, demokrasinin toplumsallaştırılması meselesini vatandaşlık katılımından koparmakta, STK gibi örgütlenmelerin katılımına indirgemektedir. Dolayısıyla tüm bunlarla birlikte, iktisadi alan ile siyasal alan arasına demir perde çeken, demokrasiyi yalnızca tarif edilmiş siyasal alanla sınırlandıran liberal kapitalist demokrasi mantığının yönetim için de geçerli oluşu da hesaba katılacak olursa, yönetişimin yeni türden demokratik bir yaklaşım geliştirdiğini değil, liberal temsili demokrasinin dahi ardında kaldığını söylemek mümkün gözükmemektedir.

Yönetişimi anlamaya yönelik kuramsal bir çaba ortaya koyarken son olarak devlet ile yönetim arasındaki ilişkiselliği irdelemeye çalıştık. Buna göre, neoliberal dönemde ortaya atılmış, siyasal alanın düzenlenmesine yönelik bir yaklaşımı ifade eden yönetimde, hakim algının aksine devlet aygıtı önemli bir aktör olarak yer almaktadır. Aslında bu durum, her ne kadar söylem düzeyinde reddedilse de devlet ile kapitalizm arasındaki tarihsel varoluş ilişkisinin güncellenmiş bir biçimi. Yani, düzenleyici ve meşrulaştırıcı bir işlevsellikle piyasa sisteminin oluşumunda oldukça önemli roller oynamış olan devlet aygıtı, yönetim modelinde de bu türden bir işlevsellikle tanımlanmıştır. Neoliberal dönemin 1980'li yıllarla başlayan agresif

⁴⁴¹ Bayramoğlu, Küreselleşmenin Yeni, 113.

devlet karşıtlığı yaklaşımının aksine, piyasa sisteminin kurumsallaşması ve sağlıklı bir biçimde işleyebilmesinin koşullarının yaratılmasında devlet fonksiyonel bir konumdadır. Bu noktada, yönetim modelinde devletin inşası, öncelikle devletin faaliyet sahasının, devlet aygıtının piyasa aleyhine büyümesine engel olacak şekilde sınırlandırılmak, daha sonra ise belirlenen bu faaliyet sahasının içeriğinin yasal kurumsal altyapının oluşturulmasının sağlanması olarak tanımlanmasını ifade etmektedir. Yani devlet, yönetim modelinde kapitalist piyasa sisteminin etkin bir biçimde işleminin sağlanması, bir başka deyişle sermaye birikiminin koşullarının yaratılması ve bunun meşrulaştırılarak sürdürülmesi biçimindeki işlevselliğiyle önemli bir aktör olarak yer almaktadır.

Kısaca toparlayacak olursak, çalışmamızda dünya kapitalist sisteminin belirli bir tarihsel periyoduna tekabül eden, belirli tarihsel koşullar altında ortaya atılmış bir siyasal program olarak yönetimin, kapitalizmle olan organik bağının altının çizilmesi yoluyla siyasal alanın düzenlenmesini ifade eden bir siyasal program olduğunu, bu çalışma boyunca ortaya koymaya çalıştık. Bu noktada, yeni tartışma alanlarının açılarak ya da mevcut tartışma alanlarının derinleştirilerek, siyasal alanı yeniden düzenleme iddiasına sahip bu yaklaşımın deşifre edilmesine yönelik özellikle eleştirel çalışmaların yoğunlaşmasının gerekli olduğunu düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

Akalın, Gülsüm Özkan. "Dünya Ekonomisinde Yönetişim Arayışı: Dünya Ticaret Örgütü: WTO". **Banka ve Ekonomik Yorumlar**. c. 36 s. 7 (1999): 43-52.

_____. "Global Ekonominin Yönetişimi Üzerine", **İktisat Dergisi**, s. 416 (2001): 65-72.

Akdeniz, Eylem. "Governance Within the Context of Neo-liberalism". Yüksek Lisans Tezi. ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2001.

Akkaya, Yüksel. "Çıkar Grupları Ve Korporatist Temsil: TMMOB Örneği", http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3504 [10-10-2007]

_____. "Devlet, Sendikalar ve Korporatist İlişkiler-1", **İktisat Dergisi**, İÜİFMC, s. 403 (2000): 40-56.

_____. "Devlet, Sendikalar ve Korporatist İlişkiler-2", **İktisat Dergisi**, İÜİFMC, s. 404 (2000).

_____. "Globalleşme: Neokorporatizmin Sonu mu?", **Prof. Dr. Metin Kutsal'a Armağan**. Ankara: Tühis, 1998: 429-445.

_____. "Sendikal Harekette Korporatist Anlayışlar", http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=75 [22-11-2007]

Aktan, Coşkun Can. "Kamu Tercihi ve Anayasal Politik İktisat", http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/anasayfa-anayasaliktisat.htm [04-01-2008]

_____. "İyi Yönetişim – Good Governance", <http://www.canaktan.org/politika/yonetisim/anasayfa-yonetisim.htm> [04.01.2008].

_____. "İyi Yönetişim Kavramı", <http://www.canaktan.org/politika/yonetisim/tanim.htm> [04.01.2008]

Alada, A. Dinç. "Öncü İktisat Düşünürleri Yeni Liberalizme Karşı (mı?)", **Toplum ve Bilim**. s. 108 (2007): 167-185.

Alıcı, Canan. "Türkiye'de Yönetişim Uygulamaları, Sorunlar ve Çözüm Önerileri". Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

Althusser, Louis. **Marx İçin**, çev. Işık Ergüden. İstanbul: İthaki Yayınları, 2002

- Ataay, Faruk. "Enerji Sektöründe Özelleştirme: Rekabetçi Bir Piyasada Yönetişim mi?". **Praksis**. s. 9 (2003): 221-246.
- _____. "Tarihsel Süreçte Azgelişmişlik ve Demokrasi". **Praksis**. s. 10 (2003): 135-158.
- _____. "Türkiye'de Yönetişim ve 'Sivil Toplum' Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme". **Memleket Siyaset Yönetim**. c. 1 s. 1 (2006): 121-140.
- Aygül, Cenk. "Neo-liberalizmin Başarısızlığı ve Yönetişim". **Toplum ve Bilim**. s. 76 (1998): 231-254.
- Balkan, Neşecan. **Kapitalizm ve Borç Krizi**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994.
- Başat, İsmail Mert. "Yönetimden Yönetişime", **Evrensel Kültür**, s. 130 (2002).
- Bayramoğlu, Sonay. "Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim". **Praksis**. s. 7 (2002): 85-116.
- _____. **Yönetişim Zihniyeti Türkiye'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Bekmen, Ahmet ve İsmet Akça. "Bu Sayıda... İktidardan Kesit Almak", **Toplum ve Bilim**. s. 108 (2007): 5-13.
- Bello, Walden and Shea Cunnigham. "The World Bank & The IMF". <http://www.zmag.org/zmag/articles/july94bello.htm> [04-02-2008]
- Bookchin, Murray. **Ekolojik Bir Topluma Doğru**, çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1996.
- _____. **Kentsiz Kentleşme Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü**. çev. Burak Özyalçın, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Brenner, Robert. "Kapitalist Gelişmenin Kökenleri: Yeni Smith'çi Marxizmin Eleştirisi", çev. Sungur Savran ve E. Ahmet Tonak, **11. Tez**, s. 3 (1986): 10-27.
- Brautigam, Deborah. **Governance and Economy A Review**. Policy Research Working Papers No: 815, Policy and Review Department. Washington DC: The World Bank, 1991.
- Brown, John. "Yönetişim ya da Neo-liberalizmin Siyasi Düzeni". çev: Tuvana Gülcan. **Birikim**. s. 158 (2002) ss. 36-43.
- Burnham, Peter. "Küreselleşme, Apolitikleştirme, 'Modern' Ekonomi Yönetimi". **Praksis**. s. 9 (2003): 163-182
- Caslin, Terry. "Devlet ve Ekonomi". çev: Mensur Akgün. **Liberalizm Refah Devleti Eleştiriler**. der. Kemali Saybaşı. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993: 290-314
- Chang, Ha-Joon. **Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü**. çev. Tuba Akıncılar Onmuş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

- _____. "Tarih Karşısında İyi Yönetişim", çev. Tuba Akıncılar Onmuş. **Birikim**. s. 170-171 (2003): 38-47.
- Cizre, Ümit. "Korporatizm ve Türk Sendikacılığı (1)". **Birikim**. s. 41 (1992): 30-37.
- _____. "Korporatizm ve Türk Sendikacılığı (2)". **Birikim**. s. 42 (1992): 46-55.
- Çalışkan, Koray. "Neoliberal Piyasa Nasıl İşler?: Pamuk, İktidar ve Fiyat". **Toplum ve Bilim**. s. 108 (2007): 52-87.
- Çelik, Sinan Kadir, Ebru Deniz Ozan. "Bob Jessop'la Görüşme". **Praksis**, s. 1 (2001): 136-148.
- Çitçi, Oya. "Yerel Siyaset ve Demokrasi, Çoğulculuk, Sivil Toplum", **Sivil Toplum İçin Kent Yerel Siyaset ve Demokrasi**. İstanbul: Dünya Yerel Yönetimler Akademisi (WALD), 1999: 233-249.
- Çukurçayır, M. Akif, Esra B. Sipahi. "Yönetişim Yaklaşımı ve Kamu Yönetiminde Kalite". **Sayıştay Dergisi**. s. 50-51-7 (2003): 35-66.
- Çulhaoğlu, Metin. "Kapitalizm ve Demokrasi: İlişki ve İlişkisizlikler Üzerine Bir Deneme". **Praksis**. s. 10 (2003): 93-103.
- De Alcantara, Cynthia Hewitt. "Uses and Abuses of the Concept of Governance". **International Social Science Journal**. s. 50 (1998): 105-113.
- Demir, Ömer. **Kurumcu İktisat**. Ankara: Vadi Yayınları, 1996.
- Derviş, Kemal, Ceren Özer. **A Better Globalization: Legitimacy, Governance and Reform**. The Center for Global Development, 2005.
- Denisenko, Ludmila. "Habitat ve Yönetişim". **Sivil Toplum İçin Kent Yerel Siyaset ve Demokrasi**. İstanbul: Dünya Yerel Yönetimler Akademisi (WALD), 1999:
- Douglas, Ian. "Globalization as Governance: Toward and Archeology of Contemporary Political Reason", **Globalization and Governance**. der. Prakash ve Hart. London: Routledge, 1999.
- Döm, Serpil. "Gelişmekte Olan Ülkelerde Firma Yönetişimi ve Türkiye Gerçeği", **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**. s. 6, (2003): 33-44
- Durkheim, Emile. **Toplumsal İşbölümü**. çev. Özer Ozankaya. İstanbul: Cem Yayınları, 2006.
- Durmaz, M. Nuri. "Korporatizm, Yönetişim ve Kesişim Noktaları Üzerine Bir Deneme". **Eğitim Bilim Toplum**. c. 4. s. 15 (2006): 56-81.
- Engels, Friedrich. **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**. çev. İsmail Yarkin. Ankara: İnter Yayınları, 2000.
- Ergüzeloğlu, Esra. "Avrupa Birliği Yönetişim Modelinde Bir Türk Aktör: İktisadi Kalkınma Vakfı", **İktisat Dergisi**, s. 441-444 (2003): 76-88.

- Ergüneş, Nuray. **Bankalar, Birikim, Yolsuzluk: 1980 Sonrası Türkiye’de Bankacılık Sektörü**. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2008.
- European Governance A White Paper**, Brussels: Commission of the European Communities, 2001.
- Fukuyama, Francis. **Devlet İnşası 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim**. çev. Devrim Çetinkasap. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.
- Gaudin, Jean-Pierre. “Modern Governance, Yesterday and Today: Some Clarifications to be Gained from French Government Policies”. **International Social Sciences Journal**. s. 155 (1998): 47-55.
- Glynn, Andrew, Bob Sutcliffe. “Azalan Kar Oranları”, çev. Tülay Özyurt, **Liberalizm Refah Devleti Eleştiriler**. Der. Kemali Saybaşı. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993.
- Governance in the EU A White Paper, **What is Governance?**, http://ec.europa.eu/governance/index_en.htm [29.12.2007].
- Göymen, Korel. **Türkiye’de Kent Yönetimi**. İstanbul: Boyut Yayınları, 1997.
- _____. “Türk Yerel Yönetiminde Katılımcılığın Evrimi: Merkezîyetçi Bir Devlette Yönetişim Dinamikleri”. **Amme İdaresi Dergisi**. c. 32. s. 4 (1999): 67-83.
- _____. “Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Yönetişim: Gereksinimler, Önergeler, Yönelimler”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**. c. 9. s. 2 (2000): 3-13
- Göze, Ayferi. **Korporatif Devlet, XIX. Ve XX. Yüzyıllarda Avrupa’da Korporatif Devlet Teorileri ve Korporatif Devlet Sistemleri**. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1968.
- _____. **Liberal, Marxiste, Faşist ve Sosyal Devlet**. İstanbul: Beta Yayınları, 1995.
- Gramsci, Antonio. **Hapishane Defterleri**, çev. Adnan Cemgil. İstanbul: Belge Yayınları, 2007.
- Green, Richard T, Lawrence Hubbel. “On Governance and Reinventing Government”. **Refounding Democratic Public Administration, Modern Paradoxes, Post Modern Challenges**. ed. G. Wamsley. USA: Sage 1996: 38-67.
- Grindle, Merilee S. “**Good Enough Governance Revisited**”, pdf A Report for DFID with reference to the Governance Target Strategy Paper, 2001 Harvard University February 2005, http://www.odi.org.uk/events/states_06/29thMar/Grindle%20Paper%20gegredux2005.pdf [01.01.2008]
- Gülalp, Haldun. **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**. çev. Abdullah Yılmaz ve Osman Akınhay İstanbul: Belge Yayınları, 1993.

- _____. "Bağımlılık ve Dünya Sistemi Teorileri: Frank ile Wallerstein'in Eleştirisi". **11. Tez.** s. 3, (1986): 28-43.
- Güler, Birgül Ayman. "Devletin Yeniden Yapılandırılması", **Düşün Dergisi**, s. 7 (2000): 7-13
- _____. **Devlette Reform Yazıları Dünyada ve Türkiye'de Ekonomik Liberalizasyondan Siyasi-İdari Liberalizasyona.** İstanbul: Paragraf Yayınları, 2005.
- _____. "Küreselleşme Döneminde Yerel Yönetimler", **Sivil Toplum İçin Kent Yerel Siyaset ve Demokrasi.** İstanbul: Dünya Yerel Yönetimler Akademisi (WALD), 1999: 133-164.
- _____. "Tekellerin Yeni İktidar Formülü: Yönetişim". **Evrensel Gazetesi.** 5 Ocak 2002.
- _____. **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi.** Ankara: TODAİE Yayınları, 1996.
- _____. "Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye". **Praksis.** s. 9 (2003): 93-116
- Gümüş, Korhan. "Yerel Siyasette Dönüşüm İşaretleri", <http://www.bianet.org/bianet/kategori/siyaset/25962/yerel-siyasette-donusum-isaretleri> [21-12-2007]
- Gündoğdu, İbrahim. "Yerel, Yerel Ölçek ve Siyasal Mücadele". **Praksis.** s. 7 (2002): 165-192.
- Güney, Atilla. "Bob Jessop'ta Yönetişim Kavramı: Stratejik İlişkisel Devlet Biçiminden Yönetişim Biçimine". **Memleket Siyaset Yönetim.** c. 1 s. 1 (2006): 153-170.
- _____. "Kapitalizmin Krizi ve Devlet Kuramı: Bob Jessop Üzerine Bir Değerlendirme". **Praksis.** s. 9 (2003): 357-377.
- Güzelsarı, Selime. "Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları", **AÜ SBF GETA Tartışma Metinleri Serisi**, No: 66, 2004. <http://yonetimbilimi.politics.ankara.edu.tr/selime/doc> [10-12-2007].
- _____. "Küresel Kapitalizmin 'Anayasası': GATS". **Praksis.** s. 9 (2003): 117-142.
- _____. "Neoliberal Politikalar ve Yönetişim Modeli". **Amme İdaresi.** c. 36. s. 2 (2003): 17-34.
- Harvey, David. **Postmodernliğin Durumu.** çev. Sungur Savran. İstanbul: Metis Yayınları, 2006.
- _____. "Esneklik: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?". çev. Ayça Kurdoğlu. **Toplum ve Bilim.** s. 56-61 (1993): 83-92.

Hirst, Paul. "Democracy and Governance". **Debating Governance: Authority, Steering, and Democracy**. ed. Jon Pierre. New York: Oxford University Press, 2000: 13-35.

Hirst Paul, Thompson Grahame, **Küreselleşme Sorgulanıyor**. çev. Çağla Erdem ve Elif Yücel. Ankara: Dost Kitabevi, 1996.

İnsel, Ahmet. **Neo-liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili**. İstanbul: Birikim Yayınları, 2004.

_____. "Yönetişim İdeolojisi". **Radikal İki**. 23 Eylül 2001.

İyi Yönetişimin Temel Unsurları, T.C. Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı: Ankara, 2003.

Isin, Engin F. "Governing Cities Without Government". **Democracy, Citizenship and The Global City**. ed. Engin F. Isin. London: Routledge, 2000: 148-168.

İslamoğlu, Huricihan. "Mukayeseli Tarih Yazını İçin Bir Öneri: Hukuk, Mülkiyet, Meşruiyet". **Toplum ve Bilim**. s. 62 (1993): 19-31

_____. **Neden Avrupa Tarihi**. çev. Özgür Gökmen ve Simten Coşar. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

_____. "Yeni Düzenlemeler ve Ekonomi Politik: IMF Kaynaklı Kurumsal Reformlar ve Tütün Yasası". **Birikim**. s. 158 (2002): 20-27.

Jessop, Bob. **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet**. der. Alev Özkazanç, Betül Yazar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

_____. "The Dynamics of Partnership and Governance Failure". <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/papers/Jessop-Dynamics-of-Partnership.pdf> [30-12-2007].

_____. "The Rise of Governance and the Risks of Failure: The Case of Economic Development". **International Social Science Journal**. s. 155 (1998): 29-45.

_____. "Narrating the Future of the National Economy and the National State? Remarks On Remapping Regulation and Reinventing Governance". <http://www.lancs.ac.uk/fass/sociology/papers/jessop-narrating-the-future.pdf> [04-04-2008].

_____. "The Governance of Complexity and the Complexity of Governance: Preliminary Remarks on Some Problems and Limits of Economic Guidance", www.comp.lancs.ac.uk/sociology/soc024rj.html [30-12-2007].

Kalaycıoğlu, Ersin. "İstanbul'da İyi Yönetişim: Bir Model Tasarımı". **Yerel Kalkınmada Belediyelerin Rolü Sempozyumu**. Pendik Belediyesi Yayınları: İstanbul, 2004.

- _____. "Yerel Yönetişim ve Sivil Toplum Kuruluşları". STK'lar, **Yerelleşme ve Yerel Yönetimler**. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2002.
- Kansu, Aykut. "Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm**. c. 2. ed. Ahmet İnsel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001: 253-267.
- Karlsen, Gustav E. "Eğitim Yönetişimi, Küreselleşme ve Demokrasi". **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri**. c. 2. s. 1 (2002): 94-104.
- Karpat, Kemal H. "Ziya Gökalp'in Korporatifçilik, Millet-Milliyetçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Tanzimat Ve Meşrutiyet'in Birikimi**. c. 1. ed. Mehmet Ö. Alkan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001: 328-334.
- Keleş, Ruşen. "Türkiye'de Yerel Siyaset / Yerel Yönetimler - Yapı, İşleyiş", **Sivil Toplum İçin Kent Yerel Siyaset ve Demokrasi Seminerleri**. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı (WALD), 1999.
- Kersbergen, Kees Van and Frans Van Wardeem. " 'Governance' as a Bridge Between Disciplines: Cross-Disciplinary Inspiration Regarding Shifts in Governance and Problems of Governability, Accountability and Legitimacy". **European Journal of Political Research**. vol. 43. no: 2 (2004): 143-171.
- Kettl F. Donald, "The Transformation of Governance: Globalization, Devolution And The Role Of Government". **Public Administration Review**. vol. 60. issue. 6 (2000): 488-499.
- Kılıçbay, Mehmet Ali. "Orta Çağ'da Batı Avrupa'da Lonca Örgütlenmesi ve Kentsel Emekçinin Durumu". **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**. c. 8. İstanbul: İletişim Yayınları, 1988: 2610-2611.
- Kiely, Ray. "Neoliberalism Revisited? A Critical Account of World Bank Concept of Good Governance and Market Friendly Intervention". **Capital & Class**. Vol. 64 (1998): 63-88.
- Kooiman, Jan. **Governing and Governance**. London: Sage, 2003
- _____. **Modern Governance**. London: Sage, 1993.
- Kozanoğlu, Hayri, Nurullah Gür, Barış Alp Özden. **Neoliberalizmin Gerçek 100'ü**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Köse, Ahmet Haşim, Mehmet Gürsan Şenalp, Hakan Reyhan. "Küresel Yönetişim ve Sendikalar". http://petrol-is.org.tr/yayinlar/yillik/2003_yillik/14_yonetisim/index.htm [11-11-2007].
- Köse, Ahmet Haşim, Ahmet Öncü. "Çağdaş Demokratik Sol mu Dünya Bankası Sözde Sosyal Demokrasisi mi?". **Evrensel Gazetesi**. 29-01-2005.

- Lapavitsas, Costas. "Neoliberal Dönemde Anayolcu İktisat Kuramı". **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki**. Haz. Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston. çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel. İstanbul: Yordam Kitap, 2007: 59-75.
- Leftwich, Adrian. "Governance, the State and the Politics of Development". **Development and Change**. vol. 25 (1994): 363-386.
- _____. "Governance, Democracy and Development". **Third World Quarterly**. vol. 14 (1993): 605-624.
- Lenin, V. İliç. **Devlet ve İhtilal**. çev. Kenan Somer. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1989.
- Lordoğlu, Kuvvet. **Kapitalizm**. İstanbul: BDS Yayınları, 1996.
- MacGregor, Susan. "Refah Devleti ve Neoliberalizm", **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki**. Haz. Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston. çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel. İstanbul: Yordam Kitap, 2007: 236-247.
- Makal, Ahmet. "Türkiye'de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları". **Toplum ve Bilim**. s. 93 (2002): 173-199.
- Marksist Düşünce Sözlüğü**. ed. Tom Bottomore. çev. der. Mete Tunçay. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Marx, Karl. **Fransa'da İç Savaş**. çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 2005
- Mısır, Mustafa Bayram. **Demokrasiye Eleştirel Bakışlar**. Ankara: Öteki Yayınevi, 1999.
- _____. " 'Gerçek Demokrasi' Olanığı: Paris Komünü". **Praksis**. s. 10 (2003): 105-122.
- Milliband, Ralph. **Kapitalist Devlet**. çev. Osman Akınhay. İstanbul: Belge Yayınları, 1989.
- Munck, Ronaldo. "Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti", **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki**. Haz. Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston. çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel. İstanbul: Yordam Kitap, 2007: 106-122.
- Mutlu, Ahmet. "Yönetişimde Yerel Kültür ile Etnik Kimlikler Vurgusu ve Türkiye". **Amme İdaresi**. c. 40. s. 1 (2007): 1-25.
- Müftüoğlu, Berna Güler. **Fason Ekonomisi: Gedikpaşa'da Ayakkabı Üretimi**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2005.
- Nelson, Paul. "Whose Civil Society? Whose Governance? Decion making and Practice in the New Agenda at the Inter-American Development Bank and the World Bank". **Global Governance**. Vol. 6. no. 4 (2000): 405-431.

North, Douglas C. **Kurumlar ve Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans**. çev: Gül Çağalı Güven. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002.

O'Connor, James. "Devletin Mali Bunalımı". Çev. Filiz Özyurt ve Tülay Özyurt. **Liberalizm Refah Devleti Eleştiriler**. der. Kemali Saybaşılı. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993: 242-257.

OECD, "Corporate Governance",
http://www.oecd.org/topic/0,3373,en_2649_37439_1_1_1_1_37439,00.html
[10-01-2008]

_____. "Fighting Corruption",
http://www.oecd.org/topic/0,3373,en_2649_37447_1_1_1_1_37447,00.html
[10-01-2008]

_____. "For A Better World Economy",
http://www.oecd.org/maintopic/0,3348,en_2649_201185_1_1_1_1_1,00.html
[10-01-2008]

_____. "Public Governance and Management",
http://www.oecd.org/topic/0,3373,en_2649_37405_1_1_1_1_37405,00.html
[10-01-2008]

Osborne David, Ted Gaebler. **Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit Is Transforming the Public Sector**. USA: Penguin Books, 1992.

Özer, M. Akif. "Yönetişim Üzerine Notlar". **Sayıştay Dergisi**. s. 63 (2006): 59-89.

Özkazanç, Alev. **Siyaset Sosyolojisi Yazıları Yeni Sağ ve Sonrası**. Ankara: Dipnot Yayınları, 2007.

_____. "Türkiye'nin Neoliberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm**. c. 7. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005: 634-657.

Özgür, Hüseyin. "Türkiye'de Merkezi Yönetim – Yerel Yönetim İlişkilerinin ve Yerel Yönetim Anlayışının Liberal Tez Açısından Değerlendirilmesi". **Liberal Düşünce**. s. 24 (2001): 214-230.

Pagden, Anthony. "The Genesis of 'Governance' and Enlightenment Conceptions of the Cosmopolitan World Order". **International Social Sciences Journal**, vol. 50. no. 155 (2000): 7-16.

Parla, Taha. **Ziya Gökalp Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Palabıyık, Hamit. "Yönetimden Yönetişime: Yönetişim, Kentsel Yönetişim ve Uygulamaları ve Yönetişimde Ölçülebilirlik Üzerine Açıklamalar". **Yerel ve Kentsel Politikalar**. der. M. Akif Çukurçayır, Ayşe Tekel. Konya: Çizgi, 2003.

Palley, Thomas I. "Keynescilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması", **Neoliberalizm Muhafız Bir Seçki**. Haz: Alfredo Saad-Filho,

- Deborah Johnston. çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel. İstanbul: Yordam Kitap, 2007: 42-58.
- Panitch, Leo. "The Development of Corporatism in Liberal Democracies", **Trends Toward Corporatist Intermediation**, ed. Philippe C. Schmitter and Gerhard Lehmbruch. Beverly Hills: Sage Publications, 1979: 119-146.
- _____. "The State in a Changing World": Social-Democratizing Global Capitalism?". **Monthly Review**. Vol: 50. No:5 (1998): 11-22.
- Peker, Ayşe Tatar. "Dünya Bankası: Büyüme Söyleminden İyi Yönetme Söylemine", **Toplum ve Bilim**. s. 69 (1996): 6-61.
- Pendik Toplantıları 1, **Demokratikleşmenin Eşiği: Yerel Yönetimler Reformu**, İstanbul: Pendik Belediyesi Yayınları, 2003.
- Peters, B. Guy and John Pierre. "Governance without government? Rethinking Public Administration". **Journal of PA Research&Theory**. Vol. 8 no. 2 (1998):223-244.
- Peters, B. Guy. "Governance and Comporative Politics". **Debating Governance: Authority, Steering, and Democracy**. ed. Jon Pierre. Oxford: Oxford University Press, 2000: 36-53.
- Petras, James. "Emperyalizmin Kokusu". http://sendika.org/yazi.php?yazi_no=267 [17-08-2008].
- Pierre, Jon. "Introduction: Understanding Governance". **Debating Governance Authority, Steering, and Democracy**. ed. Jon Pierre. Oxford: Oxford University Press, 2000: 1-10.
- Pierre Jon, and B. Guy Peters. **Governance, Politics and the State**. Basingstone: Macmillan, 2000.
- Polanyi, Karl. **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**. çev. Ayşe Buğra, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.
- Prakash, Assem ve JEFFREY A. Hart (Ed.), **Globalization and Governance**, Routledge (RIPE Studies), London, 1999.
- Rhodes, R. A. W. "The New Governance: Governance Without Governance". **Political Studies**. vol. XLIV (1996): 652-667.
- _____. **Understanding Governance – Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability**, Buckingham/Philadelphia: Open University Pres, 1997.
- Rosenau, James N. "Globalization and Governance: Bleak Prospects for Sustainability". **Challenges of Globalization: New Trends in International Politics and Society**. ed. Alfred Pfaller, Marika Lerch. New York:Transaction Publishers, 2005: 201-216.

- _____. "Governance. Order and Change in World Politics". **Governance Without Government: Order and Change in World Politics**, ed. James N. Rosenau and Ernst-Otto Cziempel. Cambridge: Cambridge University Press, 2000: 1-29.
- Saad-Filho, Alfredo. "Washington Uzlaşmasından Washington Sonrası Uzlaşmasına: İktisadi Kalkınmaya Dair Neoliberal Gündemler". **Neoliberalizm Muhafif Bir Seçki**. Haz: Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston. çev: Şeyda Başlı, Tuncel Öncel. İstanbul: Yordam Kitap, 2007: 191-201.
- Sancar, Nuray. "21. Yüzyıl ve Neoliberal Demokrasi: Yönetişim". **Almanak 2001**, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2002: 408-415.
- _____. "Bir Sınıfsal Mevzilenme Mekanı Olarak Kent Agora-Toplumsalleşme-Yönetişim", **Evrensel Kültür**. s. 129 (2002): 67-71.
- _____. "Emperyalizmin Yeni Demokrasisi: Yönetişim". **Özgürlük Dünyası**. s. 120 (2002).
- Schamis, Hector E. "Reconceptualizing Latin American Authoritarianism in the 1970s: From Bureaucratic-Authoritarianism to Neoconservatism", **Comparative Politics**. Vol. 23. No. 2. (1991): 201-220.
- Sezen, Seriy. "Türkiye’de Düzenleyici Kurulları Kimler, Nasıl Yönetiyor?". **Amme İdaresi Dergisi**. c. 38. s. 4 (2005): 85-115.
- Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Yay. Yön. Ertuğrul Kürkçü. İstanbul: İletişim Yayınları, 1988.
- Söğütü, İlyas. "‘İmparatorluktan’ ‘Ulus Devlet’e Geçiş Sürecinde İdeoloji Arayışı: Solidarist Korporatizm". **Liberal Düşünce**. s. 35 (2004): 127-134.
- Stewart, Michael. "Klasik İktisat Öğretisi". çev. Sevil Çınar Basmacı. **Liberalizm Refah Devleti Eleştiriler**. der. Kemali Saybaşı. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993: 27-52.
- Stiglitz, Joseph E. **Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı**. çev. Arzu Taşçıoğlu, Deniz Vural. İstanbul: Plan B, 2002.
- _____. "Redefining the Role of the State: What should it do? How Should it Do it? And How Should these Decisions be Made?", <http://www.worldbank.org/html/extdr/extme/redefine.pdf> [10-03-2008]
- Stoker, Gerry. "Governance as Theory: Five Propositions", **International Social Science Journal**, vol. 155 (1998): 17-28.
- Sullivan, John D. "Demokrasi, Yönetişim, Piyasa". çev. Caner Erkan. **Liberal Düşünce**. c. 6. s. 24 (2001): 208-213.
- Şaylan, Gencay. **Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, Ankara: İmge Kitabevi, 1995.

Şengül, H. Tarık. “Yerel Yönetim Kurumları: Yönetimden Yönetişime”. **Çağdaş Yerel Yönetimler**. c. 8. s. 3 (1999): 3-19.

Tekeli, İlhan. **Modernite Aşılırken Siyaset**. Ankara: İmge Yayınevi, 1999.

_____. “Yönetim Kavramı Yanısıra Yönetişim Kavramının Gelişmesinin Nedenleri Üzerine”. **Sosyal Demokrat Değişim**. s. 3 (1996): 45-54.

Theobald, Christian. “The World Bank: Good Governance and the New Institutional Economics”. **Law and State**. no: 59/60 (1999): 17-39.

Togliatti, Palmiro. **Faşizm Üzerine Dersler**. çev. Şiar Yalçın, Yüksel Demirekler. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1995.

Topal, Aylin. “Meksika’nın Neoliberalleşme ve Demokratikleşme Süreçlerinin Kesişim Kümesi: Yerelleşme Reformları”. **Praksis**. s. 14 (2006): 149-169.

Toprak, Zafer. “Osmanlı Devleti’nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**. c. II. 1985: 371-376.

_____. “Türkiye’de Korporatizmin Doğuşu”. **Toplum ve Bilim**. s. 12 (1980): 41-49.

_____. “II. Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”. **Toplum ve Bilim**. s. 1 (1977): 92-123.

Türkiye Yerel Gündem 21 Programı, “Yerel Gündem 21 Nedir?”, <http://www.la21turkey.net/index.php?pages=topic&op=cat&cid=101&tid=260> [11.01.2008].

Türkoğlu, Faruk. “Yeni Yüzyılla Birlikte Gelen Yeni Yönetim Biçimi: Yönetişim”. **Ekonomik Forum**. c. 9. s. 9 (2002)

Uçar, Ahmet. “Belediye Hizmetlerinin Etkinliği Açısından Hizmette Yerellik (Subsidiarite) İlkesi İle Yönetişim (Governance) Kavramı Üzerine Bir İnceleme”. **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. c. 2. s. 1 (2004): 97-107.

UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) **Sürdürülebilir İnsani Kalkınma, Türkiye Yönetişim Programı**. http://undp.un.org.tr/undp/governance_tr.htm, [30-12-2007].

_____. **Governance and the Millennium Development Goals (MDGs)**, <http://www.undp.org/governance/mdgs.htm> [11.01.2008].

Üstüner, Yılmaz. “Siyasa Oluşturma Sürecinde Ağ Yönetişimi Kurumu”, **Amme İdaresi Dergisi**. c. 36. s. 3 (2003): 49-65.

Wallerstein, Immanuel. **Bildiğimiz Dünyanın Sonu Yirmibirinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim**, çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

- _____. **Dünya Sistemleri Analizi Bir Giriş**. çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy. İstanbul: Aram Yayıncılık, 2005.
- _____. “Neoliberal Sistem Çöküyor”. çev. Meral Çiçek. **Yaşamda Demokrasi Gazetesi**. 17-24 Şubat 2008.
- Weiss, Thomas G. “Governance, Good Governance and Global Governance: Conceptual and Actual Challenges”. **Third World Quarterly**. vol. 21. no: 5 (2000): 795-814.
- Williamson, John. “What Washington Means by Policy Reform”. **Latin American Adjustment: How Much Has Happened?**, ed: John Williamson. Washington DC: Institute for International Economics, 1990.
- Williamson, Oliver E. “The Institutions of Governance”. **The American Economic Review**. vol. 88. no. 2 (1998): 75-79.
- Wilss, Jenny. “Community Alliances and The New Governance”. **Australian Journal of Public Administration**. vol. 54. no. 3 (1995): 376-381.
- Wolff, Richard. “Marksizm ve Demokrasi”. çev. Cem Kamözüt. **Praksis**. s. 10 (2003): 123-134.
- World Bank, **Sub-saharan Africa: from Crisis to Sustainable Development**, Washington D. C.: The World Bank, 1989.
- _____. **Governance and Development**. Washington D. C.: The World Bank. 1992.
- _____. **Governance: The World Bank’s Experience**. Washington D. C.: The World Bank, 1994.
- _____. **The State in a Changing World**, New York: Oxford University Press, 1997.
- _____. **World Development Report**. Washington DC: World Bank, 2000.
- Wood, Ellen Meiksins. **Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması**. çev. Şahin Artan. İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- _____. “Sermaye İmparatorluğu”. çev. Ecehan Balta, A. Ekber Doğan. **Praksis**. s. 10 (2003): 239-254.
- _____. **Sınıftan Kaçış Yeni ‘Hakiki’ Sosyalizm**. çev. Şükrü Alpagut. İstanbul: Yordam Kitap, 2006.
- _____. “Sosyalistler Demokrasi Kavramını Geri Kazanmalı”. **Radikal İki**, 11 Mart 2007.
- Vergin, Nur. **Siyasetin Sosyolojisi**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003.

Yıldırım, İbrahim. **Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim**. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2004.

Yılmaz, Gaye. “Yönetişim (Governance)”. **Evrensel Kültür**. s. 122 (2002)

Yüçetürk, Elif. “Yönetişim Kavramı ve Katılımı Örgütlemeye Bir Örnek: Bolu İl Kurultayı”. **Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildirileri**. Ankara: TODAİE Yayınları, 2002: 225-236.

Yüksel, Mehmet. “Yönetişim (Governance) Kavramı Üzerine”. **Ankara Barosu Dergisi**. c. 58. s. 3 (2000): 145-160.

Zabcı, Filiz Çulha. “Dünya Bankası’nın Küresel Pazar İçin Yeni Stratejisi: Yönetişim”. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. c. 57. s. 3 (2002): 152-179.

ÖZGEÇMİŞ

M. Nuri Durmaz 1982 Diyarbakır doğumludur. Lise öğrenimini 2000 yılında İzmir Atatürk Lisesi'nde tamamlamış, 2000-2004 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi bölümünde lisans eğitimi almıştır. 2005 yılından bu yana Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde yüksek lisans öğrencisidir.

